

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي

خِلافتِ تَرْمِزِ ئِمانداران

عَبْدُ اللَّهِ الْكُرْدِي زَوَّيَر رَضِيَ عَنْهَا

نُوسَتِي

دُكُورِ عَلِيٍّ مُحَمَّدِ الصَّلَافِ

وهرگيرافي

نه بوبه کرپه سول محمد

نارین

دارالمعرفة  
به یرووت





خِیلافِ رَقِ نَرَمِی نِیْمَا نَدَارَات  
عَبْدُ اللَّهِ الْکَوِیْ نَزْوِیْرُ رَضِیْعَتُہَا

نوسَیْنِ  
دکٲور عَلِیْ مُحَمَّدُ الصَّلَاحِی

وہ رگِ یَاف  
نہ بوبہ کر پہ سَوَلِ مُحَمَّد

ناریت

دارالمعرفة  
به بیروت

ماڻ لکچاپڊاني پائيندراوه بو ڪٽيڻخاني

# نارين

خلافة عبدالله بن الزبير <small>رضي الله عنه</small>	ناوي ڪٽيڻ به عربي:
دكتور علي محمد الصلابي	نوسيند:
خيلافه تي ٺهيري ٺيمانداران عبدالله ڪوري زوبير	ناوي ڪٽيڻ به ڪوردي:
أبو بكر رسول محمد	وهر گير ان:
شنو حمدامين	نه خشه سازي ناهوه:
په ڪم/۲۰۱۰ز	نوره و سالي چاپ:
(۱۵۹۴) سالي (۲۰۰۹) اي پندراره.	ژماره سڀ اردن:

نارين

ڪٽيڻخاني نارين

هوليئر - چوارپاني شيخ محمودي حفيد

بازاري زانست بو ڪٽيڻ و چاپه مهني

ژ. ت/ (۰۰۹۶۴) ۲۵۱۱۹۸۲ ۶۶

E- mail: nareen\_۱@yahoo.com

www. nareenco.com

ئەم كىتئە ديارىيە بۇ؛

– زانايانى ئىشكەر.

– بانگخوازانى دىسۆز.

– زانستخوازانى تىكۆشەر.

– پۆلە بويرەكانى ئۆممەت.

لە پەرەردىگارى بالا دەست ومەزن

دە پارىمەو بە ناوہ جوانەكانى و

سيفەتە بەرزەكانى ئەم كارەم

لە بەر خاترى زاتى بەرزى بىت.

﴿فَن كَانَ رَجُؤًا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾ الكهف: ۱۱۰.



## پیشه کی

إِن الْحَمْدُ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنُسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّهِ وَأَنْفُسِنَا وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا ضَلَالَ لَهُ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ آل عمران: ۱۰۲.  
 ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ النساء: ۱.  
 ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿۷۰﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ الأحزاب: ۷۰، ۷۱.

ئه‌ی په‌روه‌ردگارم؛ سوپاسێک بۆ تۆ شایه‌نی گه‌وره‌یی ذات و ده‌سه‌لاتت بێ، سوپاس بۆ تۆ تا پازی ده‌بی، سوپاس بۆ تۆ کاتێک پازی بویت، سوپاس بۆ تۆ دوا‌ی په‌زاهه‌ندیت.

ئه‌م کتێبه‌: به‌شیکه‌ له‌ کتێبی ((الدولة الأموية. عوامل الأذهار وتداعیات الأنهار))، له‌ باره‌ی ئه‌میری ئیمانداران عبدالله‌ی کوری زوبیر ده‌دۆ.

له‌ نیویدا قسه‌م کردوه‌ له‌ سه‌ر:

ناوی، به‌چه‌که‌ی، ناسناوی، پێگه‌یشتنتی، سیفه‌ته‌کانی، له‌ دایکه‌بوونی، به‌یعه‌تدانی به‌ پێغه‌مبه‌ر ﷺ، زوبیری باوکی ﷺ، ئه‌سمانه‌ی دایکی ﷺ چه‌ند هه‌لۆیستیکی زیندووی دایکی، پۆله‌کانی، هاوسه‌ره‌کانی، ئاستی شاره‌زایی، زانستی، په‌رستنی، پارێزگاریه‌که‌ی، بویری و نازایه‌تیه‌که‌ی، زمانپاراوی و تار بێژیه‌که‌ی، سه‌خاوه‌ت و دل‌فراوانیه‌که‌ی، پوچه‌لکردنه‌وه‌ی تۆمه‌ت و بوختانیك، که‌ ده‌لێ چروک و ده‌ستقوچاو بووه‌، پۆلی له‌ سه‌رده‌می خیلافه‌تی (ئه‌بوه‌ کروه‌ عومه‌رو



عوسمان وعلى ومعاوية) دا ﷺ پۇلى لە جەنگى (يەپموك) دا، لەنوسىنەوہى قورئانى پىرۆز لەسەردەمى عوسماندا، لەپاسەوانىكردن و بەرگىركردن لەعوسمان لەپۇژانى گەمارۆدرانىدا، لەپۇژى (جَمَل) دا، ھەروھە بەشداری کاریگەرى لەپىزى سوپای يەزىدى كۆپى معاوية بەرەو (قوسىتەنتىنىيە)، ئىنجا قسەم كىردووه لەسەر: بزوتنەوہى ئابدۇللاھى كۆپى زوبىر لەسەردەمى يەزىدى كۆپى معاوية، چۆنىەتى بەيەتدان بە (يەزىد)، سىياسەتى (يەزىد) بۆ پاکیشانى خەلگى شام بەلای خۆیدا، بەيەتەتەدان بە (يەزىد) لەلایەن ئابدۇللاھى كۆپى زوبىر، جىگىرەبىونى (ئابدۇللاھ) لە (مەككە)، ھۆيەكانى ھەلبىزاردنى (مەككە)، ھۆيەكانى دەرچوونى ئەو و ھاوہلەكانى، ھەولە ئاشتىەكانى (يەزىد) بۆ گىرپانەوہى (ئابدۇللاھ)، شەپەكانى (يەزىد) لەگەل (ئابدۇللاھ) كە خۆيان لە ھىرشى (عەمرى كۆپى زوبىر)، پاشان ھىرشى (حەسەن كۆپى نەمىر) و گەمارۆدانى (ئابدۇللاھ) و سوتانى (كەعبە) دا دەنواند.

ئىنجا قسەم كىردووه لەسەر: مردنى يەزىدى كۆپى معاوية، خىلافەتى معاويةى كۆپى يەزىد، وازەينانى معاوية لەھوكمپرانى و بەجىھىشتنى بۆ شوپا، بەيەتەدانى خىلافەت بەئابدۇللاھى كۆپى زوبىر، دەرچوونى مەپوانى حەكەم لەدۆى (ئابدۇللاھ) و لەنىوبەردنى پشتىوان ولايەنگرانى لە (شام)، بايەخى كۆبۇنەوہى (جابیە)، جەنگى (مەرج پراھىت)، گىرپانەوہى (مىصىر) بۆ ژىر دەسەلاتى (ئومەوى)، ھەولەدان بۆ گىرپانەوہى عىراق و حىجاز بۆ ژىر دەسەلاتى ئومەوى.

ئىنجا قسەم كىردووه لەسەر: (ئابدۇللاھى كۆپى مەپوان) و كرانى بەوہلى عەھد، مردنى (مەپوانى كۆپى حەكەم)، مەملانىى نىوان ئابدۇلك و (ئىبىن زوبىر)، ئەو بزوتنەوانەى لەو سەردەمەدا ھاتنە ئاراوہ وەك: بزوتنەوہى (تەووابىن) و بزوتنەوہى موختارى و ھى تىرىش.

لەكۆتايىدا قسەم كىردووه لەسەر:

كۆتايى ھاتنى - خىلافەتى - ئەمىرى ئىمانداران (ئابدۇللاھى كۆپى زوبىر) دواى گەمارۆدانى و كۆژزانى، ھۆيەكانى پۇخانى خىلافەتەكەى، ھەندىك ھۆنراوہ كە بۆ لاواندەنەوہ پىيدا گوتراون. خىرو چاكە لەسەرەتاو لەكۆتادا ھەرمى خودايە، لەذاتى

پاکو به رزی ده پارپمه وه به تاوه جوانه کانی و سیفته به رزه کانی نه م کاره بۆ خاتری نه و بیّت و، مایه ی سودیش بۆ بۆ بهنده کانی، لی ی ده پارپمه وه له سه ره هر پیتیک نویسمه پاداشتم بداته وه بۆم بخاته نیو تاته رازوی کرده وه چاکه کانه وه، ههروه ها پاداشتی هه موو نه و برایانه م بداته وه یاریده یان کردووم له ته واو کردنی نه م هه ولو تیکۆشانه که مه م، هومیده وارین هه ر موسلمانیک نه م کتیبه ده خوینیته وه منی بهنده ی هه ژار له ئاقاو لیبوردن ولیخۆشبون و به زه یی و په زامه ندی خودای له بیر نه چیت و نزام بۆ بکات، ﴿رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ، وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ، وَأَحْضِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ﴾

وصلی الله علی سیدنا محمد وعلی آله وصحبه وسلم.

هه ژاری به رقاپی خودا

علي محمد محمد الصلابي.



## به‌شی یه‌که‌م

### ناوو بنه‌چه و ناسناو پێگه‌یشتن و شیوه‌ی و گرن‌ترین سیفه‌ته‌کانی عبدالله‌ی کۆری زوبیر:

#### یه‌که‌م: ناوو بنه‌چه و ناسناوی.

ئه‌و: (عبدالله‌ی کۆری زوبیری کۆپی عه‌روامی کۆپی خووه‌یلیدی کۆپی ئه‌سه‌دی کۆپی عبدالعزی‌ی کۆپی قوسه‌ی‌ی کۆپی کیلابی کۆپی موپه‌یه، ئه‌میری ئیمانداران، ئه‌بو به‌کر و ئه‌بو خوبه‌یب‌ی، قوپه‌یشی ئه‌سه‌دی مه‌کی پاشان مه‌ده‌نی یه، یه‌که‌ له‌ ناو‌داران، کۆپی حه‌واری و کۆپی کۆپه‌پوری پێغه‌مبه‌ری خودا (زوبیری کۆپی عه‌روام) ه.

#### دووهم: له‌ دایک‌بوونی و به‌ یعه‌ت‌دانی به‌ پێغه‌مبه‌ر ﷺ.

له‌ ئه‌سمانه‌ی کچی ئه‌بو به‌کر گێڕدراوه‌ته‌وه: که‌ ئه‌و له‌ مه‌که‌که‌ به‌ عبدالله‌ی کۆپی زوبیر دوو گیان بوو، ده‌لێ: - له‌ مه‌که‌که‌ - ده‌رچووم، هاتمه‌ (مدینه) و سگم بووه‌ ٩ مانگ له‌ (قوباء) دابه‌زیم، له‌ وێ (عبدالله) م‌ بوو، ئینجا هێنام بۆ - خزمه‌ت - پێغه‌مبه‌ری خودا ﷺ، له‌ نێو کۆشیدا دامنا، داوای ده‌نکه‌ خورما‌یه‌کی کرد، خورما‌که‌ی جووی، تفی کرده‌ نێو ده‌می، یه‌که‌م شتی‌ک چووه‌ نێو هه‌ناوی تفی پێغه‌مبه‌ری خودا بوو ﷺ، ئینجا خورما جوراوه‌که‌ی خسته‌ بن مه‌لاشوی، بۆی پاراپه‌وه، داوای به‌ره‌که‌تی بۆ کرد، یه‌که‌م منداڵ بوو له‌ ده‌وله‌تی مدینه‌ی ئیسلامدا له‌ دایک‌بو، موسلمانان زۆر دلخۆش و شادومان بوون، چونکه‌ پێیان گوترا بوو: جوو

جادويان ليکړدون ومنداالتان نابن<sup>۱</sup>. ناوي ليتا (عبدالله) دواي نه وه ته مه ني گه يشته ۷يان ۸ سال، به فهرمانی (زويير) باوکی ﷺ هاته خزمهت پيغه مبهري ﷺ و به يعه تي پيدا، پيغه مبهري ﷺ که بيني به ره و پوي - پيړوزي - ديت زه رده خه نه ي هات، نه و دواي گه يشتني پيغه مبهري خودا ﷺ بو مه دينه يه که مين له دايکبوي نيسلام بوو، جوو گوتبويان: به سستومانن و له (مدينه) دا نيره وه زيان لي ناکه وپته وه، کاتيک (عبدالله) له دايکبوو، هاوه لاني پيغه مبهري خودا ﷺ - به يه کده نگ - (الله اکبر) يان کرد، بو زياتر ده نگدانه وه ي له دايکبوني وپوچل کردنه وه ي ده نگوي جووه کان، نه بوبه کري صديق ﷺ به (مدينه) پدا گيړا، نه مه شيوه پاگه يان دنيکي کرداري بوو بو بنپرکردني هه موو نه و پرپاگه ندانه ي جوو له شاري مدينه دا ره واجيان پيدا بوو، نيين زويير به حوکمي خزميه تي به زوري له خزمهت پيغه مبهري خودا ﷺ بوو، زور هاموشوي مالي عايشه ي پووري و هاوسري پيغه مبهري خوداي ده کرد ﷺ<sup>۲</sup>.

### سيه م: (زوييري کوري عه ووام ي باوکی عبدالله ﷺ):

نه بو عبدالله، زوييري کوري عه ووامي کوري خووه يليدي کوري نه سه دي کوري عبدالعربي ي کوري قوسه ي ي کوري کيلاي قوپه يشي نه سه دي يه<sup>۳</sup>، له (قوسه ي) دا له گه ل پيغه مبهري خودا ﷺ يه کده گرته وه، دلسوز (حواري) و پورزاي پيغه مبهري خودا بوو ﷺ، (صه فيه ي کچي عه بولموت ته ليب) دايکبه تي، يه ک له ده شايه تي بو دراوه کاني به هه شته، يه کيکه له هاوه لاني شوپا<sup>۴</sup>، به تازه لوي وله ته مه ني شازده ساليديا موسلمان بوو<sup>۵</sup>، هه ر جه نگيک پيغه مبهري خودا ﷺ پايه پاندي لي ي دوانه که وتووه<sup>۶</sup>، دواي موسلمان بوو تووشي نازارو نه شکه نجه بووه، گيړدراوه ته وه:

۱- البخاري رقم ۵۶۶۹، اليهود في السنة المطهرة (۱/۲۶۵).

۲- الحاكم (۳/۵۴۸).

۳- البداية والنهاية (۱۱/۱۸۸).

۴- سير اعلام النبلاء (۳/۳۶۳).

۵- الأصابة (۱/۵۲۶-۵۲۸).

۶- الطبقات (۳/۱۰۰).

۷- سير اعلام النبلاء (۱/۴۱).

۸- سير السلف (۱/۲۲۶).

مامی پارچه ههسیریکی تێوه دهپێچاوه ئاگری دهکردهوهو بهدوکه لهکە ی قانگی ده داو ده یگوت: بگه پێوه بۆ سه ر کوفر، زوبیر ده یگوت: نا، هه رگیز کافر نابم.<sup>۱</sup>

پێغه مبه ری خودا ﷺ له باره یه وه فهرمویه تی: ((إِنْ لَكُلِّ بَنِي حَوَارِي، وَحَوَارِي الزَّيْرِ))<sup>۲</sup>. واته: ئەو له نێو هاوه لانددا تاییه ت به خۆمه وه سه رخه رمه، له م بابه ته به هاوه لانی عیسی - علیه السلام - ده گوتی: (الحواریون) واته: دلسۆزو پشتیوانانی، (حواری) پشتیوانی دلسۆزه، فهرموده که ئەم پله وپایه به رزه له خۆ ده گرت و زوبیری ﷺ بۆی له غه یری خۆی جواد ده کاته وه، له بهر ئەمه عبدالله ی کوری عمر ﷺ، گوێ ی له یه کێک بوو ده یگوت: من کوپی (حواری) یه که م، گوئی: نه گه ر کوپی زوبیری وایه، ده نا وانیه.<sup>۳</sup>

زوبیری کوپی عه ووام: له سه رده می پێغه مبه ری خودا ﷺ پیاوی پا په پاندنی کاره گرنگ و گرانه کان بوو، له سه رده می راشیدیندا یه ک له پایه پاگره کانی ده وله ت بوو و به شداری له فتوحاته گه وه کانددا کردوه<sup>۴</sup>، عومه ری کوپی خه تتاب ﷺ له سه رده می خۆیدا - بۆستی - ویلایه تی مصری بۆ پیشنیار ده کا، زوبیر ده لێ: پێویستیم پێ ی نیه، به لام به موجهامیدی ده رده چم و هاریکارو ده ستباریش ده بم بۆ موسلمانان، نه گه ر (عه مری کوپی عاص) م بینى وفه تحى کرد، ده ست ناخه مه کاریه وه وه ده چمه که نار ده ریایه ک و سه نگه رنشینی تێدا ده که م، نه گه ر بینیم له جیهاد دایه له گه لێدا ده بم<sup>۵</sup>، له کتییى (أمیر المؤمنین علي ابن أبی طالب) دا قسه م له سه ر ژياننامه ی کردوه، (کێ زیاتری له م باره ده وێ) یا بۆ ئەوێ بگه پێته وه.<sup>۶</sup>

۱- الطبرانی في الكبير (۱/۱۲۲).

۲- مسلم رقم ۲۴۱۴.

۳- مصنف بن أبي شيبة رقم ۱۲۲۱۹ صحيح.

۴- سيرة أمير المؤمنين علي ابن أبي طالب ص ۵۴۱.

۵- فتوح البلدان ص ۲۹۹، نظام الحكم للقاسمي (۱/۵۴۴).

۶- سيرة أمير المؤمنين علي بن أبي طالب ص ۵۳۵-۵۵۰.

## چوارهم: (نه سمانه ي كچي صديق) ي دايكي عبدالله ي كوري زويير ﷺ:

نه سمانه ي كچي عبدالله ي كوري نه بي قوصافه ي كوري عوسمان ي كوري عامري كوري عامري كوري كه عبي كوري سه عدي كوري ته ميمي كور مورپه يه<sup>١</sup>، له موسلمانان يه كه مينه كانه و له گال عايشه ي خوشكي، كه نه و كاته عايشه مندا<sup>٢</sup>ل بوو موسلمان بوو.

چه ندين هه لويستې بهرچاوو په ريږي پاك وستايشكراوي له ميژروي نيسلامي شكوداردا باسكراوه، له نيو نه و هه لويستانه دا:

### ١- له كوچي پيغه مبهردا ﷺ بومه دينه:

خاتو عايشه له فهرموده يه كي دريږي دا ده لئ: ده مي نيوه پو بوو له مالي نه بوبه كر دانيسشتبووين، يه كيك به نه بو به كرى گوت: نه وه پيغه مبهري خو وايه و ده مامكي كردوه!، كاتيک بوو - پيغه مبهردا ﷺ - له و كاته دا نه ده هاته مالمان، نه بوبه كر گوتي: باب ودايكمي به قوربان بئ، به خوا كاريكي گرنه له م كاته دا هيناويه تي....

تانه وه ي - عايشه - ده لئ: به په له بارگه مان بو ساز كردن و خوراكمان ناماده كردو خستمانه توره گه وه، نه سمانه ي كچي نه بوبه كر ﷺ پارچه يه كي له پشتينه كي بپري وسهري توره گه كي پي گريدا، به مه ناوي (خاوه ن دوو پشتين) ي ليترا.<sup>٣</sup>

خاتو نه سماء هاريكاريه كي باشي پيغه مبهردا ﷺ و هاوه له كي كرد له بردني ناو و خوراك بويان له نيو نه شكه و ته كه دا، نازارو نه شكه نجه يه كي كه م وينه شي چه شت له ريگه ي خودادا، دهر باره ي نه مه - نه سماء - بو خوي ده لئ: كاتيک پيغه مبهري

١- الطبقات الكبرى (١١٩/٣) .

٢- السيرة النبوية (٢٧١/١)، عبدالله ي بن الزبير، للناطور ص ١٧ .

٣- البخاري رقم ٣٩٠٥، السيرة النبوية للصلابي (٤٦٣/١) .

خودا ﷻ و ئەبوبەکر ﷺ دەرچوون، تاقمێکی قوپەیش - کەشەبو جەهلی کوری  
هشامیان لەنیبۆ دابوو - هاتنە لامان، لەبەر دەرگای مائی ئەبوبەکر پراوەستان،  
منیش لێیان چوومه دەرەوه، گوتیان: هۆکیژی ئەبوبەکر، بابت کوا ؟  
دەلی گوتم: بەخوا نازانم بابم لەکوێ یە.

ئەبو جەهل - کەرقی هەستاوو - دەستی بەرزکردەوه و زللهیهکی لەپومەتم دا،  
گوارەکەم لەگوێ دەرپەپی! ئەسماء دەلی: ئینجا پۆشتن.<sup>۱</sup>

ئەمە وانەی یەکەمە لەلایەن ئەسمائی دایکی عبداللهی کوری زویڤر ﷺ،  
ئافرەتانی موسلمان نەوه لەدوای نەوه فیڤی دەبن و پەوانی دەکن، فیڤ دەبن چۆن  
نەینیی موسلمانان لەدوژمنەکانیان دەشارنەوه و چۆن خۆپاگرانە و سەرپەرزانە  
لەبەرامبەر هیڤی زوڤم و زۆردا دەوهستنەوه.

وانەی دووهمی ئەسماء، کەزۆر کاریگەرە، ئەمەیه:

کاتێک ئەبو قوحافەیی باپیری دەچێتە مائیان، کە نابینایە دەلی: بەخوا پێم وایە  
ئەبو بەکر ئێوهی لەخۆشی و لەمالەکەشی کردبن.

ئەسماء دەلی: نانەخێر بابە گەورە! باوکم مائێکی زۆری بۆ بەجێهێشتوین،  
دەلی: هەندێک بەردوچکەم لەتورەکەیهک کردن و خستەم نێو ئەو تاقەوه، کە  
ئەبوبەکر پارەیی خۆی تێدا دادەنا و پۆشاکێکم بەسەردادا و دەستی باپیرم گرت  
و گوتم: دەستت بخەسەر ئەو پارەو سامانە.

دەلی: دەستی بەسەردا گێپراو گوتی: قەیدی نیە، مادام ئەمەیی بۆ  
بەجێهێشتوون، کاریکی باشی کردووه، ماوهیهکی پێ بەپێ دەکن.

ئەسماء دەلی: نا، بەخوا بابم هیچی بۆ بەجێ نەهێشتبوین، بەلام ویستم بەم  
کارەم ئەم پیرە ئارام بکەمەوه.<sup>۲</sup>

ئەسماء: بەزیرەکی و لێزانێ خۆی توانی نەینیی باوکی پەردە پۆش بکات  
و ئارامی و تۆخەیی ییش بخاتە نێو دلی باپیریوه، هەلبەتە بەبێ ئەوهی درۆ بکات!!

۱- تاریخ الطبری (۳۷۹/۲، ۳۸۰). السيرة النبوية لابن هشام (۱۳۱/۲، ۱۳۲).

۲- السيرة النبوية لابن هشام (۱۰۲/۲)، اسناد صحیح.



چونكى باۋكى ھەقى بۆ بەجىھىشتىبۇون، ئەو بەردانەش كۆى كىرىبۇونەو ھەمەبەستى دۇنيا كىردى پىرە پىاۋەكە بوو، ھەروەھا باۋكى (ئىمان بەخۇدا)ى بۆ بەجىھىشتىبۇون، كەبەچىياكان نالەرزىت وپەرەشەبا ناجولتت وپەبوون ونەبوونى سامان كارى تىناكرىت.

ھەروەھا باۋكى: باۋەپ بەخۇ بوون ھەممەتى بەرزى لە دل و دەرونى ئەواندا بەجىھىشتىبوو، ئەمە وىكىرد لەوان بايەخ بەكارە بەرزو گرنگەكان بدەن و، ئاوپ لەشتە بىن نىخ و كاتىھەكان نەدەنەو.

ئەبۇبەكر خىزانىكى مۇسلمانى نەمۇنەى دروستكرد، كە زەحمەتە وىنەى دۇبارە بىتتەو ھەروەھا پەيدا بىتتەو.

ئەسماء رضي الله عنها ھەم ھەلوستانەى نەخشەو پلاننىكى وای بۆ كچان وژنانى مۇسلمان كىشا، كە پىيۇستە لەسەريان، شوين پىي ھەلبىگىن و بىكەنە سەرمەشقى خۇيان.<sup>۱</sup>

## ۲- پەيوەندى (ئەسمائە) لەگەل دايكى بىتپەرسى:

ئەسماء كچى ئەبۇبەكر رضي الله عنه دەلىت:

لەسەردەمى پىتتەمبەردا رضي الله عنه دايكىم، كە بت پەرسىت بوو ھاتە لام، مەنىش پىرسىم بە پىتتەمبەرى خۇدا كىرد رضي الله عنه گوتم: دايكىم بەترس و تەمەو (راغبە) ھاتتە لام،

ئايا پەيوەندى لەگەل بىكەم و پەروى خۇمى بدەمى؟

فەرمووى: بەلى پەيوەندى لەگەل دايكت دا بىكە.<sup>۲</sup>

ئىبن ھەجەر دەلى: سەبارەت بە (وھى راغبە) چەند پايەك ھەيە، پاي جەماۋەرى زانايان ئەوھەيە: دايكى ھاتوۋە داۋاى خىرو چاكە لە كچەكەى دەكات و دەشتىسى بە ئاۋمىندى بگەپتتەو.

(خەتتابى) چەند سودىكى ئەم فەرموۋەدى باسكردوون: چۆن پەيوەندى خىزمەتەى لەگەل خۇمى مۇسلماندا دەبەستىرى، ئاۋەھاش لەپىي مالبەخشىن و

۱- الهجرة النبوية المباركة ص ۱۲۸ .

۲- البخاري رقم: ۲۶۲۰ .

خیرو چاکه ی تره وه په یوه ندی له گه ل خزمی کافردا ده به ستریت<sup>۱</sup>، خودای به رنو مه زن ده فرموی: ﴿لَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ (۸) إِنَّمَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿۹﴾ الممتحنة: ۹، ۸. نه دوو ثایه ته پیژده پوخته و ړیگه پیدانیان تیدایه بؤ موسلمانان خیرو چاکه له گه ل نه و جوړه خزمه کافرانه یان دا بکه ن که شه پیاوړی له گه ل نیسلام ونه واند نه کردوه، نه گه ر چی دؤستایه تیش پچراپی<sup>۲</sup>.

## ۲- نازیاهتی وجیهادی نه سماء له جهنگی (یهرموک).

نازیاهتی وجیهاد نه سماء <sup>۳</sup> له پړی ی خودادا له سه روی خه یال وه ده خوینریتته وه، نمونه ی نه مه: ده رچوونی له گه ل سوپا بؤ جهنگی (یهرموک) و به شداریکردنی کاریگرو به رچاوی له گه ل زوییری هاوسه ری و عبدالله کوری <sup>۴</sup> له و جهنگه دا.

به ره نگار بونه وه ی به جه رگانه ی نه و له دژی نه و دزو جهردانه ی پوژانیک له نیو (مدینه) دا په یدابوون، فاطمه ی کچی مونذیر ده لی: له پوژگاری فهرانپه وایی سه عیدی کوپی عاس به سه ر شاری (مدینه)، نه سمائی کچی نه بویه کر خه نجه ریکی له دژی دزه کان ه لده گرت، شه وانه له ژیر سه ری داده نا.<sup>۵</sup>

## ۳- نه سماء و قورنایی پیروز:

نه سماء <sup>۶</sup> به قورنای وړینمایي په کانی پیغه مبه ر <sup>۷</sup> خوی په روه رده کرد، فرمو له گه ل نه و وینه پرشنگذاری ژیانی نه و، که چوڼ له گه ل قورنایی پیروز ناوخته بووه.

۱- فتح الباری (۲۷۷/۵).

۲- شرح منظومة الأداب (۲۹۷/۱)، برالوالدین، أم حفص عبیر بنت محمد ص ۳۶.

۳- طبقات ابن سعد (۲۵۳/۸)، أسماء بنت أبي بكر، للصباغ ص ۳۳.

۴- طبقات ابن سعد (۲۵۳/۸)، أسماء بنت أبي بكر، للصباغ ص ۳۳.

پۇڭلىك كوپچى سەردانى دەكات، تەماشى دەكات دايكى لە نوپۇزدايەو، ئەم ئايەتە پىرۆزە دەخوئىنى: ﴿فَمَرْكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَّعْنَا عَذَابَ السَّمُورِ﴾ الطور: ۲۷، ئەسماء دەگىياو پەنا بەخودا دەگىرت لەسزى دۆزەخ، لەسەر ئەم ھالى بەردەوام دەبى، ناچار كوپرەكەى دەچىتە بازارو ئىشەكانى جىبەجى دەكات وئىنجا دىتەو لاي، دەبىنى ئەمەر لەھالەتى گىرەو ھەنسك دايەو پەنا بەخودا دەگىرت.<sup>۱</sup>

كاتىك ژانە سەرى دەگىرت، دەستى دەخستە سەر سەرى و دەگىوت: ئەمەر بەھى تاوانمەو ھەو ئەم تاوانانەش خودا دەيانبۇرى زۆرتىن<sup>۲</sup>، ئەمەر تىگەشتىنىكى قولى لەم ئايەتە پىرۆزە: ﴿وَمَا أَصْبَحْكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ﴾ الشورى: ۳۰.

(دكتور محمد بن لطفي الصباغ) ژياننامەيەكى بەنرخى ئەسماء نوسىو، لەمەر ولا بەئىزى خودا لەباسى گەمارۆدانى عبداللاھى كوپى لەلايەن (ھىج) ھەندىك لەوانەو بەندەكانى ئەسماء ~~ھىج~~ دەخەينە پوو.

پىنچەم: ھاوسەرەكانى و پۇلەكانى ئىبن زوبىر:

ھاوسەرى يەكەم: تومازەپى كچى مەنزورى فەزارى.

پۇلەكانى لەم ھاوسەرەى:

خوبەيب، ھەمزە، عوباد، سابىت.

ھاوسەرى دووھم: ئوم ھاشىم كچى ھوللەى كوپى مەنزور.

پۇلەكانى لەم ھاوسەرەى:

ھاشىم، قەيس، زوبىر، عوپوھ - كەلەگەل بابى كوژدا - .

ھاوسەرى سىنچەم: جەسىمەى كچى عبدالرحمن ى كوپى ھارسى كوپى ھىشام.

پۇلەكانى لەم ھاوسەرەى:

۱- الطية (۵۵/۲)، أسماء بنت أبي بكر ص ۹.

۲- الطية (۵۵/۲)، أسماء بنت أبي بكر ص ۲۳.

عامر، موسا، ئوم حه کیم، فاتیمه، فاخه.

هاوسه ری چواره م: عائیشه ی کچی عوسمانی کوی عه ففان.

پۆله کانی له م هاوسه ره ی:

به کر، پوقیا.

هاوسه ری پینچه م: ئوم وه له د.

پۆله کانی له م هاوسه ره ی:

عبدالله، موسعه ب.<sup>۱</sup>

**شه شه م: شیوه روخسارو گرنه گترین سیفه ته کانی ئه بن زوبیر:**

پهنگ نه سمه رو گهنمی وداله گوشت بوو، به لام زۆر درێژ نه بوو، مووی پیشی ته نک و مه یله و په نگه رد بوو، په رستنی زۆر بوو و شوینه واری سوژده ی له ته ویلی دیار بوو، زاناو موجه هیدو زیره ک و په وان بیژ بوو، پۆژو گرو شه ونو یژ که ر بوو، به جه رگ و تۆله شین بوو، سه ربێندو نه فسبه رزو به هیممه ت بوو<sup>۲</sup>، زاناو خودا په رست و به سام و سه نگ بوو، نو یژو پۆژوی زۆر بوو، گه ردنکه چی خوداو سیاسه تمه دارێکی به توانا بوو.<sup>۳</sup>

وه ک ده رده که وی: کاریگه ری یه کی گه و ره له سه ر دروست بوونی که سایه تی ئه بن زوبیر هه بوو له لایه ن زوبیری بابی و نه سماء دایکی و عائیشه ی پوری و نه بوبه کری باپیری و سه فیه ی نه نکی پوری پیغه مبه ری خودا ﷺ - .

۱- البدایة والنهاية (۲/۱۱۳) .

۲- البدایة والنهاية (۱/۱۹۳) .

۳- البدایة والنهاية (۲/۴۰۴) .

## گرنگرين سيفه ته ڪاني ٺين زويپر:

### ۱- شاره زاي و زانياري:

عبدالله ڪوري زويپر رحمۃ اللہ علیہ يه ڪ له چوار (عباديله) ڪاني شاري (مدينه) بوو، ڪه له بواره ڪاني ٺاين دا شاره زاي بوون، ٺه وانيش: (عبدالله ڪوري زويپر، عبدالله ڪوري عه بباس، عبدالله ڪوري عه مري ڪوري عاس، عبدالله ڪوري عومر رحمۃ اللہ علیہ). له هه ردو صحيح (بوخاري وموسليم) چهند فهرموده يه ڪي ليوه گيڙدراوه ته وه، هه ردو ڪيان له سه يه ڪ فهرموده ي پڙڪه وتن، بوخاري به ته نيا شهش فهرموده وموسليميش دو فهرموده ي لي گيڙدراوه ته وه<sup>۱</sup>، به منڊالي فهرموده ي له پيغه مبهري خوداوه رحمۃ اللہ علیہ ده گيڙدراوه.

هه روه هاهه فهرموده ي گيڙاونه ته وه له:

زويپري باوڪي وٺه بوبه ڪري باپيري وعومرو عوسمان ودايڪي ٺيمانداران عايشه ي پوري وڪه ساني تريش.

تابيعي يه ناوداره ڪانيش فهرموده يان ليوه گيڙدراوه ته وه: وه ڪ:

عوپوه ي براي وٽاوسي ڪوري ڪيسان وعه مري ڪوري دينارو ٺين ٺه بي مهليڪه وسابتي به ناني و زوري تريش<sup>۲</sup>، تابلي ي شاره زاي بووه عبدالرحمن ي ڪوري زه يدي ڪوري ٺه سلم ده لي: ڪاتيڪ (عباديله) (عبدالله ڪوري عه بباس وعبدالله ڪوري زويپرو عبدالله ڪوري عومرو عبدالله ڪوري عه مري ڪوري عاس) وه فاتيان ڪرد، فيقهو زانياري ڪه وٽه به رده ستي غيره عه رب له هه مو ولا تان<sup>۳</sup>.

ٺين زويپر واناسرابو ڪه زانياريه ڪي فراواني له قورٿان وسوننهت دا هه يه، له زانا موجته هيده ڪان بوو، زاناو خودا په رست بوو، له م وه سفه دا زيده پڙيي نيهه! چونڪه

۱- سير اعلام النبلاء (۳/۳۶۳).

۲- سير اعلام النبلاء (۳/۳۶۳). عبدالله بن الزبير لمحمد عبدالرضا هادي ص ۹.

۳- معجم البلدان، نقلا: عن عبدالله بن الزبير للناطور ص ۳۱.

نۆر سەردانی دایکی ئیمانداران عایشە ی پوری ﷺ ی دەکرد، کە عایشە بەهەمە زاناو شارەزابوو و قسە ی بۆ دەکردو فەرمودەکانی بۆ دەگێڕایەو، لەلایەکی تریشەو دەوای پێغەمبەری خودا ﷺ و صدیقی بابی ﷺ عبدالله ی خوشەو یستترین کەس بوو بەلایەو.

ماوە ی خیلافه تی عبدالله نۆ سال بوو، لەو ماوەیەدا هەشت حەجی کردو، لەسالی نۆ هەمدا چونکە گەمارۆدراوو نەیتوانی حەج بکات.

جارێک ئیبن زویبێر وتاری بۆ حاجیان خویندەو و گوتی: ئە ی حاجیەکان: پرسیارم لێیکەن؟ قورئان بەسەر ئیمەدا دابەزیو و ئامادە ی پونکردنەو ی بوین، یەکیک لەخەلکی عێراق گوتی: دەمی هەمبەنە کەم شل ببۆو و مشکێک چو بۆ ناویەو، منیش لە حالی ئیحماددا کوشتم!، لەو ئەمیدا گوتی:

فاسقەکان بکوژن، کابرا گوتی: دەربارە ی ﴿وَلْيَا لِي عَشْرٌ ۖ﴾ ﴿وَالشَّفَعُ وَالْوَتْرُ﴾ ﴿٢﴾ زانیاریمان پێ بدە.

لەو ئەمیدا گوتی:

(العشر=دەشەو کە): بریتیه لەهەشت پۆژو شەوی زلیحەججەو پۆژی عەپەفەو پۆژی قوربانی.

(الشفع=جوت): واتە کەسێک لەکوئای دوو پۆژی (أیام التشریق)دا مینا بەجی بێلێت گوناھ ی ناگات ی، کەسێکی ش دەوای بخات بۆ پۆژی سێهەم هەر گوناھ ی ناگات ی.

الوتر: تاک: بریتیه لەئەم پۆژە - واتە عەپەفە - .

لەسەردەمی - خیلافه تی - خۆیدا دەربارە ی مەناسیکی حەج لەهەموو کەس شارەزاتر بوو.<sup>١</sup>

عبدالله ی کۆری عەبباس ﷺ دەلێ: عبدالله ی کۆری زویبێر خوینەری چاکی کتیبی خوداو شوینەلگری دروستی سوننەتی پێغەمبەری خودا ﷺ بوو، گەردنکەچی خودا بوو و لەترسی خودا لەقرچە ی گەرمادا بەپۆژو دەبوو، کۆری (هەواری) پێغەمبەری

خودا بوورۇڭ دايكى كىزى صدیق بوو وپوریشى عانیشەى خۆشەویست وهاوسەرى پېغەمبەرى خودا بوورۇڭ، ھەموو كەس ماف وئىمتىيازاتى دەناسى جگە لەكەسىك خودا چاۋەكانى وپىناى دلى كوپر كىرەپتەۋە.<sup>۱</sup>

خوتىندكار محمد عبدالرضا لەغىراق نامەيەكى لەسەر فىقھى عبداللاھى كورى زوبىر نوسىۋە.

## ۲- پەرستىن وپارىزگارى؛

ئىبن زوبىر پىداگىر بوو لەسەر ئەنجامدانى نوپۇز پۇتۇى زۇرۇ تەۋاى جۆرەكانى پەرستىن، بەلكو ئەمە بۇتە نىشانەيەكى درەوشاۋە بەكەسايەتى ئەۋەۋە، گىرەدراۋەكان لەمبارەۋە پلەى (تەۋاتور)يان وەرگرتوۋە.<sup>۲</sup>

موجاھىد دەرپارەى دەلى: ئەو پەرستىنەى ئىبن زوبىر ۋە ئەنجامى دەدا، كەس ھىزى پى ئەدەشكا<sup>۳</sup>، ھەر ئەو دەلى: جارى لافاۋ ھەستاۋ ئاۋ دىۋارى كەعبەى داپۇشى، لەم حالەدا ئىبن زوبىر بەمە لەتەۋافى دەكرد.<sup>۴</sup>

كاتى دەچوۋ نىۋ نوپۇزەۋە لەدنيا دادەبىراۋ تالى وشىرىنپەكانى لەبىر خۇى دەبردەۋە، دەگىرپنەۋە: پۇژىك لەمالى خۇيدا نوپۇزى دەكرد، ماریك لەبنمىچى خانۋەكەۋە بەرىۋەۋە لەقەدى ھاشمى كوپى ھالا، ژنەكان قىژاندىان وئەندامانى خىزان كۆبۈنەۋە مەرەكەيان كوشت ومندالەكەش پزگارى بوو، ھەموو ئەم شتەنە پوويانداۋ عبداللاھ لە نوپۇزەكەيدا ئاۋپى نەدايەۋە، تاسەلامى نەدايەۋە نەيزانى چى پويداۋە.<sup>۵</sup>

سابىتى بەنانى دەرپارەى دەلى: ئىبن زوبىر لەپشت مەقام - ى ئىبراھىم - ەۋە نوپۇزى دەكرد، بەلايدا پەتدەبووم ھەر دەتگوت تەختەيەكە بەرزت كىرەپتەۋە لەۋى داتكوتاۋە و جۈلەى لىۋەنايە.<sup>۶</sup>

۱- سىر أعلام النبلاء (۳/۳۶۷)، البداية والنهاية (۱۱/۱۹۱).

۲- عبدالله بن الزبير للفراسي ص ۳۲.

۳- البداية والنهاية (۱۱/۱۹۲).

۴- البداية والنهاية (۱۱/۱۹۳).

۵- البداية والنهاية (۱۱/۱۹۳).

۶- سىر أعلام النبلاء (۳/۳۶۹).

یه زیدی کوپی ئیبراهیم له عه مری کوپی دیناره وه ده گێڕێته وه: ئیبن زوبیر - کاتیك گه مارۆیاندا بوو - له حیحری ئیسماعیل - دا نوێژی ده کرد، به ردو ئاگری مه نجه نیقی به رده كهوت و ئاوپی نه ده دایه وه.<sup>۱</sup>

ئیبن نه بی مه لیکه ده لئ: عومه ری کوپی عبدالعزیز بئی گوتم: سه باره ت به ئیبن زوبیر شتیك له دلی تۆدا هه یه. گوتم: نه گه ر ده تدی نوێژ خوین و نزاگۆیه کی وینه ی نه وت نه ده دی.<sup>۲</sup>

دیسان ده لئ: ئیبن زوبیر هه وت پۆژ له سه ریه ك وبی پسانه وه به پۆژو ده بوو، له هه وته م پۆژدا له هه مومان به هیژتر بوو.<sup>۳</sup> زه هه بی سه باره ت به مه ده لئ: له وانه یه هه والی قه ده غه کرانی پۆژی و یساڵ - بی پسانه وه - له لایه ن پیغه مبه ری خوداوه ﷺ به ئیبن زوبیر نه گه یشتی؛ چونکه پیغه مبه ر ﷺ به به زه بی و به په رۆشه بۆ ئیمانداران، هه رکه سیك نه مه بکات وزیده پۆیی له خۆ برسی کردن و تینو کردنی خۆی بکات مه زاجی ده روونی تیك ده چیت و لاشه ی بی هیژ ده بیئت، که واته شوینکه وتنی سوننه ت له پیشتره، به لام ئیبن زوبیر له گه ل ده سترۆیشتن و ده سه لاتیشیدا نمونه بوو له خودا په رستی دا.<sup>۴</sup>

### ۳- بویری و ئازایه تی:

عبدالله ی کوپی زوبیر له زه مه نی خۆیدا سوارچاکی قوپه یش بوو، له ته مه نی هه فتا ساڵیدا شیر ی به ده سستی ده گرت ده تگوت ئیستا به هاری ته مه نیه تی، عوسمانی کوپی ته لحه ده لئ: ئیبن زوبیر له سی شتدا کی به رکێی له گه ل نه ده کرا: (ئازایه تی، به ندایه تی، په وان بێژی).<sup>۵</sup>

هیشامی کوپی عوپوه ده لئ: عبدالله ی مامم به مندالی زمانی به وشه ی (سیف= شیر) پزاوه و لیکدا لیکدا گوتویه تیه وه، کاتیك باوکی گوئی لی ده بی

۱- سیر اعلام النبلاء (۳/۳۶۹).

۲- هه مان سه رچاوه (۳/۳۶۹).

۳- هه مان سه رچاوه (۳/۳۶۹).

۴- هه مان سه رچاوه (۳/۳۶۸).

۵- هه مان سه رچاوه (۳/۳۷۰).



دەلى: بەخۇدا پۇڭگارىك بەدەستىيەۋە دەگرى.<sup>١</sup>

لەقۇناغى مىندالىيەۋە شاھىيەتى ئازايەتى بۇ دراۋە، لەشۋىنى خۇيدا دەيخەينە پوۋ، لەجەنگى يەپمۇك وگەمارۋى قۇستەنتىنيەۋە فەتەح كەردنى ئەفرىقىياۋ بەرگىركەردنى لەعوسمان لەپۇڭى گەمارۋەدرانىداۋ جەنگى جەمەل ۋە تاييەتەش ئەۋەمۇ ئازايەتى ۋە بەردىيەنى ئۈندى لەبەرامبەر (جىج) ۋە سۈپاكەنى لەكاتى دوۋەم گەمارۋەدرانىدا لە (مەككە).

عبدالله دىگوت: بەخۇا: ئەگەر ۳۰۰ سىسەد كەسى ۋەك خۇم خۇپاگرم لەگەل بىت باكم نىيە ئەگەر ھەمۇ خەلگى سەر زەۋىم بەسەر بكن.<sup>٢</sup>  
خۇ لە ئازايەتى دا بەۋىنە دەھىنرىتەۋە.<sup>٣</sup>

لەم سىفەتەشىدا كاريگەرى باۋكى ۋە صدىقى باپىرى ۋەداكى ۋە خالەكانى لەسەرپوۋ، لەسەروى ھەمۇشيانەۋە ئازايەتى ۋە جەركى عبدالرحمن ى كۆپى صدىق ۋە ى زياترى بەبەر عبدالله داكرىدبوۋ.

#### ۴- زمانپاراۋى ۋە تارىخى:

ئىبن زويىر لەم بۈرەشدا كىيەركى ى لەگەل نەدەكرا، ئەۋلەپىزى ئەۋەتارىپىزانەنى قۇپەش بوۋكە لەژمارەنى پەنجەكان تىپەپىيان نەدەكرد، لەۋتاردانىدا (لەجولەۋ ئامازەۋە تۆتەنى دەنگەكانىدا) بە ئەبۇبەكرى باپىرى ﷺ دەچوۋ، دەنگىكى دلىرى ھەبوۋ.

دەگىپنەۋە: كاتىك مۇسلمانەكان بەسەر (بەپەپ) دا سەرگەۋەن ۋە خەلگىكى تۇرپان لى كۈشتەن ۋە سامانىكى تۇرپان بە غەنىمەت گرت، ئىبن زويىر بە ھاۋەلايەتى ئىبن ئەبى سەرح بە مۇژدەدەر بۇلاى عوسمان ﷺ بە پىكرىيەۋە بۇ مەدىنە، عوسمان پى ى گوت: ئەگەر دەتۈانى ئەم مۇژدە ھەۋالە لەسەر (مىنەن) بە خەلگ پابگەيەنە، گوتى: بەلى ئىبن زويىر چوۋە سەر مىنەن ۋە ۋەدەكە ى بۇ باسكردن، عبدالله

۱- عبدالله بن الزبير فقيهاً ص ۱۴، البداية والنهاية (۲۰۸/۱۱).

۲- سير اعلام النبلاء (۲۷۶/۲).

۳- سير اعلام النبلاء (۲۷۷/۲).

دەلى: لام كرده وه و ته ماشام كر زوبيرى بابم له نئو ئاماده بواندايه، كه ده موچاوى  
ئوم دى سام وهه بيهت گرتى وخهريك بوو زمانم لال بى، تيم گه شت به چاوى  
ئامازهى پيكرم وهانيدام بهرده وام بم، منيش ئاسايى بووه وهو بهرده وام بووم  
ئاكوتايى، كه دابه زيم گوتى: پۆله گيان، كه گوپيىستى وتاره كەت بووم وامده زانى  
گويم له ئەبو به كرى صديق بوو وتارده دا.<sup>۱</sup>

محمدى كورپى عبداللهى سه قەفى دەلى:

له وه رزى حەجدا، پۆڤيڭ پيش ته پويه. ئين زوبيرم بينى به بهرگى ئيحرآم وه  
هاته لامان، به ده نكيكى به رزو خوڤ ته لبىه كى كرد كه تا ئەوده مه به مشيوه  
له كه سم نه بىستوو، ئينجا دواى سوپاس وستايش كردنى خودا جل جلاله، گوتى:  
به لام دواى ئەمه: ئيوه له ئاسق دووره كانه وه به ميوانى هاتوون بۆ لاي خوداى  
گه وه، خوداى گه وه مافى خوڤه تى پيز له ميوانه كانى بگريت، ههركه سيڭ داواى  
شتيڭ بكات كه لاي خودايه ئەوا سواله كرى بهر ده رگاي خودا ئاوميد نابيت، راستى  
قسه و وتارتان به كرده وه و كردارتان بسه لمين، بزائن ده ستيبىنى قسه كانتان  
كردارتانه، ئاگاتان له نيازو نه تتان بى، دلتان، دلتان، ئاگاتان له دلتان بى، خودا،  
خودا، ئاگاتان له خودا بى پاريزگارى خودا بكن له م پۆڤانه تاندا، ئەم پۆڤانه  
پۆڤانيڭن تاوانه كانيان تيدا ده سپينه وه، له ئاسق دووره كانه وه بۆ ئيره هاتوون، بۆ  
بازرگاني نه هاتوون، بۆ ده ستخستنى مال و دنيا نه هاتوونه ته ئيره، ئينجا (تلبىه)ى  
كردو خه لك بۆيان ستانده وه، پۆڤيڭم نه بينيوه وه ئەو پۆڤه خه لك تيدا  
گريابيت.<sup>۲</sup>

له ئيسلامدا ئەمانه بوون: معاويه و كوره كەى، سعيد و كوره كەى، عبداللهى كورپى  
زوبير.<sup>۳</sup>

۱- البداية والنهاية (۱۹۴/۱۱) .

۲- البداية والنهاية (۲۱۸/۱۱) .

۳- تاريخ ابن عساکر، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ۳۴ .

## لە وتارە بە ناويانگە كانى:

وتارىكى بە بۆنەى شەھىد بوونى حوسىن ﷺ بۇ دانىشتوانى مەككە.

وتارىكى بۇ خەۋارىچ لە كانى ئاخاوتنىاندا.

وتارىكى بە بۆنەى كۆژرانى موسەبىى براى لە عىراق.<sup>١</sup>

لە ئامۇژگارىيە بە ناويانگە كانى:

ئەو ئامۇژگارىيە كە ۋەھەبى كۆپى كىسان نوسىويە تىيە ۋە، ۋەھەب دەلى: عبدۇللاھى كۆپى زوبىر بۆمنى نوسىۋە: خەلگى پارىژگار چەند نىشانە يە كىيان ھەيە، بە ونىشانە دە ناسرىن وخۇشيان لە خۇياندا ھەستى پى دەكەن: پاستى لە قسە كردندا، دانە ۋەى سپاردە، قوتدانە ۋەى پك وتوپەيى، خۇپاگرى لە بە رامبەر موسىبە تدا، پازى بوون بە قەزاۋ بپىارى خودا، سوپاسگوزارى لە سەر نازو نىعمەت، گەردىنكە چى بۇ حوكمى قورئان، پۆژەكان ۋەك بازاپن، ئەۋەى لە پىيدا دادە نرى، ھاۋتاكەى لە بە رامبەرىدا ھەلدە گىرى، بەخشىنى ھەق ھەلگى خۇى ھەيە ۋە ھەلەكەى بۇى دىن، بەخشىنى پوچپىش بە رامبەرى خۇى ھەيە، ئەھلى خۇى بۇى دىن.<sup>٢</sup>

بىگومان سىفەتى وتارىپىژى وتواناى قەناعەت پىدان بۇ ھەموو سەر كەردە يەك پىۋىستە، ئىبن زوبىر لە م بۋارەدا پىشەنگ بوو، زمانپاراۋى وتارىپىژىكەى يەك لە ھۆكارە كارىگەرەكانى بللو كەردنە ۋەى بانگە شەكەى ۋ ئەۋ پەۋشتانەى ئەۋ باۋەپى پىتھە بوو لە ژيانىدا.

— سەخاۋەت و دلاۋايى:

عبدۇللاھى كۆپى زوبىر بەخشندە بوو ۋ مافى جە ماۋەرى بە تەۋاۋەتى دەدا، كەسىك مستەحق بۋايە زىياترى - لە مافى خۇى - پى دەدا، بە پىگاي مەشروع

١- الكامل في التاريخ (٥٨/٣).

٢- البداية والنهاية (٢١٩/١١).

نەبوا یە نەیدە بە خشی؛<sup>۱</sup> خەڵکانێک تۆمەتی چروکی وێژدی یان داوێتە پال؛<sup>۱</sup> چونکە نەیداوێتە کەسانی نەشیاوو بە پاست و چە پێدا زێدە پۆیی تێدا نەکردوو، مالی موسڵمانانی بە دیاری نەداوێتە شاعیر و زمان لوس و خۆپەرپێشکەران، کە بە زۆری لە پێی ئەم جۆرە کەسانە وە دەنگۆیەکان بڵاودەبنەو، بەلام ئێین زوبییر بەرامبەر ئەم دەنگۆ درۆدە لەسانە بێ باک بوو و گۆی ی نەداوێتە مادام ئەو لەسەر پاستە پێیە.<sup>۱</sup>

بەداخو و زۆر لێکۆلەر ئەم پێوا یەتە نادروستەیان لە دۆژمانی ئێین زوبییر وە وەرگرتوو و نەهاتوون هەموو ئەو پێوا یەتە پاست و سەحیحانە ی دەریارە ی سەخاوت و دلاوایی ئەو هەن بنوسنەو، بێگومان پەردە پۆشکردنی حەقیقەتی کە سایەتییەکی وەک ئێین زوبییر کارێکی خراپ و بەبێ وێژدانی دادەنرێ.<sup>۲</sup>

دیارە وەسف کردنی ئێین زوبییر بە چروکی وێژدی خۆی لەخۆیدا وەسفییکی باشە بۆ ئەو ئەکە لەکەداری ناکات بەلکو یابەر زۆتری دەکات؛ چونکە شوێنپێی خەلیفە پاشیدەکانی هەلگرتوو و سیاسەتی ئەوانیش دەربارە ی بەیتولمال سیاسەتییکی توندو تۆڵ بوو، لەلایەکی تر وە ئەو خۆی بەخاوەنی بەیتولمال نەزانیو و پێی وابوو هەموو موسڵمانان خاوەننە؛<sup>۳</sup> بۆیە ئەو تەنها لەتوانایدابوو لەپێگای مشروع دا بێبەخشی.<sup>۳</sup>

پێ دەچێ ئەوانە هاتن سیاسەتی دارایی ئێین زوبییر یان بەرامبەر کردبێ بە سیاسەتی دارایی ئومەویەکان، ئومەویەکان مال و پارەیان کردبوو هۆکاری پاکێشانی هەرچی لایەنگر و پشتیوانی شاعیری و زیاتر بۆ خۆیان، بەلام ئێین زوبییر ئەم کارە ی نەکردوو و بەپەرەوای نەزانیو بۆ حیسابی خۆی پارە و سامانی موسڵمانان خەرج بکات؛ بۆیە دەبینین کە سیفەتی پێژدی دەدرێتە پال ئێین زوبییر، لەپاستی دا بەلگە یە لەسەر پارێزگاری و بەخشندەیی ئەو و پێداگیری ئەو لەسەر پاراستنی مالی گشتی موسڵمانان.

۱- عبدالله بن الزبیر، محمود شاکر ص ۲.

۲- هەمان سەرچاوە ص ۳۶.

۳- هەمان سەرچاوە ص ۳۷.

## چەند شاھىدى يەك ئەسەر سەخاۋەتى ئىبن زۆبىر:

### ۱ - شاھىدى عائىشە ر.ھ.:

عائىشە كچى تەلھە دەلى: لەگەل دايكى ئىمانداران عائىشە پورم چومە  
دەرەۋە، بىننيمان (راجىن) دەلى:

أَنشَدَ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ  
يَدْلِيهِ الْيَوْمَ عَلَى إِبْنِ أُمِّ  
لَةَ أَبِ فِي بَاذِخِ أَسْمِ  
وَأَمَّةَ كَالْبَدْرِ لَيْلِ تَم  
مُقَابِلِ الْحَنَاطِ كَرِيمِ الْعَمِ  
حَرَّةَ أَكْؤُسِهِ بِسَمِّ

دەلى: كەدايىكى ئىمانداران گۆى لى لەم ھۆنراۋەى بو، بانكى كىردولە ژىر  
بەچەكە يەۋە پى ى گوت:

ھۆ بەندەى خودا، لەپىغەمبەرى خودا ﷺ بىستۈۋە دەيفەرمو: (الدال على  
الخير كفاعله) پىنىشان دەرى كارى چاك ۋەك بىكەرەكە يەتى، بۇ جىبە جىكرىنى  
پىۋىستىكەت بچۇلاى عبدۇللاھى كۆپى زۆبىر، ئەۋىش پۇششت تاگە يىشتە لاي،  
(عبدالله) ش ولاخىك ۋ بارىكى خواردن پىدا.

### ب - شاھىدى معاۋىە كۆپى ئەبو سۇفىيان ر.ھ.:

معاۋىە ر.ھ. گۆى لى لەپىاۋىك بو دەيگوت:

إِبْنُ رِقَاشٍ مَاجِدٍ سَمِيعٍ  
يَأْتِي فَيُعْطِي عَنْ يَدِ أُوَيْمَنْعٍ

گوتی: ئه‌و که سه عبدالله‌ی کوری زوبییر<sup>۱</sup>.

ج — نابیغه‌ی کوری جه‌عه‌وه عبدالله‌ی کوری زوبییر:

عبدالله‌ی کوری عوپوه گوتی: گرانی و نه‌هاتی سه‌ری نابیغه‌ی کوری جه‌عه‌وه  
هه‌لگرت له‌ده‌شته‌وه بۆشار، هاته مه‌ککه‌و له‌مزگه‌وتی (حه‌پام) خۆی گه‌یانده  
عبدالله‌ی کوری زوبییرو پێی هه‌لگوت:

حکیت لنا الصدیق لما ولیتنا وعثمان والفاروق فارتاح معدم  
وسویت بینی الناس فی الحق فعاد صباحاً حالك اللون مظلّم  
أتاک أبو لیلی یجوب به‌ الدجی دجی اللیل جواب الغلاة عثمّم  
لتجبر منه جانباً دعدعت به‌ صُروف الیالی والزمان

ئین زوبییر گوتی: ئه‌بو له‌یلا له‌سه‌ر خۆیه، شیعر سوک و ساده‌ترین ئامرازی  
تۆیه به‌لای ئیمه‌وه، به‌لام تۆ دوو مافت له‌مالی خودادا هه‌یه: مافیکیان به‌هۆی  
بینینی پێغه‌مبه‌ری خوداوه ﷺ، مافه‌که‌ی تریشت به‌هۆی به‌شداربوونت له‌گه‌ڵ  
موسلمانان له‌مالیاندا واته مالێ گشتی، ئینجا ده‌ستی گرت و بردییه نێو ته‌ویله‌و  
حه‌وت و شتری باره‌لگرو و شتریکی سواری پێدا، هه‌موو و شتره‌کانی بۆ بارکردن  
له‌دانه‌ویله‌و خورماو پۆشاک، نابیغه به‌هه‌له‌داوان چنگی له‌خواردن نابوو و ده‌یخوارد،  
ئین زوبییر گوتی: وه‌یش ئه‌بو له‌یلا چه‌نده‌ی تین بۆ هاتوه‌! <sup>۲</sup>

ئهم هه‌واله هه‌موو ئه‌و گێڕدراوانه پوچ ده‌کاته‌وه که باس له‌چروکی ئین زوبییر  
ده‌که‌ن، به‌پێی ئهم هه‌واله:

ئه‌و پێژدی و پارێزگاریکردنی مالێ موسلمانانی لێک جودا کردۆته‌وه، له‌لایه‌کی  
تره‌وه پاساوی پێدانی مالێ به‌نابیغه‌ی پوون کرده‌وه و هه‌یچ سه‌نگێکی بۆ شیعره  
ستایشنامیزه‌که‌ی دانه‌نا. <sup>۳</sup>

۱- هه‌مان سه‌رچاوه.

۲- تاریخ دمشق (۱۶/۳۰).

۳- موقف الشعر من الحركة الزبيرية ص ۴۷.

## د — عبدالله كورې عوپوه برزاي ئين زوبير:

له سهر گوزه شته يه كدا كه (زوبيري كورې بكار) گيړاويه تيه وه هاتووه: عبدالله كورې زوبير (نوم حه كيمي) ي كچي له (عبدالله كورې عوپوه) ي برزاي ماره ده كا، (عوپوه) بيست هه زار درهم بق عبدالله ي براي ده نيري، نه ويش پړه تي ده كاته وه و ده لي: نه گهر مالم بويستايه لاي خه لكي تر ده ستم ده كه وت.<sup>۱</sup>

## ه — حه مزه كورې عبدالله كورې زوبير له زينداني باوكيدا:

حه مزه كورې عبدالله دواي له سهر كار لابراي له عيراق ديته لاي باوكي، كاتيک باوكي پرسياي مالتوپاره ي نه وي ي لي ده كا نه ويش ده لي: به سهر خزم وكه س خو ماندا دابه شم كردوه، ئين زوبير ده لي: ماتيكه نه هي تويه، نه هي باوكته، ئينجا زينداني كرد.<sup>۲</sup>

به م شيويه ده كه وت: ئين زوبير به خه م پاراستني ساماني گشتي يه وه بووه، به خشينيشي به ده ستي نه و له سنووي شهرعي خودا دهرنه چووه.

۱- جهره نسب قریش ص ۲۶۵ .

۲- هه مان سه رچاوه ص ۴۰ .

## بەشی دووهم

### عبداللهی کۆری زوبیر لە سەرده‌می ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان و عەلی و معاویەدا

#### ۱- ئەیه‌رموک:

هەر چەنده لەگەڵ باوکیدا ئاماده‌ی جەنگی (ئەحزاب) و (فەتحی مەککە) بووه، بەلام کتێبه‌کانی (سیره) ناوی (عبداللهی کۆری زوبیر)یان کەم و زۆر نەهێناوه؛ چونکه ئەو منداڵکار بووه و کاتیکی پێغه‌مبەری خودا ﷺ وەفاتى کردووه تەمەنى لەیازده سال تێپەڕى نەکردووه، خۆ پێغه‌مبەر ﷺ پێگەى بەمنداڵیک نەداوه بەشداری جەنگ بکات تەمەنى نەگەیشتبێتە یازده سال.

یەكەمین هەوال دەرپارەى بەشداری عبدالله لە ئاماده‌بوونی جەنگدا: ئەمەیه! ئەو بەهاوێی یەتى باوکی ئاماده‌ی فەتحی شام و جەنگی یەرموک بووه، عبدالله دەلى: من لەگەڵ باوكم چووم بۆ جەنگی یەرموک، موسلمانەكان خۆیان ئاماده باش کرد، (زوبیر) خۆی زڕیپۆش کردو شیرو تیرو کەوان و قەلغانى هەلگرت و سواری ئەسپەكەى بوو، ئینجا بەدوو تۆکرەكەى گوت: عبدالله بچووكە، لای خۆتان لەكن كەلوپەلەكە بەندى بكەن.<sup>۱</sup>

دواى تەواو بوونی جەنگ و سەرکەوتنى موسلمانان، عبدالله بەشداری دەرمانکردنى بریندارەكانى کرد.<sup>۲</sup>

ئەگەر چى عبدالله بەهۆى مندالى بونیەوه بەشداری جەنگى نەکرد، بەلام بەمە لەسەر جەنگ و تێكچڕان و بریقەرى شیرو - پزانی خوین - پاهات وەر لەمندالى را فێرى نازایەتى و شارەزابى نێو جەنگ بوو.<sup>۳</sup>

۱- تاریخ الطبری، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، ماجد لحام ص ۴۱.

۲- تاریخ ابن عساکر عن عبدالله بن الزبير، ص ۴۱.

۳- عبدالله بن الزبير ص ۴۱.



## ۲ — ئيبن زوبير له گهڻ ټول عومهرې كورې خه تټاب ﷺ:

نه ميري ئيمانداران عومهرې كورې خه تټاب ﷺ به ټولانيكدا تيده په پي، عبدالله كورې زوبير له گهڻ هاوپي منداله كاني، كه له و ټولانه گه مه ده كات، منداله كان به بينيني عومهر پايانكرد، ئيبن زوبير له شوييني خوي پاره ستا، عومهرې پي ي گوت: چون بوو له گهڻ نه وانه پات نه كړد؟ گوتي: تاوانم مه كړدوه تا ليت بترسم، پيگاش ته ننگه به نه بوو تا بوټ چول بكم! <sup>۱</sup>

سه رچاوه كاني ميژوو سهر گوزده شته يه كي تر ده گيږنه وه: كه نازيه تي عبدالله له قوناغي منداليه وه زياتر دهرده خات، كه مندال ده بي پوزيك له گهڻ مندالان گه مه ده كات، پياويك به لا ياندا دهرپوات و به سهر ياندا ده قيژيني، منداله كان پاده كنه، ئيبن زوبير ده كشيته وه و بانگيان ده كات: بكم نه ميري خوتان به رهنكاري ده بينه وه، نه وانيشي گه پانه وه و ايان كړد. <sup>۲</sup>

## ۳ — نووسينه وه ي په راوگه كاني قورنان له سهرده مي عوسماندا ﷺ:

نه نه س ده گيږي ته وه: عوسمان فرماني دا به سهر: (زه يدو ئيبن زوبير و سه عيدي كورې عاس و عبدالرحمن ي كورې حارس كورې هيشام) تا په پاره نو سراهه كاني قورناني پيروز بنووسنه وه، نه وانيش نووسياننه وه، عوسمان گوتي: نه گهر نيوه و زه يد له شتيكدا جيا واز بوون، به زاراوي قورپه يش بينووسنه وه؛ چونكه به م شيوه زاره دابه زپنراوه. <sup>۳</sup>

كي زياتري ده وي له مباره وه باكتيبي (عن عثمان بن عفان ﷺ) بخويني ته وه.

۱- الكامل في التاريخ (۷۵/۲).

۲- نفس المصدر السابق.

۳- سير اعلام النبلاء (۳۷۰/۳).

#### ٤ - جیهاد و تیکۆشانی له باکوری ئەفریقا له سهردهمی عوسماندا:

عوسمانی کۆپی عه فغان ﷺ سه بارهت بهو سوپایه ی به ره و باکوری ئەفریقایی ناردبوو بئ هه وال بوو؛ بۆیه عبداللهی کۆپی زویتری به تاقمیکه وه به ره و ئه وی نارد، عبدالله وتاقمه که ی به گورجی خۆیان گه یانده سوپاکه و لایان مانه وه، به گه یشتنیان دهنگی (الله اکبر) له نێو سوپاکه دا به رزبۆوه، (جه رجیر) ی سه رۆکی کافره کان، گوئی: ئەم دهنگه چی یه؟ گوئیان: هیزیان به فریا هاتوه، به مه دهستی شل بوو و نه ژنۆی شکا، عبدالله ته ماشای کرد پۆژانه جهنگ له به ره به یانیدا دهست پئ دهکات و له گه ل نیه وه پۆ سوپای ئیسلام و پۆم هه ردولایان ده چنه وه نێو خێوه ته کانیان، یه که م پۆژ به شداری جهنگی کرد، (عبداللهی کۆپی سه عد) ی سه رکرده ی سوپاکه ی نه هاته به رچارو، پرسیاریکرد له کوئی یه؟ گوئیان: له و کاته وه کوئی ی له جارچی (جه رجیر) بووه، که ده یگوت: (هه رکه س عبداللهی کۆپی سه عد بکوژی هه زار دیناری ده ده می و کچه که ی خۆمی لی ماره ده که م).

به لئ له و کاته وه له خۆی ده ترسئ و خۆی په نهان دهکات، ئه ویش ئه یین سه عدی بانگ کردو پئ ی گوئی: هه ر ئیستا فه رمان ده رده که ی یه کێک جار بدا بلئ:

هه رکه س سه ری (جه رجیر) م بئ بیئئ سه د هه زاری ده ده می و کچه که ی - جه رجیری - لی ماره ده که م و ده یکه مه والی به سه ر ولاته که ی خۆیه وه، ئه ویش وایکرد، دوا ی ئەم بانگه وازه (جه رجیر) زۆر زیاتر له (عبداللهی کۆپی سه عد) ده ترساو مه ترسی زیاتری پئ نیشتبوو.

ئینجا ئه یین زویتر به ئه یین سه عدی گوئی: (به رنامه - ی شه پ - مان به م شیوازه بیئت کاتی زۆرمان ده وی، ئەوان له ولاتی خۆیان و کۆمه کیان به به رده وامی پئ دهکات، ئیمه ش له موسلمانان و ولاتمان دابراوین؛ بۆیه پێشنیار ده که م به یانی کۆمه لێکی چاک له جه نگاوه ره پاله وانه کان له نێو خێوه ته کانیاندا به تاماده باشی به جئ بیلئ، ئیمه ش تا نیه وه پۆ شه پێکی باشیان له گه ل ده که یین وشپه رزه یان

دەكەين، كە نىوۋە پۇگە پانىيە ۋە لاي خىمەكان، با جەنگاۋەرى نىۋ خىمەكان سوارىيىن و لەنكاۋ بەسەر ياندا دەدەين، بەلگو خودا سەر كە وتومان بىكات) كۆمەللىك لە ھاۋەلە ديارەكان ئامادە بوون و ئىيىن سەعد پاپوڭزى لەگەل كىردن، ھەموويان لەسەر ئەم پىشنىيارەى ئىيىن زوبىر كۆك بوون.

دواى نوڭزى بەيانى عبدالله دەستىكرد بە جىبە جىڭكىردنى پىلانەكە، كۆمەللىك جەنگاۋەرى بە جەرگ بە سازو بازى لە نىۋ خىمەكاندا مانەۋە، ئەسپەكانىشيان زىن كىردىبوو، جەنگاۋەرىكانى تر چوونە مەيدانى جەنگەۋە، جەنگىكى گەرم و گوپىيانكرد، نىوۋە پۇدا ھات، ۋەك پۇژانى تر پۇمەكان وىستىيان بىرۋەنەۋە نىۋ خىمەكانىيان، ئىيىن زوبىر پىيى لىڭگرتن و تاتەۋاۋ شىپىزەى نەكردن يەخەى بەرنەدان، ئىنجا ھەردوك سوپا گە پانەۋە نىۋ سەربازگەكانىيان؛ چونكە زۆر ماندوو و مجرۇ بوون چەكەكانىيان دانا، لەم كاتەدا: عبداللهى كوپى زوبىر فەرمانى بە جەنگاۋەرانى نىۋ خىمەكان كىرد، پەلامارى پۇمەكان بدەن، تاتىكەللىان نەبوون ھەستىيان پىيى نەكردن، بە يەك ھەلمەت (الله اكبر) يان كىردو لىيىيان دان، پۇمەكان فرىيى جەكەلگرتن نەكەۋتن، پاشا جەر جىر لەلايەن عبداللهى كوپى زوبىر كوژدا، كچەكەشى گىرا، پۇمەكان كوشتارىكى زۆريان لىكراۋ تىكشكان، سوپاكەى ئىيىن سەعد گە مارۋى شارى (سەبىتەلە) ىداۋ فەتخى كىرد، ھىندەى مال گرت كە لەجەنگى تردا ئەۋەندە دەستىنەكەۋتبوو، بەشى ھەر سوارىك (۳۰۰۰) سى ھەزار دىنار بوو و بەشى ھەر پىيادە يەكش ھەزار دىنار بوو، دواى ئەمە سوپاكە لەۋلات دا بللو بۆۋە تاگەيشتە (قەفسە)، ئىنجا بەرەۋ قەلاى (ئەجم) پۇيشت، كە خەلگى ۋلات لەۋى خۇيان مەلاس دا بوو، دواى گە مارۋدان بەناشتى فەتھىرا، خەلگى ئەفرىقىا لەگەل سوپاى مۇسلمان بەناشتى پىككەۋتن، كچى پاشا جەر جىر بەر عبداللهى كوپى زوبىر كەۋت، دواى ئەم سەركەۋتنە مەزنە ئىيىن سەعد موزدەى سەركەۋتنەكەى بە (عبداللهى كوپى زوبىر) دا بۇ عوسمان نارد.

ئېين كه سېر ده لى: نه مه به كه مين هه لويست - وپوداوه - ناوو ناويانگى عبدالله  
كوپى زوبير تيدا ده ركه وي<sup>۱</sup>.

نه بو زونه يى هوزه لى شاعير له گه ل ئېين زوبير له سهرده مى عوسماندا بو (مغرب)  
ده رده چيټ، له وي ده مرئ، نه بو زونه يى له و جهنگه دا ناوا به ئېين زوبير هه لده لى :

وصاحب صدق كسيد الضراء  
ينهبض في الغزو نهضاً نجيحاً  
وشيك الفصول بطي القفول  
الا مشاحداً مشيحاً<sup>۲</sup>.

### ه - به رگري كردن له عوسمان كاتى كه مارودرانى:

نه و پوژانه ي ناژاوه چيه كان كه ماروى مالى عوسمانى كوپى عه فغانياندا بوو،  
ئېين زوبيريش يه كه له پاسه وانه كانى عوسمان بوو، نه و زوى داوا له عوسمان ده كرد  
پښگاي بدا شهريان له گه ل بكات، به لام عوسمان پښگاي نه دا.<sup>۳</sup>

كاتيكيش عوسمان فه رمانى به پاسه وان و به رگريكه ره كانى كرد بچه ده ره وه،  
ئېين زوبير ومه پوانى كوپى حه كه م سوور بوون له سهر مانه وه يان له لاي و  
به رگريليكردنى<sup>۴</sup>، ئېين زوبير تيرو شيرى زور به رده كه ون و به خه ستي بريندار ده بيت و  
خهريك ده بئ گيانى ده رچئ، مه دانيني ده گيټيټه وه: نو كه رى خاتو صه فيه ي كچى  
حويه ي چوار بريندارى به كولى خوى له مالى عوسمان هيتاونه ده ره وه، ئېين زوبير  
يه كه له و بريندارانه بووه.<sup>۵</sup>

۱- البداية والنهاية (۱۵۸/۷) .

۲- الشعر والشعراء لابن قتيبة (۶۵۳/۲) .

۳- الطبقات (۷۰/۳)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۴۱ .

۴- تاريخ خليفة ص ۱۷۴ .

۵- انساب الاشراف (۵۶۴/۱)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۴۲ .

نمين زوبير له مهككه وتاري د دواو ده يگوت: له و پوژده دا سيزده برينم تيبوون، من نيمړو ده ست له سر نه وجي برينانه داده نيم، نوميده وارم له باشتريني كرده وه كانم بن.

ليړه دا هه لويستى نمين زوبير له بهرام بهر عوسمان دا پوون ده بيته وه، كه عوسمان به پيشه وای خوى داده نى، ده ستر ريزكارانى سهرى به تاوانبار ده زانى، پيى وايه شه پكردن له دژيان باشتريني كرده وه يه به لای خوداوه، ليړه وه تيده گهين: بهرگرى كړدن له دوسته سالحه كانى خوداو پاريزگارى كړدن گيان و مال و ناموسيان و پشستيو اني كړدن يان له كرده وه هره چا كه كان ده ژمير رين پو لگي پړانى نمين زوبير له بهرگرى كړدن عوسمان بايه خى تايبه تى خوى هه بووه، كار به وه گه يشتووه عوسمان ده يكا ته نه ميري پاسه وانه كانى له پوژي گه مارو داند، عوسمان گوتى: (كى له سهرى ته تى فرمانه كانى من چي به جى بكات، باگو تپرايه ل و فرمان به ردارى نمين زوبير بيت).

له گي پړانه وه يه كى تر دا هاتووه: عوسمان فرمانى به نمين زوبير كړد پيشنو يژى بؤ دانى شتوانى نيو ماله كى بكات، نه ویش له و پوژانه داو له نيو هولى خانوه كه دا پيشنو يژى بؤ كړدن.

## ۶ - له جهنگي (جهمل) ۱۸:

نمين زوبير له و پوژده دا پياده بوو، نوزده برينى تن كهوت، له گهل ماليكى كوپى حاريسى كوپى نه شتهر كهوته زوران بازى، ماليك نمين زوبيرى له زه ويد، به لام نه يه يشت له سهرى راست بيته وه و توند ناميژى گرت، هاوارى كړد ماليك بكوژن به منيشه وه<sup>۱</sup>، دواى هيتان وبردنيكى زورى يه كتر ناچار يه كتر يان بهردا و ماليك به نمين زوبير نه ويرا.

۱- الطبقات، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي .

۲- الطبقات (۷۰/۳) .

۳- الطبقات، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۴۲ .

۴- البداية والنهاية (۱۹۶/۱۱) .

گوتراوه: ئه‌و پۆژه چل و چه‌ند برینیکی تی ببوو و خه‌لتانی خوین ببوو و لاشه‌که‌ی له‌نیو کوژاواندا دۆزرایه‌وه، که بینیان خه‌ریکی گیانه‌لا بوو، به‌لام نه‌مرد، عائیشه رضی الله عنه ده‌هه‌زار درهمی موژدانه‌دا به‌و که‌سه‌ی هه‌والی مانی عبداللهی بۆ هێناو سوژده‌ی شوکری بردو سوپاسی خودای کرد، عائیشه عبداللهی خوارزای زۆر خوش ده‌ویست و پێزو حورمه‌تی بۆ هه‌بوو، عوپوه‌ی کوری زوبیر ده‌لی: عائیشه رضی الله عنه دوا‌ی پێغه‌مبه‌ری خودا صلی الله علیه و آله نه‌بو به‌کری بابی رضی الله عنه که‌سی تری به‌نه‌ندازه‌ی عبداللهی کوری زوبیر خوش نه‌ده‌ویست، هه‌روه‌ها باوکه‌م و عائیشه به‌نه‌ندازه‌یه‌ک نزایان بۆ عبدالله ده‌کرد که‌به‌و شیوه‌یه‌ بۆ که‌سیکی تر له‌به‌ر خودا نه‌ده‌پاڤانه‌وه.<sup>۱</sup>

#### ۷ — جیهادو تیکۆشانی له‌سه‌رده‌می معاویه‌دا رضی الله عنه:

که (معاویه‌ی کوری هه‌دیج) کاروباری نه‌فریقیای که‌وته به‌رده‌ست، عبداللهی کوری زوبیر ده‌ستی به‌هێزی ئه‌و بوو له‌جیهادو فاته‌ح کردندا، معاویه‌ی کوری هه‌دیج سالی ۴۱ه‌ک به‌سوپایه‌کی ده‌هه‌زاریه‌وه به‌پێکه‌وت و (بترت)ی فاته‌ح کرد، سالی ۴۵ه‌ک چووه‌ نیو (قه‌یره‌وان)ه‌وه‌و سهریه‌ سه‌ربازیه‌کانی له‌ولاتدا بلاوکردنه‌وه، عبداللهی کوری زوبیری به‌ره‌و (سوسه‌) ناردو ئه‌ویش فاته‌حی کرد<sup>۲</sup>، هه‌روه‌ها عبداللهی کوری زوبیر له‌گه‌ڵ ژماره‌یه‌کی به‌رچاو له‌هاوه‌لان وه‌ک ئه‌بو ئه‌بیوبی نه‌نساری و حوسینی کوری عه‌لی و عبداللهی کوری عومه‌رو ئه‌یبن عه‌بباس و که‌سانی تریش له‌گه‌ڵ سوپایه‌ک به‌سه‌رکردایه‌تی یه‌زیدی کوری معاویه‌ به‌ره‌و قوسته‌نتینی به‌پێکه‌وت.<sup>۳</sup>

۱ - البدايت والنهایة (۱۹۷/۱) .

۲ - للبيان المغرب (۱۷۰/۱)، عبدالله بن الزبير، محمود شاکر ص ۴۳ .

۳ - تاريخ الطبري (۱۴۸/۶)، عبدالله بن الزبير لمحمود شاکر ص ۴۳ .



## بەشی سیهەم

### بزووتنه وهی عبداللهی کوری زوییر ئەسهردهمی یهزیدی کوری معاویه.

یه کهم: بهیعه تی یهزید.

کاتیك معاویه مرد یهزید له وی نه بوو، که هاته وه نیژا بوو، به ره و نه و شوینه ی  
باوکی لی نیژا بوو پوشت، نوێژی جه نازه ی له سه ر کردو موسلمانانی له دوا بوو و  
چوا (الله اکبر) ی کرد.

پاشان سوار بوو و چوو نه یو شار، جاپیدا خه لك كۆبیته وه و نوێژ ده کریت، ئینجا  
چوو نه یو کۆشکی (خه زپا) که باوکی دروستی کرد، خۆی شوشت و به رگیکی  
به نرخی پاراوه ی پۆشی، ئینجا هاته ده رو یه کهم و تازی بۆ جه ماوه ر خۆینده وه  
وه ك ئەمیری ئیمانداران، دوا ی سوپاس و ستایشی خودا، گوتی: ئە ی خه لكینه  
معاویه به نده یه ك بوو له به نده بچووه كانی خودا، خودا نازو نیعمه تی خۆی  
به سه ردا پشت و پاشان بۆ لای خۆی برده وه، نه و له وانه ی دوا ی خۆی دین باشت  
بوو، له خوارتره له وانی پیش خۆی، پیش خودا ناکه وم و ستایشی معاویه ناکه م،  
چونکه خۆی چاکتری ده ناسی، نه گه ر لی ی خۆش بیست له نه نجامی به زه یی  
خۆیه تی، نه گه ر سزاشی بدات نه و به هۆی تاوانی معاویه خۆیه تی، من دوا ی نه و  
کاروبارم که و ته ده ست، له سه ر هیچ داواکاریه ك قه لس نابم، هیچ زنده پۆیی یه کیش  
له که س قبول ناکه م، خودا ویستی له سه ر شتیك ببی ده بی ببی، هه روه ها گوتی:  
معاویه له نیو ده ریادا جهنگی پیی ده کردن، من که س نابمه ده ریاهه بۆ جهنگ،  
معاویه ده یبرده نیو خاکی پۆمه وه، من ناتانبه م بۆ نه وی، معاویه مالی لی ده کردن



بەسى يەك، مەن دەلئىم با ھەمووى بۇ خۇتاتان بى) ئىنجا خەك - ى ئەوى - بىلەن  
لېكردو كەسيان لەئەو بە لەپىشتەر نەدەزانى.<sup>۱</sup>

يەزىد لەم وتارەيدا: ئەو سىياسەتەى كە بېرىداو ھەپتە ۋە پابەند بىت لەماو ھەى  
ھۆكۈمرانى خۇيدا خىستىيە ھو، بەم سىياسەتەى تۈانى خەلگى شام بۇ لاي خۇى  
پاڭىشى، زۆرىنەى ئۆمەتەش لەسەر بەيەتدان بەيەزىد كۆك بون.

بەواتايەكى تر: دوا بەدۋاى مردنى باوكى بەيەت بۇ يەزىد ئۆيكرابەو، جگە  
لەھوسىنى كوپى ھەلى و عبداللەى كوپى زوبىر ﷺ كەسى تر - لەھاو ھەلان -  
دزايەتى نەكرد.<sup>۲</sup>

ھەريەك لەم دوو - ھاو ھەگور - انە شتى خۇيان لەگەل يەزىد ھەبوو، بەئىزنى  
خوداى بەرزو مەزن لەمەو دوا دەبىنەن چبەو.

بەلام تەواى ھاو ھەلان لەپىناوى يەكبونى وشەو بېرىو پاراستنى يەكىتى  
ئۆمەت و بەرگرتن لەفەتنە و ئازا ھەيەتەيان بەيەزىددا، لەئىو ئەو ھاو ھەلانەدا  
عبداللەى كوپى ھەبباس و عبداللەى كوپى ھەمەرو مەھەمدى كوپى ھەنەفىيە بەر  
چاۋ دەكەون.<sup>۳</sup>

خەلگى شام و عىراق و ولاتانى تەرىش بەيەتەياندا، بەلام ولاتى ھىجاز  
بەپىشەوايەتى ھوسىنى كوپى ھەلى و عبداللەى كوپى زوبىر لەدزى يەزىد ھاو ھەستا.  
ھەندىك ھۆنراو ھەبارەت بەيەتەى يەزىد:

ھۆنراو ھەلى عبداللەى كوپى ھەمام لەيەك كاتدا سەرەخۇشى بابى لى دەكاو  
پىرۇزبايى لەخۇشى دەكات:

إصبر يزید فقد فارقت ذامقة      واشکر حُبَاء الذي بالملك حاباكا  
لارزء أعظم في الأقوام نعلمه      كما رزقت ولأعقبى كعقاباكا

۱- البداية والنهاية (۱۱/۴۶۰) .

۲- البداية والنهاية (۱۱/۴۶۷)، العالم الاسلامي في العصر الأموي ص ۱۲۰ .

۳- العالم الاسلامي في العصر الأموي ص ۱۲۰ .

أصبحت راعي أهل الدين كلهم      فأنت ترعاهم واللّه يرعاك  
وفي معاوية الباقي لنا خلف      إذا نعت ولا نسمع بمنعاك.<sup>١</sup>

یه زید دواى بابی له په جه بی ٦٠ك دهسه لاتی گرتنه دهست و٦٨ك به مردنی گۆتایی به دهسه لاتی هات یه زید کاربه دهسته کانی سه رده می فه رمانه وایه تی باوکی له سه ر پۆسته کانی خۆیان هیشتنه وه، ئه میر (مدینه) وه لیدی کوپی عوتبه ی کوپی نه بو سوفیان بوو، ئه میر (مکه) عه مری کوپی سه عیدی کوپی عاس بوو، ئه میر (کوفه) نوعمانی کوپی به شیر بوو، ئه میر (بصره) عبدالله ی کوپی زیاد بوو.<sup>٢</sup>

یه زید کاری خۆی له سه ر نه و که سانه چرکده وه که له ژبانی باوکیدا به یعه تیان پی نه دابوو، گرنگترینیان حوسینی کوپی عه لی بوو له (مدینه)؛ بۆیه نامه یه کی بۆ وه لیدی کوپی عوتبه ی ئه میری مه دینه نارده وه والی مردنی باوکی تیدا پاگه یاند بوو؛ ده قی نامه که ئاوا بوو: بسم الله الرحمن الرحيم: له یه زیدی ئه میری ئیمانداران بۆ وه لیدی کوپی عوتبه، دواى ئه مه: معاویه به نده یه کی نیو به نده کانی خودا بوو، خودا پێزی لێناو کردی به خه لیفه، هه لی بۆ په خساندو دهسه لاتی پێدا، به قه ده ری خودا ژیاو به نه جه ل مرد، خودا به زه یی له گه ل بنوینی، به ستایشکراوی ژیاو له سه ر چاکه و پارێزگاری مرد، والسلام.<sup>٣</sup>

وه لیدی کوپی عوتبه ی کوپی نه بو سوفیان: له به رامبه ر حوسینی کوپی عه لی و عبدالله ی کوپی زوبیر نه رمونیان و ئاسانکار بوو و تۆبزی لێنه کردن به یعه ت به یه زید بده ن؛ چونکه وه لید پیاویك بوو چه زی له لیبوردن بوو، به به زه یی و خاوه ن شه هامت و به خشنده بوو.<sup>٤</sup> زۆر له سزاو تۆله ی خودا ده ترسا؛ له به ر ئه مه په نای نه بڕده به ر به ندردن یان کوشتنی حوسین، نه و ده یگوت: سویند به خودا: چه ز ناکه م حوسین بکوژم، نه گه ر هه موو مالی دنیا خۆری به یانی له سه ری هه لاتبێ

١- الشعر والشعراء لابن قتيبة (٦٥٢/٢) .

٢- البداية والنهاية (٤٦٧/١١) .

٣- هه مان سه رچاوه .

٤- الأخبار الطوال ص ٢٢٨، یزید بن معاویه للعقيلي ص ٢٨ .

٥- تاریخ خليفة ص ٢٢٢، یزید بن معاویه ص ٢٨ .

ويەسەرىدا ئاۋا بويى ھى من بى، سبحان الله ! حوسىن بكوژم ھەر لەسەر ئەۋە دەلى: بەيەت نادەم ! بەخودا باۋەر ئاكام كەسىك حىسابى خويىنى حوسىنى لەگەل بگىت لەلەي خوداى گەۋرە لەقىامەت تاتەرازوۋ - ى خراپەكانى - سوك بىت. مەپوان گوتى: ئەگەر ئەمە پاي خۆت بى بەپاستى پىكاۋەتە و كارت دروستە.<sup>۱</sup>

يەكەم بلىسەى ئاگرى شەپوفىتنە - ى نىو خۆ - كە لەنىو موسلماناندا ھەلايسا، بەھۆى پۇد بوونى يەزىد بوو لەسەر ۋەرگرتنى بەيەت لەحوسىن وئىبن زويىر، ھەر يەكەيان بۆى دەرکەوت: ئەگەر بەيەت نەدا ئەۋا دەبىتقە قەربانى ھەۋا بىرە ھەلە شەكەى يەزىدو شىرى پشتىوانانى خەلىفەى تازەى لەبەرامبەردا لەدۆى پاست كراۋەتەۋە؛ بۆيە ھەردوكيان - مەدىنەيان بەجىھىشت و - پەنايان بەخودا گرت و تەمانيان لە مەككەى پىرۆزو بەيتولھەپام گرت.

يەزىد كاتىك كارىبە دەستەكانى باۋكى بەسەر وىلايەتەكانەۋە جىگىر كىرنەۋە ئەمە كارىكى باش بوو بۆ ئارامبوونى كاروبار تىياند، بەلام زىرەكەكەى خىانەتى لەگەل كىردو توۋشى ھەلەى گەۋرەى كىرد، كاتىك سوور بوونى خۆى پاگەياند بۆ بەزۆرى بەيەتدانى حوسىن وئىبن زويىر، ئەم شىۋازە داۋايەى ھەپشەى پىۋە بوو، ھەپشەى تۆقاندن و كوشتن، ھەردوكيان بۆيان دەرکەوت: مانەۋەيان لەزىر دەسلەتتى حوكمرانى يەزىددا بەترس و تۆقاندن تۆق دراۋە، بۆيە بىريان لەجىگەى ئەمان وزەمان كىردەۋە، ئەم ئەمان زەمانەشيان نەدۆزىۋە تەنھا لەپى ى چەكداركىرنى لايەنگرەكانىانەۋە نەبى، خۆيان ۋەيزە سەربازىيەكەيان لە(مەككە) جىگىر كىرد كەبۆ يەزىد و يارىدەدارانى قورس و گران دەكەۋى دەستى بيانگاتى، ئەۋان لەپەنا مالى خودا جىگىر بوون، كە خودا دەرپارەى فەرمانوۋىەتى: ﴿وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا﴾ آل عمران: ۹۷.

ئەم خەپ بوۋنەۋەۋە خۆ پىچەككىرنە ھىچ بەرھەمىكى لى نەكەۋتەۋە جگە لە لەدەستدانى ژيان و گىيانى ھەزاران موسلمان، لەسەروى ھەموۋشيانەۋە حوسىنى

کوری عەلی عليه السلام کە لە کەریە لا لە لایەن تاقمێکی سته‌مکاری نێو سوپای یەزید شەهید کرا.

ئەمە هەمووی لە ئەنجامی هەڵکەیی یەزید بوو، ژیا‌نی - حوکمرانی - بەمە دەستی پێکردو لە گە‌لیدا مایه‌وه تا ئەو پۆژه‌ی تێیدا مرد، نەیتوانی لێ ی دەرباز بێت، گە‌وره‌ی زنجیره‌ی غە‌لە‌ته‌کانی خەلیفه‌ پۆژ بە پۆژ درێژ ترده‌بوو، لە گە‌ل زۆر بوونی کاروباره‌کان غە‌لە‌ته‌کان گە‌وره‌تر ده‌بوون، گوریسی گ‌رفته‌کان گ‌ریبان زیاتر ده‌بوو، کە خەریکی چاره‌سه‌ری کێشه‌یه‌ک ده‌بوو، کێشه‌یه‌کی گە‌وره‌تر سامناک‌تری بۆ ده‌هاته‌ پێشه‌وه، سه‌ره‌تای کێشه‌کان به‌سوور بوونی یەزید له‌سه‌ر به‌تۆبزی به‌یعه‌تدانی حوسین وئین زویبەر دەستی پێکرد، ئینجا سه‌ری کیشا بۆ دروستبوونی به‌ریه‌کی به‌ره‌ڵستکارو ئاماده‌ بۆ کوشتار، له‌وێشه‌وه به‌ره‌و کاره‌ساتی کەریه‌لا، کاره‌ساتی کوژدانی کوری کچی پێغه‌مبه‌ری خودا ﷺ، ئینجا توپه‌ بوونی موسلمانان وراگه‌یاندنی ئین زویبەر بۆ ده‌رچوونی له‌دژی خەلیفه‌، ئەم توپه‌ بوون و دوژمنکاریه‌ درێژه‌ی کیشاو کاره‌ساتی (حه‌ره‌ی لێکه‌وته‌وه، دەم وچاوو په‌نگوپووی خەلیفه‌ له‌به‌ر چاوو دلی موسلمانان بێزار، پاش کەمێک دوا‌ی ئەم پوداوانه‌ ده‌مری، خه‌ونی معاویه‌ ده‌رباره‌ی وه‌لی عه‌ده‌که‌ی چی به‌سه‌ره‌ات؟.

به‌پێ ی زۆرینه‌ی بۆ چوونه‌کان، یەزید له‌به‌ر چەند هۆیه‌ک کە و ته‌نێو ته‌له‌ی ئەو هە‌له‌ زه‌قانه‌وه، وه‌ک: نەبوونی پ‌اویژ‌کاری داناو زانا له‌ده‌وره‌ی و کەمی ته‌مه‌نی و کەمی شاره‌زایی و به‌هه‌مان شیوه‌ یەزید عه‌قلی بابی نەبوو و ئەو ئیراده‌ به‌هێزه‌شی نەبوو بتوانی کێشه‌کان به‌ناشتی وێی ئازاوه‌ چاره‌سه‌ر بکات.

## نه و كارساتانه ي له سرده مي يه زيدا پوياندا

كوژراني حوسين عليه السلام، پوداوي (حرة) له مدينه، كه مارؤداني مه ككه به مبه ستي ليداني ئين زويپر.

يه زيد مؤريكي ره شي به سرده مي حوكمراني خو به وه نوساند، به ممو ناري دهريكان لاناچيت، ناري زولالي پوباره كانيش ناتواني تالاييه كه ي بگړن.<sup>۱</sup>  
نه هلي سوننه و جه ماعه به يعه تي يه زيد به دروست داده نين، به لام دوو په خنه يان لي گرتوه:

۱ - معاويه بیدعه يه كي نو ي داهينا له خيلافه تدا

نه ویش گواستنه وه ي نه و پرسته له بابا وه بؤ كوپو له كوپه وه بؤ نه وه نه تيجه،  
دواي نه وه ي دياريكردني خليفه به ده ست نه هلي شورا بوو و حيساب بؤ  
نزيكايه تي و خزمایه تي نه ده كرا چ جاي بؤ كوپا، ليره دا نه هلي سوننه و جه ماعه  
نه م ياسا نو ي به - ياساي ميراتگري له خيلافه دا - په ت ده كه نه وه به بي پوانين بؤ  
جوړي كه سه كه.

۲ - له پوانگه ي نه هلي سوننه و جه ماعه وه:

نه و كاته ي معاويه (يزيد) ي كرده وه لي عه د، خه لكاني له پيشتره باشت ره بوون  
له يه زيد وهك: ئين عومر و ئين زويپر و حوسين و كه ساني تريش.<sup>۲</sup>

به لام له پوانگه ي شيعه: ده بي ئيمامه ت يان خيلافه ت نه نها له عه لي وړله و  
نه وه كاني بي، نه و په خنه له خودي به يعه تي يه زيد ناگرن، به لكو په خنه يان پوي  
له هر به يعه تي كه بؤ غه يري عه لي وړله كاني ده به ستر، په خنه له به يعه تي نه بو  
به كرو عومرو عوسمان و معاويه ده گرن؛ چونكه پتيان وايه نه م مافه به (نص) بؤ

۱ - الامويون بين المشرق والمغرب (۱/۱۹۹)، بتصريف كبير .

۲ - حقة من التاريخ ص ۱۲۴ .

عەلى وپۇلەكانى چەسپاۋە، تاكۇتايى دىنيا ھەر ئاۋا دەمىنىتتەۋە.<sup>۱</sup>  
لەكتىبى (عن أمير المؤمنين علي بن أبي طالب) دا (بىرپاۋەرى شىيە بۇ  
ئىمامەت) م لىكداۋەتەۋە بى بىۋەرۈكى ئەم دەۋايەم دەرخستۋە.

دوۋەم: بزوتتەۋەى عبدۇللاھى كوپى زوبېر لەسەردەمى يەزىدا:  
ئىبن زوبېر ﷺ بىرپارىدا بەيەت بەيەزىد نەۋاۋ بچىت لەمەككە ئام بگىت.

۱ - ھۇكارەكانى ھەلىزاردىنى (مەككە):

ژمارەيەك ھۇكاراۋايان لەئىبن زوبېر كرد (مەككە) بەگونجاۋترىن شوپىن دابىنى  
ۋىيكاتە پەناگاۋ ئارامگاى خۇى: گرنگىرىنى ئەۋ ھۇيانە:

۱ - لەقۇناغى ئىستادا ھەرىمى (مەككە) بەپىچەۋانەى ھەرىمەكانى تر لەبارترىن  
ھەرىمە بگىتتە پەناگا: (عىراق) بە ھەردوك شارەكەيەۋە (كوفە ۋە بەسپە)  
دانىشتۋانەكەيان جىگەى پىشت پى بەستىن نىن ۋىۋ دالەدانى ھەر سەركردەيەكى  
بەرھەلىستكارى دەسەللى بەنى ئومەييە، ئەۋەى بەسەر حوسىنىيان ھىنا باشترىن  
بەلگەى ئەم قەسەيە مانە، ئىبن زوبېر بەباشى لەمە ھالى بىۋو، ئەم ھالى بوۋنەشى  
لەكاتى ئامۇزگارەكانى دەرەكەۋىت بۇ حوسىنى كوپى عەلى، كاتىك پىى گوت:  
مەچۇ بۇ عىراق.<sup>۲</sup>

پىى گوت: بۇ كوپى دەچى؟! بۇ لاي گەلىك باۋكتيان كوشت ۋتانەۋ تەشەريان  
لەبراكەت دەدا؟!.

(مىسرو يەمەن) يش: لە گۇرەپانى پوداۋەكان دورىۋون، ئەمە لەلەيك، لەلەيكە  
ترىشەۋە لەم دوۋ ھەرىمەدا پىشتىۋان ۋلايەنگرى ئىبن زوبېر دەست نەدەكەۋتن.  
(شام) يش - ۋەك زانراۋە پايتەخت ۋقەللى ئومەۋىيەكانە.

۲ - (مەككە) - بەھۇى بوۋنى مالى خودا لەۋىدا - ۋلاىكى ھەرامەۋ دروست نىە  
خوپىرپىزى تىدا بگىت، ئەمە كەفيلە بۇ پاراستنى كەسانىك بىانەۋى بىكەنە

۱- مەمان سەرچاۋە.

۲- نسب قریش ص ۲۲۹ للزبیری.

پەناگەى خۇيان وخۇى پىئ لەكۈشتن دەرياز بگەن، مەگەر كەسك تاونىكى وای كرىبى واجب بى بكوژىتەو تىايدا، بىر كرىنەو لەبەكارهينانى هىز بەلانى كەمەو دەبى وەك دواچارەسەر بكرىت بۇ ئەو حوكمە تايبەتە .

٣ - (مەككە) پىزو حورمەت وپىرۆزى تايبەتى خۇى هەيە لەنىو دل و دەروونى موسلماناندا؛ لەبەر ئەو ھەركەسك بىەوى بى پىزى بەرامبەر بنوینى وزيانىكى پى بگەينى پووبەپووى بەر ھەركەستكاريەكى توند دەپىتەو لەلایەن تەواى موسلمانانەو .

ئىبن زوبىر نۆرى سوود لەم خالە وەرگرت.

٤ - سالانە لەو ەرزى (حەج)دا ھەزاران موسلمان لەولاتە جۇراو جۇرەكاندا پوو لە(مەككە) دەكەن، كە دەتوانى لەم ەرزەدا پاي گشتى كارى لەسەر بكرىت و ئاراستە بكرىت، ئەمەش جگە لە ھەرىمكى وەك (مەككە) لە ھىچ ھەرىمكى تر دەستەبەر ناكرىت.

٥ - مەككە لەدواى كۆچى پىغەمبەرى خواد ﷺ ھاو ەلانى، سىياسەت و حوكمرانى تىدا نەگىردا بوو، حوكمرانى ئومەيش لەمەككەدا بى هىز بوو.

٦ - لەكۆتاييدا: بزوتنەو ەكەى ئىبن زوبىر پەيوەست بوو بەزۆرىنەى خەلكى مەدىنە، كە ھاو ەلوپىستى ئىبن زوبىر بوون لەدزايە تىكردى حوكومەتى بەنى ئومەييە، كە واتە واگونجاو ە ئىبن زوبىر لەمەدىنە نزيك بىت وپشتىوانى دانىشتوانەكەشى بۇ خۇى مسۆگەر بكات و زوو زووش پەيوەنديان پىو ەكات.<sup>١</sup>

ب - ھۆكەرەكانى دەرچوونى ئىبن زوبىر و ھاو ەلانى:

ئامانچ لەدەرچوونى ئىبن زوبىر ﷺ ەوانەى لەگەلدا بوون - كە لەنىواندا ژمارەيەك ھاو ەل و تاييەى ھەبوون وەك (ميسو ەرى كوپى مەخپەمەو عبد اللهى كوپى سەفوان و موسەبى كوپى عبدالرحمنى كوپى عەوف و ژمارەيەكى تر

له پێژدارانی ئه و سه رده مه - گۆرینی واقیع بوو به شیر، واقعیك كه خيلافهت و حوكمپانی تیدا چوو بووه قوناغی پاشایه تی و میراتگری، هه والگه لیکی زۆریش ده رباره ی یه زید بلاو ببوونه وه كه په نگوپوی خه لیفه ی ئومه ویانی له شام به ناشیرین نیشان ده دا.

لێره دا پتویسته تی بگه ی: ئیبن زویڤر له بهر خودا راپه ڕی، نه ك بۆ شتیکی تر، خه لكانیکی وهك (مه حه مه د ماهر حماده) ده لێن گوایه: له گه ل ئه وه دا بزوو تنه وه كه ی ئیبن زویڤر له تیکه له یه کی چه ند په گه زی سه ر سوپه ی نه ر پێكه اتبوو، ئه و هه وای كه لاه و پق و كینه ی دل هه لی ده سوپاند، كه له كه سایه تی و ده روونی ئیبن زویڤر دا خۆیان ده نواند.<sup>١</sup>

بیگومان ئامانجی بزوو تنه وه كه ی: گێڕانه وه ی ئۆمه ت بوو بۆ ژیا نی شوپا و پاوێژو، له لایه ن باشتیری ئه ندامه كانی وه حوكمپانی بكریت، ده ترسا جێنشینیایه تی ببیته پاشایه تی؛ بۆیه به لایه وه به كارهیانی هێژ له لابر دنی خراپه دا له خودای نزیک ده كاته وه و سنو رێكیش بۆ گواستنه وه ی سیسته می جێنشینیایه تی به ره و سیسته می پاشایه تی داده نیت، هه ر له بهر ئه مه بوو تا (یه زید) نه مرد بانگه شه ی به یعه تی بۆ خۆی نه كرد.<sup>٢</sup>

ئیبن زویڤر وتاری ده دا و ده یگوت: سویند به خودا، جگه له چاك سازی و هه ستاندنه وه ی هه ق چی ترم ناوی، من نامه وی مال كۆكه مه وه و به سه منده ی بكه م.<sup>٣</sup>

ده یگوت: خودایه گه یشتن به تۆم پێخۆشه، تۆش گه یشتن به منت لاخۆش بی، شه پم له گه ل دوژمنی تۆ كردووه، تۆش پاداشتی مواهیدانم پێ ببه خشه، عبدالله ی كورپی سه فوانی كورپی ئومه ییه به ئیبن زویڤری ده گوت: وه للاحی من به هاوشانی تۆ نه جه نكاوم ته نها له پێناوی دینه كه مدا نه بووی.<sup>٤</sup>

١- الوثائق السياسية للجزيرة العربية ص ١٨ .

٢- الطبقات (١٤٧/٥) .

٣- أنساب الأشراف (٣١٥/١) .

٤- تاریخ ابن عساکر، نقلًا عن عبدالله بن الزبير والأمويون ص ٦٧ .

٥- أخبار مكة للفاكهي (٣٦٤/٢) .



لەمبارەۋە گىرپانەۋەى زۆرۈ پاست ھەن، دەكرى بىيانكەينە بەلگە بۆ ھەقانىيەتى  
بىزۈتنەۋەكەى ئىبن زۆيىر، لەلايەكى ترەۋە دانىشتۋانى (مەدىنە) پىيان وابوۋ ئەم  
بىزۈتنەۋەىيە جىھاد كىرنە لەپىناۋى خودادا.<sup>۱</sup>

دەرچۈنى حوسىنى كۆپى عەلى و عبدۇللاھى كۆپى زۆيىر ئەھلى (خوپپە) ﷺ -  
لە پىناۋى گىرپانەۋەى شوپادا بوۋە، بەپىى ئى ئەم بەلگە شەرىئەت:

۱ - بەرگىرىكىرن لەۋ مافەى خودا پىيداۋن:

۲ - زەۋىتىكىرنى حوكمرانى خراپەۋ سىتەمە ۋاچبە نەھىلىرى.

۳ - دەستگىرن بەسۈننەت ۋ پىيانى خەلىفە پاشىدەكان لەبۈارى خىلافەت ۋ  
حوكمرانىدا.<sup>۲</sup>

چەند شىتېك بوۋنە ھارىكار بۆ ھىنانەدى ئامادجەكانى ئىبن زۆيىر كۆبۈنەۋەى  
خەلگ لەدەۋرەى، لەۋانە:

كاردانەۋەى كارەساتى كەربەلا، خراپنامەى مېژۋى ژيانى يەزىد، تالۆكە كىرنى  
يەزىد لەلابىردىن والىيەكانى ۋلاتى حىجاز لەسەر پۈستەكانىيان، حىجازىك كەمەلبەندى  
قورسايى سىياسى بوۋ لە سەردەمى پىغەمبەرۋ خەلىفە پاشىدەكان.<sup>۳</sup>

ج - ھەۋلە ئاشتى يەكانى يەزىد بۆگىرپانەۋەى ئىبن زۆيىر:

ئىبن زۆيىر زۆرى بەگۈىى حوسىن دا خويىند تا دەرەچى بۆ كوفە، پىىى  
گوت: بۆ كۈى دەچى؟!، بۆ لاي گەلېك دەپۆى باۋكتيان كۈشت ۋىراكەتياۋ بەر  
تانەۋ تەشەر دەدا؟!.<sup>۴</sup>

ئەم ھۆشدارىيەى دا بەحوسىن؟ چونكە ھەستى پىگىردبوۋ حوسىن دەكەۋىتە  
حالەتېكى ترسناكەۋە، دەشىزانى ئەگەر حوسىن لەغىراق توۋشى لەنىۋ چۈن بىى،

۱- عبدۇللاھ بن الزبىر ۋالامويون ص ۶۷ .

۲- الحرية أو الطوفان ص ۱۲۴، ۱۲۵ .

۳- عبدۇللاھ بن الزبىر .د شحادۃ الناطور ص ۹۶- ۹۸ .

۴- مصنف بن أبى شيبۃ (۱۵- ۱۹) بسند حسن .

ئەوا ئەنجامەکان بەدژی ئەو دەشکێتەو و خۆی - واتە ئێبن زوبیر - لەمەیداندا تاک دەبێتەو و بەئاسانی گۆتایی بەئەویش دەهێنرێ؛ لەبەر ئەمە زۆری هەولدا: حوسێن هەست بەگرنگی جینگە و پینگە و پێزو پایە ی خۆی بکات - لەحیجازداو - ئەگەر لەمەککە بمێنێتەو هەموو دانیشتوان لەسەرۆکی هەموشیانەو ئێبن زوبیر قەدری تەواوی دەگرن و پشتیوانی دەکەن، بۆیە زۆر دلێرانە و بوێرانە پای خۆی بۆدەرپێ و گۆتی:

ئەگەر دەتەوی لێرهەسی لێرهە بمێنەو و مەپۆ، ببە براگەورەو ئەمیرمان، پشتگیری و هاریکاری تەواوت دەکەین، دڵسۆزیت بۆ دەنوین و بەیعتت پێ دەدەین.<sup>١</sup>

دیاره ئێبن زوبیر لەپوانگەی ئەو: حوسێن خاوەن پلەو پایەو جینگای تایبەتە لای مۆسڵمانان و پێزو ستایشیکی بێ ئەندازە ی هەیه و کەس لەم بوارەدا پێ ی ناگات؛ ئەوا دەیهوێت سەرکردایەتی گشتی بەدەست حوسێنەو بێت، لەلایەکی ترەو بەحوکمی ئەو ی خۆی خاوەن بەشیکی باشە لەبەشداریکردنی هێرشێ سەربازی سەرکەوتوانە ی گۆرەپانی جیهادو فەتحی ئیسلامی، پێی باشە ئەخشەو پیلانی پووبەپوو بوونەو ی لەبەرامبەر یەزیدی کوپی معاویە بەدەست خۆیەو بێت.

ئێبن زوبیر پێی چاک بوو و لاتێ حیجاز بکاتە مەلەبەندی وەرچەرخان و پەلهاوێشتنی بزوتنەو ی بەرەلستکاری؛ چونکە دانیشتوانەکی پاستگۆ - یەو خاوەن بەلێنەو خودا پەرست و چاکە خوازەو زانا یانی هاوێ و شوێنکەوتوو گەورەکانی لێن و، بوونی هەردوک حەپەمی (مەککەو مەدینە) ش پێزو پینگە ی تایبەتی خۆیان لەنێو دلو دەروونی مۆسڵماناندا هەیه، کەواتە ئەگەر دەسەلاتی تەواویان بەسەر حیجازدا پەخشبوو، ئەوا بزوتنەو کەیان چەندین هەنگاوی گەورە دەهاوی بۆ هەریەکانی تری جیهانی ئیسلامی، کاتیکیش مۆسڵمانان بۆ حەج و عومرە هاتنە حیجاز بێگومان هەوالی هەردوک بەرەلستکار (حوسێن و عبدالله) و چینگەو پینگە ی ئایینی و سیاسی و کۆمەلایەتی ئەوان دەگەیهنن بەخەلکی

هه ريښه كانيان، نه مهش سهرده كيښي بؤ سرنج پاكيښاني دانيشتواني هه ريښه كان و  
زور بووني پشتيوانانان.

كاتيك حوسين عليه السلام به ره و كوفه پويشت وله پوړي عاشوپاي ۶۱ ك له كه ربه لا كوژرا،  
نه م كاره ساته كاريگري گوره ي له سهر ئين زوبيرو بزوتنه وه كه ي دروستكرد،  
نه و شته ي ئين زوبير لي ي ده ترسا - له خؤ ته نها كردني نومو ويه كان به نه وه -  
هاته دي، پاشان نه و كه سه ي پړزو چيگه و پيگه ي بؤ بزوتنه وه كه زور كړد بوو  
كوژرا، له گه ل نه مه شدا كه س ورته ي لينه هات وبؤ حوسين نه جؤ شاو له دڙي  
نومو ويه كان پانه په پي.<sup>۱</sup>

له وانه يه نه م تاكبوونه وه ي ئين زوبير له گزپه پاني دڙايه تي دا واي له ئين  
خه لدون كړد بي بلي: كه س له دڙايه تيكردني نه م په يمانه - ي جه ماوهر ي موسلمانان  
له سهر ي په كده نگ بوو - نه مايه وه جگه له ئين زوبير، شاز بووني به ره لستكاريش  
شتيكي زانراوه.<sup>۲</sup>

ئين زوبير هه ستي به هه لويسته مه ترسيداره كه ي كرد، به لام هه وليدا سوود له  
هه موو نه و پق وكيته وه ريگريت كه له دل و دهر ووني موسلمانان له دڙي نومو ويه كان  
له سو ي كوژراني حوسين په نكي خواردو ته وه.<sup>۳</sup>

۱ - په كه مين هيرشي پاشكاوي ئين زوبير له دڙي يه زيد: نه و كاته بوو هه والي  
كوژراني حوسين عليه السلام ي بيست، هه ستايه سهر پي وله نيو ناپوپاي جه ماوهر دا و  
تاريكي كاريگري خوينده وه، په روشي خؤي بؤ حوسين دهر پي، سهرزه نشتي  
بكوزه كاني كړدو گوتي: به خوا كه سيكيان كوشتووه؛ شه ونيزي زوري هه بوو،  
پوژگاري ژياني به پوژوو بوو، شايانتر بوو له نه وانه بؤ حوكمپاني، له پيش نه وه وه -  
يه زيد - بوو له دينداري وچا كه دا، قه سه م به خوا: قورن اخويندني به گورانيگوتن و  
گريان له ترسي خوداي به بالوره و حهيران وبه پوژوو بووني به خواردنه وه ي خه مر

۱- موافق المعارضة ص ۵۱۹ .

۲- مقدمة ابن خلدون (۱/ ۴۶۵) .

۳- موافق المعارضة ص ۵۲۰ .

نەگۆرپبۆوه، لەجیاتى دانىشتن لەکۆپى زىكر نەدەچوو دەشت و دەروخۆى  
هەلباوى بۆ نىچىر فسوق يلقون غيا.<sup>۱</sup>

هەست و سۆزو پەرۆ شىبۆنى زۆرى خەلکى حىجاز بەگشتى بۆ حوسىن ﷺ پالى  
پۆهەنان بەیعت بەئىبن زوبیتر بەدەن<sup>۲</sup>، ئىبن زوبیتر تىبىنى کرد دانىشتوانى حىجاز  
دل و دەرونیان پڕپوو لەداخ و پەق و کینه - لەدرى ئومەویەکان - بەهۆى کۆژرانی  
حوسىن ﷺ لەلایەن ئەوانەوه؛ بۆیە بانگى خەلکى دەکرد بۆ حوکمەتى شوپا،  
پەخنەى لەیەزید دەگرت و قسەى پى دەگوت<sup>۳</sup>، دەیگوت: (یەزید دەخواتەوه)،  
خەلکى لى سارد دەکردهوه، کۆبوونەوهى بەخەلکى دەکردو بەدوور و درىزى  
خراپەکانى (بەنى ئومەییە)ى بۆ باس دەکردن.س<sup>۴</sup>

۲ - هەولە ناشتى یەکانى یەزید: یەزید لەسەرەتادا نەویست کارىک بەکات کیشە  
لەگەل ئىبن زوبیتر بەکات؛ لەو پێناوەدا نامەیه‌کى بۆ نارد، کە لە نۆیدا پەرێزو  
شوینەوارى کردەوه چاکەکانى بۆ دەخاتە پوو، کە لەئىسلامەتیدا نەنجامیداون،  
ئىنجا ئاگادارى دەکات لەهەلایساندنى فتیلەى فیتنەو ئاژاوه، بەشیکی نامەکە  
ئاوایە: خودات وه بىر دەخەمەوه، بەخۆت دابچۆوه، تۆ یەکیکی لەپیاوه  
بەتەمەنەکانى قورپەیش، مێژوو و پێشینه‌یه‌کى باشت هەیه لەکرده‌وهى جواندا،  
چەندین هەنگاوى راست و دروستت لەبوارى پەرستى و فتوادا هەلێناون، لەکرده‌وه  
جوانەکانى پێشداى زیاد بکە، کارىک مەکە کارەکانى پێشداى بباتەوه هیچە،  
وهره نێو ئەو بازەنى خەلک هاتۆتە نۆیه‌وه، خەلک بەره‌و ئاژاوه مەبە، حەرەمى  
خودا حەلال مەکە، ئەویش بەیعتى پى نەدا.<sup>۵</sup>

۳ - یەزید لەکۆپى زوبیتر توپە بوو: ئىبن زوبیتر وه‌لامى بانگەشەکەى یەزیدى  
نەدایەوه و بەیعتى نەدایە، بۆیە یەزید سوپى خوارد نابى بەیعتى ئىبن زوبیتر

۱- موافق المعارضة ص ۵۲۰ .

۲- أنساب الأشراف (۳/۴) .

۳- هەمان سەرچاوه .

۴- أخبار مكة (۲۰۱/۱)، پسند كل رجاله ثقات .

۵- أنساب الأشراف (۳/۴، ۳۰۴) .

قبول بىكەت تەبە كۆت و زىنجىر كراوى بۆلەي نەھىتىن.<sup>١</sup>

مەۋىيە كورەي يەزىد زۆرى ھەۋلدا بابى سۈيىندەكە بىشكىتى، چۈنكى ئىبن زوبىرى دەناسى، كەقبول ناكەت بەكۆت و پىۋەندەۋە بىتە لاي يەزىد، مەۋىيە كورەي يەزىد: پىۋىكى باش و لەخواترس و خۆبە كەمزان و ئاشتىخواز تەبا بوو و دەترسا خويىنى موسلمانان بەدەستى يەكتر بېرى، (عبدۇللاھ كورەي جەغفەر) لەم بارەۋە ھاۋكارى مەۋىيە كورەي، بەلام يەزىد لەسەر پاھەكەي خۆي سۈر بوو.

مەۋىيە كورەي يەزىد لەپىنارەي خاۋبونەۋەي يەزىدى بابى لەھەلۈيىستە تۈندەكەي، ھەستە دەكەسى لەپىۋە ماقولانى ۋەلەتى شام بەۋەندە ناردە لاي ئىبن زوبىر بەكۆتو پىۋەندىكى زىۋو و پۇشاكىكى بالا پۇشى چىراۋ لەخورى ۋەلۈيىشم.<sup>٢</sup> لەگىرپانەۋىيە كورەي تىردا: يەزىد زىنجىر كراوى زىۋو كەلەپچەيەكى زىۋو پىۋەندىكى زىۋو بۇ ئىبن زوبىر ناردە.<sup>٣</sup>

ۋەفدەكە گەيىشتە (مكە)، ئىبن عوزاتى ئەشعەرەي دەستى بەقسە كوردو كوتى: ئەي ئەبو بەكر! ھەرچەند بەرىزى كوردەۋە جوانەكانت لەبەر چاۋە؛ لەكاتى پىشتىۋانىت لەخەلىفەي سىتەملىكراۋ لەپۇژانى دەۋرە درانى داۋ ئەم ھەلۈيىستەت قابىلى ھەرامۇش كوردن نىيە، بەلام يەزىدى ئەمىرى ئىمانداران توۋرە بوۋە لەبەرەمبەر ۋەلام نەدانەۋەي نۇعمانى كورەي بەشىرى نۇيىنەرى بۇ بەيەتدان، سۈيىندى خواردوۋە دەبىن بەكۆتو پىۋەندىكى سۈۋكەۋە بىتە لاي و سۈيىندەكەي بەرەسەر، پۇشاكىكى بەسەر دابكەۋە كەس كۆت و پىۋەندەكە نابىنى، بزانە تۆ تاكە كەسىكى بەرىز بەرىزى لەلەيەن ئەمىرى ئىماندارانەۋە داۋاكرەي، كەبە ھىچ شىۋەيەك پىكەبەرى ئەۋ ناكىت نەلە سەردارى و پاھەدارى، نە لەمال و پارەدارى دا.<sup>٤</sup>

٤ - ئىبن زوبىر بىردەكەتەۋە ۋاۋىژ دەكەت: ئىبن زوبىر مۇلەتى چەند پۇژىكى ۋەفدەكە خواست تا بىرەكەتەۋە ۋاۋىژ بىكەت، چۈۋە لاي ئەسمانى دايكى و

١- أنساب الأشراف (٢٠٤/٤)، أخبار مكة (٣٥١/٢) إسناده حسن .

٢- تاريخ خليفة ص ٢٥١ إسناده حسن، موافق المعارضة ص ٥٢١ .

٣- الأحاد والمثاني (٤١٦/١) بسند صحيح لبن أبي عاصم .

٤- أنساب الأشراف (٣٠٨/٤)، موافق المعارضة ص ٥٢٣ .

داواکه ی یه زیدی بۆ خسته پوو، گوتی: پۆله گیان به پێزو حورمه ته وه بژی و به پێزو حورمه ته وه بمره، خۆت مه خه ده ست (به نی ئومه ییه) و گالته ت پی بکه ن، مردن له م حاله باشت<sup>۱</sup>.

هاوکات له گه ل ئه مه دا، مه پوانی کوپی حه که م عبدالعزیزی کوپی بۆلای ئیبن زوبیر ناردو گوتی: پی ی بلێ: باهم له پێناوی گرنگیدان به تۆو پاراستنی پێزو حورمه ت منی بۆلای تۆ ناردوو، سوینده که ی ئه میری ئیمانداران به ره سه ر، ته نها کۆتو پێوه ندیکی سادەت تێوه ده پێچریت و پۆشاکێکی سه رتا پای به سه ردا مه لکێشه، نابینریت و که مێک زینگی لێوه دیت، ئیبن زوبیر سوپاسنامه یه کی بۆ مه پوان نارد وه<sup>۲</sup>.

ئینجا وه لامي وه فده که ی به نه ری دایه وه<sup>۳</sup>.

۵ — هه ره شه ی وه فد له ئیبن زوبیر وه لامدان هه ی: دوا ی وه لامدان هه ی وه فده که به نه خیر، ئیبن زوبیر پوه به پوه ی ئیبن عوزاتی سه روکی وه فده که گوتی: وینه ی من وینه ی کۆترێکی کۆتره کانی حه ره مه، ئایا تۆ ئاماده ی کۆتریک له کۆتره کانی حه ره م بکوژی؟

گوتی: به لی، پێزی کۆتری حه ره م چه نده؟ ها کوپه: تیرو که وانه که م بۆ بینه، بۆ هیئا، تیریکێ خسته نێو چه قی که وانه وه، ئینجا به ره و کۆتریکێ حه ره م پاستا، گوتی: هۆ کۆتر: یه زید شه پاب ده خواته وه؟ بلێ (به لی)، به خوا نه گه ر وابلێ ی تیره که ت تێ ده گرم!، هۆ کۆتر: یه زیدی کوپی معاویه له خه لیفایه تی ده خه ی و له ئومه تی محمد ﷺ جودا ده بیته وه و له حه ره م جێنشین ده بی تاخوینت هه لاله ی؟، به خوا نه گه ر وابه کی تیرت تیده گرم.

ئیبن زوبیر گوتی: هاوار بۆ تۆ! بالنده قسه ده کا؟ گوتی: نا، به لام خۆ تۆ قسه ده که ی، سویند بێ به خوا به خووشی بێ یان به ناخووشی ده بی به یعه ت بده ی، ده نا

۱- اخبار مكة (۲۰۱/۱) بسند کل رجاله ثقات .

۲- نسب قریش ص ۴۴۹، موافق المعارضة ص ۵۲۴ .

۳- موافق المعارضة ص ۵۲۴ .

نالاي نه شعريه كان له م ډول و دهشته به شكاوهي ده بيني، نه گهر برپارماندا شهرت له گهل بكهين، توش چويه نيو(كه عبه) وه يان به سه رتيده ده پوختين يان ده سوتينين ئين زويپر گوتي: ئايا چه په مي به يتو له پام حال ده كه ي؟ گوتي: نه و كه سه حال لي ده كات له نيويدياه و له هق لاده دات وستهم ده كات.<sup>۱</sup>

ئين زويپر گوتي: به يعه تي به زيدم له نه ستو دانيه ئين عوزات گوتي: هو هوزي قورده يش، گويتان لي بوو چي گوت، خو ئيو به يعه تتان داوه، نه وه فه رمانتان پي ده كا پاشگه ز ببنه وه.<sup>۲</sup>

ئين زويپر باسي نه نكي و كه مو كوپه كاني به زيدي كردو گوتي: به ياني هله ده ستي سه رخوشه، ئيواره ده بيني سه رخوشه، ئينجا گوتي: نه ي ئين عوزات: من قهت به تر سنوكي له خو هله نه ستاوم، من به پوشنايي و پينمايي په روه ردگارم به پيگادا ده پوم، من بكوژدېم باشتره له وه ي تو ده ي لي ي، نه گهر به مردني ناسايش مردم: خودا چاك ده زاني چه ندهم پيناخوشه گوناو تاوان له سر زه وي نه ودا نه نجام ده درين خه لكه كه ي تريش وه كو ئين زويپر وه لامي وه فده كه يان دايه وه.<sup>۳</sup>

ئينجا ئين زويپر گوتي: خودايه من په نابهر ي ماله كه تم<sup>۴</sup>؛ ناسناوي خوي به (عائذ الله) واته په نابهر ي خودا ده ركرد<sup>۵</sup>، بويه دواي نه مه به (عائذ) په نابهر به ناوبانگ بوو.<sup>۶</sup>

د - هه وله جه نكيه كان له دزي ئين زويپر:

### ۱ - هيرشي عه مري كوري زويپر:

به زيد برپاريدا ده بي هيرشيكي سه ربازي بكرته سه ر ئين زويپرو به كيك له م دوو نامانجه ي بيكي: كوژدن وله نيو بردني، يان بگيريت وبه كوت وزنجير كراوي

۱- انساف الاشراف (۳۰۹/۴) .

۲- عيون الاخبار (۱۹۶/۱) .

۳- انساف الاشراف (۳۰۹/۴) .

۴- موافق المعارضة من ۵۲۵، نقلاً عن ابن عساكر .

۵- الإصابة (۴۹/۴) سند صحيح .

۶- تاريخ الطبري، نقلاً عن موافق المعارضة من ۵۲۵ .

و ملبه سترای بهێنریت و سوینده که ی بجیتته سه ر.

له م ساله دا - که راست وایه ٦١ کۆچی بوویی (عه مری کۆپی سه عیدی کۆپی عاص) ی والی مه دینه حه جی کرد، ئیبن زویبێرش حه جی کرد، به لام نه نوێژی له دوا ی (عه مره) وه و کرد، نه له (عه ر هه) ش به دوا ی که وت.<sup>١</sup>

ئیبن زویبێر به م هه لۆیسته ی نیشانی دا: که دان به م ده وله ته دا نا هێنیت ولی ی جودایه و سه ر به خۆیه؛ چونکه راپه راندنی مه ناسیکی (حه ج) وه ک راپه راندنی کاروباری جیهاد ده بێ ده وله تی شه رع ی راپه رپێتی، که ئیبن زویبێر مه ناسیکی حه ج به پێشه وایه تی کار به ده سته ی خه لیفه ئه نجام نادات، واتایی ئه وه یه ده وله ته که ناشه رع ی به.<sup>٢</sup>

پاش ئه مه ئیبن زویبێر (حاریسی کۆپی خالیدی مه خرومی) ی جێگری عه مری کۆپی سه عیدی له مه ککه قه ده غه کرد پێشنوێژی بۆ خه لک بکات له حه ر هه م دا.<sup>٣</sup>

ئهو سه ر به خۆیا نه هه لسو که وتی ده نواندو، بۆ ده رکردنی پرپارو فه رمانیش پاوێژی به (میسو هری کۆپی مه خر هه م)<sup>٤</sup> و (موسعه بی کۆپی عبدا الرحمن ی کۆپی عه وف) و (حه بیری کۆپی شه بیه) و (عبدالله ی کۆپی سه فوانی ئومه ییه) ده کرد، وای پێنیشاند هات که کاروبار له نێویاندا به رپاوێژه، سه ره رشتی و نیمامه تی نوێژه کانی و هه یه نیه کان و راپه راندنی مه ناسیکی حه جی پێ ده کردن.<sup>٥</sup>

یه زید نامه یه کی بۆ عه مری کۆپی سه عید نارد، فه رمانی پێک رد بوو: هێژکی سه ربازی هێرش به ر ساز بکات، ئه ویش فه رمانه که ی جێبه جێک ردو (عه مری کۆپی زویبێر) ی کرده فه رمان ده ی سوپاکه، جیتی با سه (عه مری کۆپی زویبێر) سه رۆکی ده زگای ئه منی مه دینه بوو، دژایه تی توندی (عبدالله) ی برای ده کرد، لایه نگران و هاو سۆزانی ئه وی ده گرت و به رشه لاقی ده دان، له و که سانه ی عه مر شه للاق ی لێدوان:

١- أنساب الأشراف (٤/٤٠٧).

٢- موافق المعارضة ص ٥٢٦.

٣- تاریخ ابن عساکر (٢٠/٢٠٠).

٤- التقريب ٥٢٣.

٥- تاریخ ابن عساکر (٢٠/٢٠٠)، موافق المعارضة ص ٥٢٧.



(مونزيري كوپي زويپر، محمدي كوپي مونزيري كوپي زويپر، عبدالرحمن ي كوپي نه سوهري كوپي عه بد يه غوس<sup>۱</sup>، عوسمانى كوپي عبدالله ي كوپي حه كيمي كوپي حيزام<sup>۲</sup>، خوبه يبي كوپي عبدالله ي كوپي زويپر.<sup>۳</sup>

ژماره يه كيش له ترسي عه مر مه دينه يان به جپه يشت و به ره و مه ككه پښشتن و خويان گه يانده ئيبين زويپر، له و په نابهرانه: عبدالرحمن ي كوپي عوسمان و عبدالرحمن ي كوپي عه مري كوپي سوه ميل.<sup>۴</sup>

ده لئين (عه مري كوپي زويپر) بو خوي داواي كردووه سه ركرديه تيكردنى سوپا هيرشبه ره كه ي بخريته نه ستو<sup>۵</sup>، سوپا كه پيڅخراو، له هه زار كه س پيڅهاتبوو و به ره و مه ككه ملي لينا، عه مر نه نيسي كوپي عه مري كوپي نه سلمه ي به حه وتسده سهر يازه وه به ره و بارى پيشه وه به پيكرده<sup>۶</sup>، نه نيس و هيزه كه ي له (ذي طوي) جيگير بوو، عه مري كوپي زويپريش له گه ل باقى سوپا كه پښشت تا گه يشته (الابطع).<sup>۷</sup>

عه مر نوينه ري خوي ناره ده لاي ئيبين زويپرو داواي ليكرده سوينده كه ي به زيد بباته سه رو كاريك نه كات شه رو ناژاوه له ولاتى حه په مدا دروست ببي.<sup>۸</sup> له ماوه ي گفتوگودا عه مري كوپي زويپر له سهر يازگه كه ي ده هاته دهره وه و له مزگه وتي حه په مدا پيشنويزي بو خه لك ده كړدو عبدالله ي براشي له دواي نه وه وه نويزي ده كړد! عبدالله پياسه ي له گه ل عه مر ده كړدو به گفتوگوي نه رم وشيرين ده يدواندو پي ي ده گوت: من گوپرايه ل و فرمانبه رداری خودام، به لام تو كار بو به زيد ده كه ي!، نويزت به دوا ده كه م وناكوك نيم له گه لت، به لام: له وه دا (گه ردينه ندم له مل كه يت و به ره و شامم به پيكيه ي)، به قسه ت ناكه م، چونكه بيرم ليكرده توه و گه يشتومه

۱- نسب قريش ص ۲۱۵، ۲۱۶.

۲- هه مان سه رچاوه ص ۲۲۳.

۳- هه مان سه رچاوه ص ۲۴۰، ۲۳۹.

۴- الطبقات (۱۵۸/۵).

۵- انساب الاشراف (۳۱۲/۴)، موافق المعارضة ص ۵۲۸.

۶- تاريخ الطبري، نقلًا عن موافق المعارضة ص ۸۲۵.

۷- (الابطع):

۸- تاريخ الاسلام (حوادث ۶۱-۸۰) ص ۱۹۹.

ئەنجامیك، كه نه حەلّالە و نه دروستە خۆم بە دەستەو دەم و خۆم تووشی داماوێ و سەر شوپی بگەم، بۆلای سەرۆكەكەت بگەپۆه و پای منی بۆی بنووسە بەلام عەمر نه هاته ژێریاری عبدالله و نامە ی بۆ یەزید نه نووسی؛ بەبەهانی ئەوێ كه ئەهاتوو هەمانێکی سنوردار کراوی ئەو جێبەجێ دەكات.

دوای كۆتاییهاتنی ماوێ گفتوگۆ: ئیبن زویپەر، عبدالله ی کوپی سەفوانی جەمەحی بە پۆلیك سەریازەو هەناردو، لای خوارەوێ (مەككە) یان گرت و، نه غافل گەمارۆی هێزەكە ی (ئەنێسی کوپی عەمری سەلەمی) یان داو ئەنێس كوژاو، هێزەكەشی تێكشكا.

لەهەمان كاتدا: (موسەبی کوپی عبدالرحمن ی کوپی عەوف) سەركردایەتی هێرشێکی كرد بۆسەر سەریازەكە ی (عەمری کوپی زویپەر) لە (ئەبتهج) دەرەنجام هێزەكە ی عەمرشكا، خودی عەمریش خۆی بەمالی (عەلقەمە) دا كرد، عوبیدە ی کوپی زویپەر هاته لای و لەگەڵ خۆی بردو پەنایدا، ئینجا بۆ لای (عبدالله) ی بردو گوتی: كه پەنامداوه، عبدالله گوتی: بەئێ، سەبارەت بە مافی خۆم لە پەنادایە، بەلام تۆلە ی ئەو كەسانە ی لێ دەكەمەو كه لە (مەدینە) ئازاری داو.

عبدالله عەمری برای بە پۆه پاگرت، بانگی بەندكراو سزادراوانی كرد تۆلە ی لێ بسێننەو، هەركە سێك بەتایبە دەبوايە شیوێ سزاكە ی باس بكردبایە، عبدالله پێ ی دەگوت: چی بەسەر هێناوی ئاوا ی بەسەر بهێنەو، سەرچاوەكان دەلێن: عەمر پووبەپووی لێدوانێکی زۆر بۆو و هەر لە ژێر ئەو لێدوانەشدا مرد.

ئەنجامی ئەم هێرشە بەسەرکەوتنی ئیبن زویپەر بزووتنەوێكە ی تەواو بوو، ئیبن زویپەر زیرەکی و لێزانی خۆی سەلماندو توانی كێشەكە بەباری بەرژەوێندی خۆیدا ئاوەژوو بكاتەو، ئەو لەسەرەتای سەرھەلانی بزووتنەوێكەیدا بلاوی دەكردهو: ئەو بەیعتە ی - لەلایەن معاویەو - بۆ یەزید دانراو پەزنامەندی و پای گشتی موسلمانانی لەسەر وەرنەگیراوه، دەبێ بۆ كاریکی ئاوا پرس وەرگیرێ؛ بۆیە

۱- الطبقات (۱۸۵/۵)، أنساب الأشراف (۳۰۱۲/۴).

۲- أنساب الأشراف (۳۱۶/۴)، تاریخ الاسلام حوادث سنة ۶۱ هـ.

بانگه شهي بۆ (شوپا) ده كرد، تادوو ساليش له ته مه ني بزوتنه وه كه پاپوورا، هيچ كورپانكاريه ك به سهر ده سولات وه يمه نه تي ده ولتي (نومه وي) دا نه هات، نه له حيجاز نه له هه ري مه كاني تر، به لام ئين زويپر له پي ي باسكردني سيفه ته به ده كاني به زيد ويستي جموجوليك دژبه به زيد له نيو خوي بنه ماله ي نومه ويدا دروست بكات وده ره نجام نه و كه سه نه شياوه له پوړستي خيلافه ت وازييني.

به زيد به و سوينده ي كه ده بين ئين زويپر به كۆتوبه نده وه به يعه ت بدات كه وته ته له ي هه له يه كي گه وده وه؛ چونكه ناچيته مي شكي هيچ كه سيكي ژيره وه هاوه ليكي پيزداری شه ست ساله سهر بۆ داوايه كي ئاواي وه ك به زيد دانه نويني.

ئين زويپر تواني كرداره كاني به زيد به تاييه تي نه م په لاماره سه ربازيه ي بكاته شايه ت و به لگه له بهر چاري دانيشتواني حيجاز، كه به زيد پياويكي خو سه پينه و شياوي سه ركردايه تي كردني موسلماناني نه.

هه روه ها نه م پووداوه نيشانيدا: ئين زويپر خاوه ن مافيكي په وايه و پووبه پووي خه ليفه يه كي سته مكاري وابۆته وه، كه سواري نه سپي برياره تاكپه ويه كاني خوي بووه.

هه لويسه توندوتيزه كاني عه مري كورپي سه عيدي والي مه دينه هويه كي تر بوو بۆ خو شه ويست بووني و ئين زويپر له لايه ن خه لكي حيجازو به هيز تريووني بزوتنه وه كه ي ده گيترنه وه: نه م واليه له گه ل دانيشتواني مه دينه تووپه و توند بووه و خوي به زان بو و گوي ي بۆ ئامۆژگاري نه وان نه ده گرت.<sup>۱</sup>

گيترانه وه كان ده رباره ي (عه مري كورپي زويپر) ي سه روكي ده زگاي پولييسي مه دينه و سه ركرده ي سوپا په لاماره ده ره كه ش ده لين: عه مر خو به زل زان وخو پي شايي و سته مكار بووه، بيزانيايه كه سيك لايه نگري (عبدالله) ي براييه تي به ندي ده كردو بهر قامچي ده دا، ده گوترا: عه مر توپه يه و قسه ي له گه ل ناكريت، كه سيك بيدوانديانه په شي مان ده بووه.<sup>۲</sup>

۱- الموقيات الزبير بن بكار ص ۱۵۲، نقلاً عن موافق المعارضة ص ۵۳۱.

۲- أنساب الأشراف (۳۱۱/۴)، مواقف المعارضة ص ۵۳۱.

ئەم پەلامارە سەربازییە یەزید بەعەمری ئەجامدا بۆ داگیرکردنی (مەککە) هەلەیهکی یەكجار گەرە بوو؛ بۆیە ئێبن زوبیر توانی کاردانەوهی هەلەکە لەلایەن جەماوەری حجازەو بخاتە سەر حیسابی بەرزەوهندی بزوتنەوهەکی.

ئەم پەلامارە نواندنی بۆ پێزی بوو لەبەرانبەر (مەککە)، (مەککە)یەك که لەسەردەمی ئەفامی دا پێزو تاییبەتەندی خۆی هەبوو وئیسلاام هات وپێزو پیرۆزی زێدەتری بۆ بپاردا.

کاتێک عەمری کۆپی سەعید بوو وای (مەدینە) چوووە سەر مینبەر و هەست و نەستی خەلکی مەدینە وروژاند بەقسەکانی، دەربارە ی ئێبن زوبیر گوتی: خۆی لە (مەککە) پەناداوه، سوێند بەخودا داگیری دەکەین، ئەگەر بچیتەوه نێو (کەعبە) وه بەکوێزایی هەموو ناحەزێکو بەسەریدا دەسوێتین.<sup>۱</sup>

کاتێک سوپاکە ساز کرا، کۆمەڵێک هاوێڵ چوونە لای عەمر و زۆریان باسی حورمەت وپێزو پیرۆزی مەککەو بەیتولحەپام بۆ کرد چەندین ئایەت وفەرموودەیان بەبەلگە بۆ هێنایەوه، پێیان گوت پەشیمان بیتەوه لەهێرشەکی، بەلام نەچوووە مێشکیهوهو سوپاکە ی بەپێکرد.<sup>۲</sup>

مەپوانی کۆپی حەکەمی - پیاوی دنیادیدەو سیاسی - بەعەمری گوت: مەککە داگیرمەکە، لەخودا بترسەو پێزو حورمەتی مائی خودا مەشکێتە، لەکۆپی زوبیر گەپێن؛ پیربوووەتەمەنی لەشەست دایە، ئەو پیاویکی بەئەزموون ودامەزراوو وخواوەن عەزم وئیرادەیه، لەپای خۆی داناپەزێ وپشتی بەکەس لەهەرد نادری، بەخوا ئەگەر نەشیکوژن - هێندە ی نەماو - بۆ خۆی - بەمردنی ئاسایی - دەمرێ.

عەمر پێی گوت: بەخوا شەپی لەگەڵ دەکەین وله نێو (کەعبە) دا بەگژیدا دەچین، بாலوتبەرزەن لوتیان بشکی)، مەپوان گوتی: وه للاهی من ئەم پەلامارەم پێ ناخۆشە.<sup>۳</sup>

۱- تاریخ خليفة ص ۲۳۳ .

۲- أنساب الأشراف (۳۱۲/۴)، مواقف المعارضة ص ۵۳۲ .

۳- همان سەرچاوه (۳۱۳/۴) .

ئىبن زوبىير) ناسناۋى (پەنابەرى خودا) ى بەسەر خۇيدا بېرى، كەناسناۋىكى كارىگەر بوو، دەستدرىژى بۇ سەر خەپمى مەككە و پەنابەرانى كارىكە ھاۋەلان و شۆينكە وتوانى ئەوان پى ى قايىل نابىن، كەۋاتە بەرەنگار بوونەۋەى سوپاىەك، كە دەپەۋى حورمەتى خەپم بشكىئى واجبى سەرشانى مۇسلمانانە، ئەگەر كەسىك تۈنانى بەرگىركىدنشى نەبىت دەبىت لەمەولا ھاۋسۆزۈ لايەنگرى بەرگىركارانى مالى خودا بىت ولەگەل ئابدۇللاھى كوپى زوبىير بىت.<sup>١</sup>

بەلى كار بەۋە گەيشت چۆن ئىبن زوبىير بەرگىرى دەكر خەلكىش بەگىشتى لەلاى (طائف) ۋە بەرگىرى يان لەمەككە دەكر.<sup>٢</sup>

ئەم پىشتىۋانى ۋەست و سۆزەى دانىشتۋانى حىجاز خىستىانە قالبى كىردارەۋە بۇ ئىبن زوبىير، بوۋە مايەى بەھىزتر بوۋنى بزۈتنەۋەكەى و فراۋانتر بوۋنى دەسەلاتى ئەۋ، ھەر ئەمەش بوۋە ھۆكارى سەرگە وتنىكى ئاسان و كەمزيانى ئىبن زوبىير بەسەر عەمرى كوپى زوبىيرو سوپا ھەزار كەسپەكەيدا.<sup>٣</sup>

## ٢ — ھىرشى حەسەن كوپى ئەمىرو گەمارۋدانى ئىبن زوبىير و سۈتانى (كەعبە):

ئەم ھىرشە سەربازىيە لەشام پىكخرا، سەركردەكەى (موسلىمى كوپى عەقەبەى نەمىرى) بوو، (موسلىم) لە پىگادا مرد، (حەسەن كوپى نەمىرى سكونى) بوو بە سەركردە، چۈار پۇژ لەمانگى مۇجەپپەم مابوون گەيشتە (مەككە) و سوپاكەى لە (حەجون) ۋە تا (بىرى مەيمون) ۴ دامەزرا، كەسنورىكى دوورو درىژە، ھۆى ئەم كارەى دەگەپىتەۋە بۇ سەر سىروشتى شەپ لە (مەككە) كە بەمىشتۋە پىچ دەخۋاتەۋە.

ئىبن زوبىير ھەستاۋ دەستى كىرد بەھاندانى خەلك بۇ بەرپە چدانەۋەى سوپاكەى شام و پاراستنى بەيتوللاھ، بۇ ئەم مەبەستە خەلكانى پىزگار بوو لە پوداۋى (الحرە) ى

١- مواقف المعارضة ص ٥٣٢ .

٢- أنساب الأشراف (٢١٣/٤) .

٣- مواقف المعارضة ص ٥٣٣ .

٤- (حجون): چىپايەكى بەرزە مىلۋنىۋىك لە (خەپم) دوۋرە .

٥- (بىر مەيمون): بىرىكە مەيمونى كوپى خەزەمى ھەلى كەندۋە .

مەدینه هاتنه پال سوپاکە ی ئین زوپیڤر، مەروەها (نەجدە ی کۆپی عامیری  
 حەنەفی) بەسەرکردایەتی خەڵکانێکی (خەواریج) هاتن پارێزگاری لەمەککە بکەن.<sup>١</sup>  
 جێی باسە هیڤش و بەره‌نگاری دەستی پێکرد، بەلام ژمارە ی جەنگاوەرانی  
 گەل ئین زوپیڤر کەتر بوون لەو جەنگاوەرانی بەشداری جەنگی (الحرّة) یان کرد،  
 مەروەها سوپای شام بەبەرورد لەگەل سوپاکە ی ئین زوپیڤر لەپووی ژمارە و چەکو  
 چۆلەو زۆرترو زیاتر بوو؛ بۆیە لەگەرمە ی جەنگدا باری بەرژەوهندی بەلای  
 (حەسینی کۆپی نەمیردا) کەوت، ئەمەش بەهۆ ئەو ئین زوپیڤر باشتترینی  
 هاوێلانی بوونە دەستە چیلە ی ئاگری شەپەکە، وەک: مەردوک براکە ی (مونزیرو  
 ئەبوبەکر) کۆپانی زوپیڤر (موسەبی کۆپی عبدالرحمن) و (حوزافە ی کۆپی  
 عبدالرحمن کۆپی عەوام) و (عەمری کۆپی عوپووە ی کۆپی زوپیڤر).<sup>٢</sup>

دوای ٣/٢٤٠ یەکەمی / ٦٤٠ ک (حەسینی کۆپی نەمیر) مەنجه‌نیفی لەسەر کۆی  
 (ئەبوقوبەیس) و کۆی (قەیقەعان) دامەزراند، (میسوهری کۆپی مەخپەمە ی  
 گەورە پاویزگاری (ئین زوپیڤر) بەهۆ پێکرانی بەبەردێکی مەنجه‌نیق کۆژا، بەمەش  
 گەورەترین هاریکاری لەدەستچوو، شەپ درێژە ی کیشا لەدەورە ی مزگەوتی حەپام  
 پێچی خواردەووە جێگە و شوێنەکانی ئین زوپیڤر دەرکەوتن، دوای ئەو ی  
 سەنگەرەکانی پیشەوە ی (ئەبته‌خ) لەدەستدان، جگە لە (مزگەوتی حەپام) و  
 (حیجری ئیسماعیل) شوێنێکی تری بەدەستەووە نەما خۆی تێدا مەلاس بدات.<sup>٣</sup>

لە ئەنجامی حەلالکرانی شەپ لەولاتی (حەپەم) کەخودا (جلالە) و پێغەمبەر ﷺ  
 شەپیان تێدا حەرام کردووە، موسیبه‌تی (سوتانی کەعبە) پوویدا.<sup>٤</sup>

١- أنساب الأشراف (٢٣٨/٤)، مواقف المعارضة ص ٥٤٥ .

٢- جمهرة نسب قریش ص ٣٦٢ .

٣- (جبل أبي قبيس) :

٤- (قیقەعان): چپایەکە لەمەککە .

٥- تاریخ خليفة ص ٢٥١، بأسناده صحيح حتى ابن جریج .

٦- المحن لأبي العرب ص ٢٠٣ .

٧- مواقف المعارضة ص ٥٤٨ .

يه زيدي ڪوري معاويه له نيتوه پاستي مانگي په بيبي يه ڪه مي ٺه و ساله دا مرد.<sup>١</sup>  
هه والي مردني يه زيد - به ٺوي دورى نيتوان ديمه شق ومه ڪكه - له سه ره تاي مانگي  
په بيبي دووه مي ٦٤ ڪه يشته (مه ڪكه).<sup>٢</sup>

سوتاندني (كه عبه) له بهرنامه ي هيچ ڪام له دولايه ني شه پر كه نه بوو؛ بويه به  
قه ومانى ٺه و ڪاره ساته سام و ترس ويبيكي گه وره له سر هه ردولا دروست  
بوو،<sup>٣</sup> يه ڪيڪ له خه لڪي شام هاواري ده ڪرد: سويند به وزاته ي گياني محمدى له ده سته  
هه ردولا له نيتو چوون،<sup>٤</sup> هاوه لائي ٽين زويڙ له ترسي باري ني سزا هه موويان له  
به ره به ياني شه وي سوتاني كه عبه دا له ڪل جه نازه ي ٽنيڪ چونه ده ره وه ي  
مزه ڪه وتي هه پام، ٽين زويڙ سر له سوڙده مابووه ده يگوت: ٺي خودايه ٺه وه ي  
پووي داوه به ده ست ٺه نقه ستي من نه بووه، خودايه به نده ڪانت به تاواني من  
سزاهه ده، ٺه مه نيتو چاوانمه وه له بهر هه ردوو ده سته دايه.<sup>٥</sup>

خه لڪي شاميش: ٺه ڪر چي پي ده چي ڪه سانيڪيان تيڊا هه بووي ڪه وره ي  
كه سايه تي (ٽين زويڙ) وه ڪ پتويست نه ناسيبي،<sup>٦</sup> به لام ڪه سيان تيڊا نه بووه  
ڪه وره ي وگرنكي و پڙو پيروزي كه عبه ي نه زانيبي؛ چونكه له ڪاتيڪدا ڪه ماروي  
(ٽين زويڙ) ده دن، له نيتو كه عبه دا، له هه مان ڪاتيشدا له نوڙه ڪانياندا پوو  
ده ڪه نه (كه عبه) ي پيروز، ڪه واته مه حاله ڪه سيڪ له ٺه وان هه بووي به ده ستي  
ٺه نقه ست (كه عبه) ي سوتاندني، هه روه ها ٺه م بابته به بيري (هه سيني ڪوري  
نه مير) ي سر ڪرده ي سوپا ڪه شياندا نه هاتووه، ڪاتيڪ خزمه نزيه ڪه ڪاني (ٽين  
زويڙ) و زانياني پيشين و زانياني ليڪولر باسي ٺه م موسي به ته ده ڪن، ٺه وا ٺه م  
ڪاره ساته ناده نه پال هيچ ڪه س وهيچ ڪام له لايه نه ڪاني شه پر ڪه ر؛ (هيشامي ڪوري

١- انسواب الاشراف (٣٤٤/٤)، تعجيل المنفعة ص ٤٥٣ .

٢- مواقف المعارضة ص ٤٨، اخبار مڪه (١٩٧/١) .

٣- اخبار مڪه (٢٠٣/١) .

٤- تاريخ خليفة ص ٢٥٢ باسناد صحيح .

٥- مواقف المعارضة ص ٥٥٢، الاغانى (٢٢٧/٣) .

٦- مواقف المعارضة ص ٥٥٢، صلية الالياء (٣٣٦/١) .

عوپوهی کوپی زوبیر ده لئ: شه پریان له گه ل (ئین زوبیر) کرد، (که عبه) له ماوهی که مارۆداند سوتا.<sup>١</sup>

(ئین عبدالبر) ده لئ: له و که مارۆیه دا (که عبه) ناگری گرت.<sup>٢</sup>

کۆپای موسلمانان: ده ربارهی سوتانی که عبه نه وهیه، که کهس له خه لکی شام نیازی سوکایه تی پیکردنی (که عبه) ی پیروزی له دلا نه بووه، به لکو هه موو موسلمانان (که عبه) به گه ووه پیروژ داده نین، نه وان - خه لکی شامی نه بوو، ته نها مه به ستیان که مارۆدانی (ئین زوبیر) بووه نه ک (که عبه)، (یه زید) که عبه ی نه پوخاندوووه نه سوتاندوووه، هه ووه ها جیگرو وه کیله کانیشی نه م کاره یان له نیازو به رنامه دا نه بووه.<sup>٣</sup>

به م جوړه یه کیک له نه نجامه تاله کانی نه م شه پره ی نیتوان (هه سین) کوپی نه مین و (ئین زوبیر) سوتانی (به یتو له پام) بوو.<sup>٤</sup>

کاتیک (هه سین) هه والی مردنی (خه لیفه) ی پیکه یشته یه کسه ر نوینه ری ناره ده لای (ئین زوبیر)، گوتی: (نه مشه و شوینی گفتوگۆی نیتوانمان (نه بته ح) ه، بابته ی گفتوگۆر قسه کردن بوو له سه ر مه سه له ی خیلافه تی دوا ی یه زید هه ندیک له و قسانه ی (هه سین) که له پوهی (ئین زوبیر) دا کردنی نه وه بوو، که بانگه یشته ده کرد بۆ پۆستی خیلافه ت وپی ی گوت: (نیتسا نه و پیاوه - واته یه زید - مرد، تۆ له هه موو کهس له پیشتری بۆ وه رگرتنی پۆستی خیلافه ت، هه سته وه ره له گه لمان بۆ شام تابه یه تته بده ینی، نه م سه ربازانه ی له گه ل منن؛ هه موویان پیاو ماقول و سوارچاکانی ولاتی شامن به لئین بئ دوو کهس له سه ر - به یه تدان به تۆ - ناکۆک نابن، ده چین بۆ نه وی و خه لکی هیمن ده که یه وه و بارودوخیش ئاسایی ده بیته وه، تۆماری خوینی پزای نیتوان نیتوه و نه هلی (حوپره) و نیتوه و نیتوه داده خه یین و

١- الإصابة (٩٤/٤) عن الزبير بن بكار بسند صحيح .

٢- الإستيعاب (٢٤٣/٣) .

٣- منهاج السنة (٤٤٧/٤)، مواقف المعارضة ص ٥٥٣ .

٤- مواقف المعارضة ص ٥٥٤ .



لاڀهري سڀي هلددهينهوه)، عبدالله گوتي: (چون حيساب بڻ ٿو خوينه نهڪم! بهخوا ڪوڙاوڻي ڪي خوم بهدهڪهسي ٿيوه ناگورمهوه).

(حسين) به نهڻي قسهي دهڪردن، بهلام (عبدالله) يهڪ بهخو دهنگي هلدڻوار دهيگوت: (بهخودا نايڪه).

حسين پڻي گوت: دهڪ ٿو ڪهسه خهجالهت بي دواي ٺمه بهلڻت دهداتي، من گوماني پايهڪي باشم لي چاوهري دهڪرد، نابيستي من بهنهڻي قسهت بڻ دهڪم و توش بهدهنگي بهرز لهگهلم دهديي، بانگت دهڪم بڻ (خيلافهت) و توش ههپهشهي ڪوشتنم لي دهڪي.<sup>١</sup>

دواي ٺوه ليڪ جيابوونهوه، (عبدالله) بڻي دهڪهوت بههله داجووه؛ بڻيه ويستي ههلهڪه راست بڪانهوه، ڪاتيڪ (حسين) خوي وسوپاڪهي بارگهيان پڇاچيهوه بگهڙينهوه بوشام، (عبدالله) نوڀنري ناردهلان پڻي گوت: (دهريارهي پڇشنيارهڪت - ڪهبيمه شام -، ٺوه ناڪم، چونڪه پڻم خوش نيه (مهڪه) بهجي بڻلم، هر لهوي بهيعتم بدهني، منيش دلنياتان دهڪم ڪهدهتانهمه هيمني و ٺاسايشهوهو بهعهدالته و دادپهروهري ڪوڪمڙانيان دهڪم).

حسين وهلامي دايهوه: ٺهگر خودي خوت نهيهيت نابي، چونڪه ڪهسانيڪي زڙي بنهمالهي (بهني ٺومهبيه) دواي ٺم پڙسته دهڪن وخه لڪيش پشنگيريان دهڪات! دواي ٺمه من هيچم لهدهست نايه.<sup>٢</sup>

بيلال زهپري دهلي: عبداللهي ڪوري زوبير دواي لهحسين ڪرد مڙهتي بدا، تا پاوڙ بههاوهلاني دهڪات، بهلام هاوهلهڪاني چونه شاميان پهت ڪردهوه.<sup>٣</sup>

ههلبهته بهي بردن بهناخي ٿين وزيوڙو بڻ چونهڪاني لهزهيني دا ڏين ودهچن سهبارهت بهپهتڪردنهوهي پڇشنيارهڪي حسين ڪاريڪي گرانه، بهلام دهتوانين

١- تاريخ الطبري (٤٣٦/٦).

٢- تاريخ الطبري (٤٣٦/٦).

٣- انسباب الاشراف (٥٨٠٥٧/٤)، عبدالله بن الزبير، د. شعاده الناطور ص ١٠٧.

بەچاۋى غىبەرت ۋەپەند ۋەرگرتن لەبارودۇخى سىياسى ئەۋكاتەى حىجاز، ئامازە بە مەندىك ھۆكار بگەين:

أ- ئەم جۆرە پىشنىارە لەلايەن كەسىكى ۋەك (حەسەن) ۋە قايىلى قبول نىيە؛ چونكە (حەسەن) سىفەتتىكى پەسمى و سىياسى ئاۋاى نىيە لەدەۋلەتى (ئومەۋى) دا بتوانى بېرىارى بەلئىنى ئاۋا سەر بەخۇ بدات، لەگەل ئەۋەشدا دەيگوت: ئەو سەربازانەى لەگەلئىدان پىۋا ماقول و سوارچاكانى شامەن، بەلام چۆن دەچىتە مىشكەۋە: (ئىبن زويېر) متمانە بەسەرگىردەى سوپايەك بكات كە تادۋىنى پەلامارى داۋە لەگەلى جەنگاۋە، لەلايەكى ترەۋە دژايەتى لەنىۋ قسەكانى (حەسەن) دا دەرگەوت بەگوتەى: (ئەگەر خودى خۆت نەيەت بۇ شام، كەسانىك لەنىۋ بىنەمالەى (بەنى ئومەييە) بەچاۋى خۆت دەبىنى كەداۋاى پۇستى خىلافت دەكەن ۋەخەلكىش پىشتىۋانىان دەكەن.<sup>۱</sup>

ب — (حەسەن) يەككىك بوو لەسەرگىردەكانى جەنگى (خوپپە) ژمارەيەك لەپزگارېۋانى ئەم جەنگە لەدەۋرەى (ئىبن زويېر) بوون، بۇ ئەۋەى گومانىك لەدل و دەرونى ئەۋاندا پەيدا نەبىت (ئىبن زويېر) بەدەنگى بەرز قسەى لەگەل (حەسەن) دا دەكرد، ھەر لەبەر ئەمەش بەپاشكاۋى گوتى: ئەو لەبەرەمبەر يەك نەفەرى كوزراۋى (مەدىنە) بەكۈشتەۋەى كەمتر لە دەنەفەر پازى نابىت لەسوپاكەى (حەسەن) دا.<sup>۲</sup>

ج — تا ئەۋكاتە (ئىبن زويېر) لەشامدا بى پىشتىۋان ۋ ھاۋەلۋىست بوو، خەلكى شامىش پىزو خۆشەۋىستى ۋ سەرۋەرى ئومەۋىيەكانىان قبول بوو.

د — ئىبن زويېر سوپايەكى پىكخراۋى سەربازى ۋەك (سوپاى ئومەۋى) نەبوو، دەتۋانىن بە سەربازەكانى بلئىن (بەرگىكار) انى (مەككە) ۋ ئىبن زويېر بەس؛ چونكە ئەم جەنگاۋەرەنە لەكاتى ناخۇشى دا لەدەۋرەى كۆدەبوۋنەۋە لەكاتى

۱- عبدۇللاھ بن الزبىر، ماجد لھام ص ۱۱۵ .

۲- تاريخ الطبري (۴۳۶/۶) .

۳- عبدۇللاھ بن الزبىر، ماجد لھام ص ۱۱۶ .

خۆشى وئاسايى دا بللوهيان لى دەكردو دەچوونەو سەركارو پيشەى خۆيان،  
 ئەگەر ئىبن زويىر سوپايەكى سەربازى پاهىنراوى تايبەتى ھەبوايە بەجۆرىك  
 توانىباى سەركەوتن بۆ (ئىبن زويىر) مسۆگەر بىكات، ئەوا لەگەل (ھەسىنى كورى  
 نەمىر) بەرەو شام دەپۆيشت.<sup>۱</sup>

۱- عبد الله بن الزبير، د. شحادة الناطور، ص ۱۱۰، ۱۰۹.

## به شى چوارهم

### به يعه تي عبدالله كوري زويير بو خيلافه ت.

باسى يه كه م: مردنى يه زيدى كوري معاويه و خيلافه تي معاويه كوري  
يه زيد

يه كه م: مردنى يه زيدى كوري معاويه:

به قسه ي هه نديك ميژوونوس: يه زيد له ١٤/ پرهبى يه كه مى/ ٦٤ ك له گوندى  
(هه وارين) ي سهره شارى (حميس) ي ولاتى شام له ته مه نى ٢٨ ساليديا مرد.

هيشامى كوپى وه ليدى مه خزومى ده گيرپته وه، كه (زوهارى) ته مه نى  
(خه ليفه) كانى له زارى باپيريه وه نووسيوه، ده رياره ي (يه زيد) ده لئ:

يه زيدى كوري معاويه له ته مه نى ٣٩ ساليديا مردوه، ماوه ي خيلافه تي ٣ سال و ٦  
مانگ بووه، گوتراويشه: ٣ سال و ٨ مانگ بووه.<sup>١</sup>

ئه بو مه عشر ده لئ: يه زيدى كوري معاويه له پوژى ٣ شه مه ١٤/ پرهبى يه كه م  
مردوه، ماوه ي خيلافه تي ٣ سال و هه وت مانگ و ٢٢ پوژ بووه، معاويه ي كوپى  
نويزى له سه ركرد،<sup>٢</sup> گوتراويشه: ماوه ي خيلافه تي ٣ سال و ٩ مانگ چه ن پوژ كه م  
بووه،<sup>٣</sup> نه خشى نه نگوستيله كه ي يه زيد (ربنا الله) بوو.<sup>٤</sup>

دووم: خيلافه تي معاويه ي كوري يه زيد:

معاويه ي كوپى يه زيد سته مه مين خه ليفه ي ئومه ويه، ناسناوى: ئه بو يه زيد يان

١- تاريخ الطبري (٤٣٣/٦).

٢- مه مان سه رچاوه.

٣- تاريخ القضاء ص ٣٢٩.

٤- مه مان سه رچاوه.

(ئەبو عبدۇلرحمەن) ھ، باۋكى: يەزىدى كۆپى معاۋىيە كۆپى ئەبو سۇفىيانە، دايكى: ئومو ھاشىم كچى ئەبو ھاشم كۆپى عوتبە كچى پەبىيەيە،<sup>۱</sup> پىئى دەگوترا: معاۋىيە كچى بچووك،<sup>۲</sup> دوابەدۋاى مردنى (يەزىد) كچى بابى لە ۱۴/پەبىيەيە يەكەمى/۶۴ك بەيەتە خىلافەتى پىئدرا.

پوخسارى معاۋىيە عليه السلام: پەنگى سىپى بوو، مووى سەرو پىشى پې بوو، چاۋەكانى گەورە بوون، موۋەكانى سەرى لولپىچ بوون، لوتى بارىك وشوشەيى وپچوك بوو، سەرى خېبوو، دەموچاۋى جوان بوو، موۋەكانى پىشى پېو بارىك بوون، جەستەي پىكو پىك بوو، پىاۋىكى تابلى ك سالىخ وخودا پەرسىت بوو.<sup>۳</sup>

#### ۱- ماۋەى ھوگمىرانى:

مىژوو نووسان جىاۋازيان نۆرە سەبارەت ماۋەى ھوگم گىترانى (معاۋىيە كۆپى يەزىد)، جىاۋازىيەكە لەنىۋان (۲۰)<sup>۴</sup> پۆژ تا (۳) مانگدا دىت و دەچى، ھەك دەردەكەۋى ماۋەى (۳) مانگە كەپاستىر بى، ھەندىك مىژوو نووس دەلئىن ماۋەى (۴۰) پۆژ بوۋە، لە ماۋەى ھوگم گىترانىدا ھەر نەخۇش بوۋە<sup>۵</sup> بۆيەشە چ شۆيىنەۋارىكى چالاكى ئەو لەو ماۋەى ھوگمەتەكەيدا بەرچاۋ ئايەت، نەخۇشەكەى ھىندە توند بوۋە نەيتۋانىو پىشنىۋىژىش بۆ خەك بىكات، ھەتا (معاۋىيە) ۋەفاتى كرد (زۈھاكى كۆپى قەيس) پىشنىۋىژى دەكردو كاروبارى خىلافەتى ھەلدەسوپاند، (زۈھاك) لەسەر ئەم كارەى بەردەوام بوو تا ئەو كاتەى مەپۋانى كۆپى ھەكەم كەۋتە سەر ھوگم لەشام.<sup>۶</sup>

#### ۲- دابەزىنى لە پۇستى خىلافەت ۋە جىيەشتىنى بۇشورا:

معاۋىيە كۆپى يەزىد ھەستى بەخۇى كرد كە كەۋتۈتە گىانەللى مەرگەۋە، كە جاپىدا باھەموۋ خەك بىتە نوۋىژى جەماعەت، پاش تەۋاۋ بوۋنى نوۋىژ وتارىكى بۆ

۱- تاريخ الطبري (۴۳۴/۶) .

۲- الامويون بن المشرق والمغرب (۲۸۶/۱) .

۳- البداية والنهاية (۶۶۳/۱۱) .

۴- مەمان سەرچاۋە (۶۶۲/۱۱) .

۵- البداية والنهاية (۶۶۳/۱۱) .

ده‌دان، له‌و قسانه‌ی کردنی: من کاروباری ئێوه‌م که‌وتۆته‌ به‌رده‌ست وله‌پایه‌پاڤاندنیدا لاوازم، نه‌گه‌ر چه‌زده‌که‌ن بۆ پیاویکی به‌هیزی به‌جی دێلم چۆن (صدیق) بۆ (عومه‌ری) به‌جیه‌شت، نه‌گه‌ر ده‌شلێن به‌جی ی دێلم بۆ شوپایه‌کی (٦) نه‌فه‌ری چۆن (عومه‌ری) به‌م شیوه‌یه‌ په‌تاریکرد، من له‌م کاته‌دا که‌سیکی واشک نابهم بۆ ئه‌م کاره‌ گونجاوو شیاو بی، وازم له‌ خیلافه‌ت هێنا، خۆتان کی به‌گونجاو وشیاو ده‌زانن بیکه‌نه‌ فرمانپه‌وای خۆتان.

ئینجا له‌سه‌ر مینه‌به‌ر دابه‌زی و چوووه‌ ماله‌وه‌، تاوه‌فاتی کرد له‌ماله‌وه‌ بوو و ده‌ر نه‌چوو <sup>١</sup> و <sup>٢</sup> ٢

(معاویه‌ی کوه‌ی یه‌زید) ویستی پێیان بلی: ئه‌و نه‌وینه‌ی (عومه‌ری) ده‌ستده‌که‌وی، که‌ (ئه‌بو به‌کر) داینا، نه‌وینه‌ی پراویژکارانیکیشی ده‌ستده‌که‌وی، که‌ (عومه‌ری) داینان؛ بۆیه‌ ئه‌م ئه‌رکه‌ی به‌خۆیان سپارد.

له‌و گێژانه‌وه‌که‌ی (نیه‌ن لئه‌ئێر) دا ئه‌مه‌ی به‌پاشکاوێ گوتوووه‌ که‌ ده‌لێ: (به‌لام پاش چه‌مدوسه‌نا: من له‌ به‌رامبه‌ر پایه‌پاڤاندنی کاروبارتاندا بی هێزو ده‌سته‌ پاچه‌ بووم، چاوم له‌ که‌سیکی وه‌ک (عومه‌ری کوه‌ی خه‌تتاب) گێژا که‌ (ئه‌بو به‌کر) کردیه‌ خه‌لیفه‌، ده‌ستم نه‌که‌وت، گه‌پام به‌دوای (٦) که‌سی وینه‌ی (٦) پراویژکاره‌ که‌ - ی عومه‌ری داینان ده‌ستم نه‌که‌وتن، خۆتان له‌پیشترن بۆ کاروبارتان، کێتان چه‌ز لێیه‌ بۆ ئه‌م کاره‌ هه‌لیبژێرن)، ئینجا چوووه‌ ماله‌وه‌ و تامرد خۆی په‌نه‌ان کرد. <sup>٢</sup>

ئه‌م هه‌لویه‌سته‌ی به‌لگه‌یه‌ که‌ ئه‌و ناپازی بووه‌ له‌سه‌ر مه‌سه‌له‌ی گواستنه‌وه‌ی خیلافه‌ت له‌ شوپاوه‌ بۆ میرات و وه‌سیت، <sup>٢</sup> ئه‌و پازی نه‌بوو که‌سیک له‌بئه‌ماله‌ی خۆی بکاته‌ وه‌لی عه‌هدی خۆی، پێیان گوت: ئه‌م په‌یمانه‌ بخه‌ ئه‌سۆی که‌سیکی نیو بئه‌ماله‌که‌ت، وه‌لامیدانه‌وه‌: به‌خوا شیرنایه‌تی سه‌رۆکایه‌تیکردنی ئێوه‌م تام نه‌کردوه‌، جا چۆن تاوانه‌که‌ی هه‌لده‌گرم، ئێوه‌ په‌له‌ی چه‌شتنی شیرنایه‌تیه‌که‌ی

١- البداية والنهاية (١١/٦٦٣، ٦٦٤).

٢- الكامل في التاريخ (٢/٦٠٥).

٣- العلم الإسلامي في العصر الأموي من ١٣٧.

دەكەن، مەنىش ھەست بە تالايىيەكەي دەكەم، خودايە مەن لىي بەرىم و وازى لىي دىنم.

لەگىرپانەو ھەيەكى تەردا ھاتوۋە: پىي گوترا: ئايا ۋەسىت ناكەي؟ گوتى: تالايىيەكەي بەكەمە توپشوى قىامەتەم و شىرنايەتەكەي بۆ (بەنى ئومەييە) بەجى بىلەم؟<sup>۱</sup> دابەزىنى (معاويەي كوپى يەزىد) لەپۇستى حوكمپانى بەپوداۋىكى تاقانەي نىو مېژوۋى مۇقايەتى دادەنرى، زانىومانە سەرۆكانىك وازيان لە پۇستى خۇيان ھىناۋە بەلام لەژىر فشارى ماددى يان مەعتەويدا بوۋە، بەلام شاھەك يان سەرۆكىك واز لەپۇستەكەي بىنى چۈنكە كە سانىكى لە پىشترو شىاوتەرەن لەنىو گەلەكەيدا بۆ ئو پۇستە، ئەوا بەسەر ئەم جۆرە سەرۆكانەدا نەكەوتوين، چە حساب لەگەل خۇكرىدىك لەم حىسابەي معاويە لەگەل خۇي كىرد جۈانترە بەرزترە؟!<sup>۲</sup>

ئەگەر (معاويەي كوپى ئەبو سۇفیان) يەكەم خەلىفەي ئومەيى، خىلافەتى لەشۇرپاۋە گۈاستەۋە بۆ خاۋەندارىتى، ئىستە لەم بارودۇخەدا (معاويەي دوۋەم) نەۋەي سىيەم خەلىفەي ئومەيى خىلافەت لە خاۋەندارىتى يەۋە دەگۈزىتتەۋە بۆ شۇرپا.

چاك وايە بەچاۋى عەدالەت و وىژدانەو بېروانرىتە دەۋلەتى ئومەيى ۋەھرىساب لەسەر لانى يەكەم واتە خاۋەندارىتى و خۇسەپىنى دەۋلەتەكە نەكرىت، بەلكو حىسابىش بۆ لانى دوۋەم واتە چاكسازىيەكەي معاويەي دوۋەم وگۈاستنەۋەي خاۋەندارىتى بۆ شۇرپاش بىكرىت.<sup>۳</sup>

۲ — كاتىك مرد، تەمەنى چەند بوو؟ كى نوپۇزى لەسەر كىرد؟

معاويەي كوپى يەزىد لەتەمەنى (۲۱) سالىدا مرد، دەشلىن: ۲۳ سال و (۱۸) پۇژ بوو، دەلىن: (۱۹) سال بوو، دەلىن: ۲۰ سال بوو، دەلىن: ۲۳ سال بوو، دەلىن:

۱- مروج الذهب (۸۲/۳) .

۲- البدایة والنهاية (۶۶۳/۱۱) .

۳- نظام الحكم في الشريعة والتاريخ (۱۱۶/۱) .

۴- الدولة الأموية المفترى عليها ص ۲۹۲ .

۱۸ سال بوو، ده‌لێن: ۱۵ سال بوو، خودا چاکتر ده‌زانێ.

خالیدی برای نویژی له‌سه‌ر کرد، ده‌شلێن: عوسمانی کۆپی عه‌نبه‌سه‌ نویژی له‌سه‌ر کرد، ده‌لێن: وه‌لیدی کۆپی عوتبه‌ نویژی له‌سه‌ر کرد، ئه‌م گێڕانه‌وه‌ی دوايه‌ پاسته‌؛ چونکه‌ معاویه‌ وه‌سیتی بۆ وه‌لید کرد بوو نویژی له‌سه‌ر بکات، (مه‌پوانی کۆپی چه‌که‌م) یش ئاماده‌ی ناشته‌که‌ی بوو،<sup>۱</sup> مه‌پوان گوتی: ده‌زانن کێ بوو نه‌سپارده‌تان کرد؟ گوتیان: به‌لێ: معاویه‌ی کۆپی یه‌زید بوو (مه‌پوان) گوتی: (ئه‌و) ئه‌و (ئه‌بو له‌یلا) یه‌که‌ ئه‌زنو مولفوزاری ده‌رباره‌ی گوتویه‌تی:

إني أرى فتنة تغلي مراجلها  
والملك بعد أبي ليلى لمن غلبا.<sup>۲</sup>

۴ — ته‌نگژه‌یه‌کی سامناک دوا‌ی مردنی معاویه‌ی کۆپی یه‌زید:

معاویه‌ی کۆپی یه‌زید ته‌نگژه‌یه‌کی ترسناکی بۆ دوا‌ی خۆی دروستکرد، خالیدی برای منداڵ بوو، ده‌سه‌لاتی (ئێبن زوبیر) یش هه‌ر به‌هێزو فراوان ده‌بوو، خه‌لکیکی زۆری ژێر ده‌سه‌لاتی ئومه‌وی به‌یعه‌تیان دایه‌، تیبپکی سوپای شام له‌سه‌روی هه‌مووانه‌وه‌ (زوحاکی کۆپی قه‌یس) ی فه‌رمانده‌ی دیعه‌شق بریاریاندا به‌یعه‌ت به‌ (ئێبن زوبیر) بده‌ن، تا حال به‌وه‌گه‌یی (مه‌پوانی کۆپی چه‌که‌م) سه‌رگه‌وره‌ی ئه‌وکاتی (به‌نی ئومه‌ییه‌) بیری له‌چوونه‌ لای (ئێبن زوبیر) کرده‌وه‌ تا به‌یعه‌تی پێداو ئه‌مان وه‌زمانی لی وه‌ریگریه‌ت، به‌لام هه‌موو ئه‌و سه‌ربازو سه‌رۆکانه‌ی هۆزه‌کانی یه‌مه‌نی، که‌به‌ تواناترین پشتیوانانی به‌نی ئومه‌ییه‌ بوون و خالانی یه‌زید بوون به‌سه‌رکردایه‌تی (حیسانی کۆپی مالیک) نه‌یانیه‌شت خیلافه‌ت له‌ (به‌نی ئومه‌ییه‌) ده‌رچیت و به‌یعه‌تیان نه‌دا به‌ (ئێبن زوبیر):

ناکۆکی و پشتیویه‌کی زۆر پویداو (شام) شه‌ش مانگ بێ ئیمام و پێشه‌وا بوو، پاشان پێکه‌وتن له‌سه‌ر به‌ستنی کۆبوونه‌وه‌یه‌ک بۆ پاوێژکردن له‌سه‌ر دیاریکردنی

۱- البداية والنهاية (۱۱/۶۶۲، ۶۶۳).

۲- هه‌مان سه‌رچاوه‌ (۱۱/۶۶۴).



كەسىكى شىاۋو گونجاۋ بۇ پۇستى خىلافەت ۋەدەرەنجام پىرپىرىكى بۇ دەرىكەن.<sup>۱</sup>

(معاۋىيە كوپى يەزىد) دواين خەلىفە لىقى (سوفىيانى) بوۋ، دواى ئەۋ خىلافەت لە لىقى (سوفىيانى) يەۋە بۇ لىقى دوۋە مى تايەفە (بەنى ئومەييە) واتە: لىقى (مەپۋانى) گۈزرايەۋە، يەكەم دەسەلاتبە دەستى ئەم لىقە (مەپۋانى كوپى حەكەم) بوۋ، زۆرىيە لىكۆلەرو مىژۋو نووسان بەناۋى (خەلىفە) ناۋى ناھىتن، دەلئىن سەمكار بوۋە لە دىۋى خىلافەتى ئەمىرى ئىمانداران (عبداللىھ كوپى زوپىر) دەرىچۈۋە، سەبارەت (عبدالملىك) كوپىشى ھەمان ھەلۋىستىيان ھەيە تا ئەۋ كاتەى (ئىبن زوپىر) شەھىد دەبى، كۆپاى جەماۋەرى مۇسلمانانىش لەسەر ئەمەيە.<sup>۲</sup>

بەمردنى (معاۋىيە كوپى يەزىد) كۆتايى بە دەۋلەتى (سوفىيانى) ھات ۋەدەۋلەتى (زوپىر) دەرىكەۋت، بەلام بەردەۋام نەبوۋ؛ چۈنكە (بەنى مەپۋان) تۋانى كۆتايى بەم دەۋلەتە بىننى، بەپىشتىۋانى خودا لەلاپەرەكانى دادى زىاتر لەسەر ئەم بابەتە دەپۆين.

سېھەم: بەيەھەتى (ئىبن زوپىر) بۇ خىلافەت.

دواى مردنى (يەزىدى كوپى معاۋىيە) كەسىك نەبوۋ شايانى ئەۋە بىۋى بگوتىرى (خەلىفە) لەبەنەمالەى ئومەۋى دا، كاتىك يەزىد ۋەسىت بۇ (معاۋىيە) كوپى دەكات، ئەمە بەتەنھا بەشى دامەزاندنى بەيەت ناكات؛ چۈنكە بەيەت بەبى شۇپا نابى، زىاد لەمەش ئەۋانەى بەيەتلىان بە (معاۋىيە كوپى يەزىد) دا بوۋ لەخەلگى (دىمەشق) ۋە دەۋرۋەرى ۋەكەسە ديارەكانى (بەنى كەلب) تىپەپى نەدەكرد، ۋىپراى ئەمەش (معاۋىيە كوپى يەزىد) زۆر نەزىاۋ دەسەلاتى بۇ شۇپا بەجىيەشت ۋەكەسى لەجى ۋى خۆى دانەناۋ ۋەسىتتىشى بۇ كەس نەكرد.

لەھەمان كاتدا: بەيەتلى خىلافەت لە سەرتاسەرى ۋلاتانى ئىسلام بۇ (عبداللىھ كوپى زوپىر) دامەزرا، ۋەكو: ۋلاتى حىجاز، ۋلاتى (عىراق) ۋە دەۋرۋەرى تا ئەۋ پەپى

۱- النظريات السياسية الإسلامية، محمد ضياء الدين الرئيس ص ۲۰۲ .

۲- الأمويون بين المشرق والمغرب ص ۲۰۹ .

سنوری پۆژ هەلات، ولاتی (مصر) و دەورووبەری تا ئەو پەڕی سنوری پۆژناوای جیهانی ئیسلام، نۆزبە ی نۆزی ولاتی شام، جگە لە هەندیک شوین لە (دیمەشق): (زوحاکێ کوپی قەیسێ فەهدی) و لە (حیمس): (نوعمانی کوپی بە شیر) و لە (قەنسرین): (زوفری کوپی حاریسی کیلابی) و لە (قەلەستین): (ناتیلی کوپی قەیس) بە یەعتیان دا بە ئیبن زویبێر، (روحی کوپی زنباعی جوزامی) بە یەعتی نەدا، لە شامیش جگە لە ناوچە ی (بەلقا)، کە (حیسانی کوپی مالیکی کوپی بە حەدە لی کەلبی) ی تێدا بوو، کەس بە یەعتدان بە ئیبن زویبێر پەت نە کردە وە.<sup>۱</sup>

بە م جۆرە بە یەعتی خیلافەت بۆ (عبدالله ی کوپی زویبێر) لە جیهانی ئیسلامدا دروست بوو و بوو بە (خەلیفە) ی شەری.<sup>۲</sup>

(عبدالله) کاربە دەستانی خۆی بە سەر هەری ئەمەکاندا دامەزراندن، خەریکە تەواوی سەرچاوەکانی میژوو یە کە دەنگ بن لە سەر ئەو، کە هەموو ولاتانی جیهانی ئیسلام پۆستی خیلافەتیان بە سەر (عبدالله) دا سەپاندوو و کردوو یانە بە (خەلیفە) ی خۆیان؛ بۆیە ژمارە یەک لە زانایان و میژوو نووسان بە پاشاکواری دەلێن: بە یەعتی (ئیبن زویبێر) بە یەعتیکی شەری بوو و ئەو لە (مەپوای کوپی حەکەم) شایانتر و لە پێشتر بوو بۆ ئەم پۆستە.<sup>۳</sup>

(ئبن عبدالبر) لە (مالک) هەو دەگێڕێتە وە: ئیبن زویبێر لە مەپوانی کوپی حەکەم باشتەر بوو و شایانتر بوو بۆ ئەو کارە، بە هەمان شێوە لە (عبدالمک) ی کوپیشی.<sup>۴</sup>

(ئبن کثیر) دەلێ: بێگومان (ئیبن زویبێر) دوا ی مردنی (معاویە ی کوپی یەزید) ئیمام و پێشەوای موسلمانان بوو، لە بواری زانست و ژیرییدا لە (مەپوانی کوپی حەکەم) پێگە یشتووتر بوو، دوا ی ئەو ی پرایەکان لە سەر تاسەری ولاتانی ئیسلام بۆ بە یەعتدان بە عبدالله ی کوپی زویبێر بوونە یەک، بە لام (مەپوان) لە بە یەعت دە رچوو و

۱- سیر اعلام النبلاء (۳/۳۷۳)، عبدالله بن الزبیر، محمود شاکر ص ۶۶ .

۲- عبدالله بن الزبیر، محمود شاکر ص ۶۸ .

۳- عبدالله بن الزبیر للخراسانی ص ۱۱۷ .

۴- الإستیعاب (۲/۹۱) .

بەربەرەکانی ی کرد).<sup>١</sup>

هه‌رکام له (ابن حزم) و (سیوطی) یش دانیان له‌سه‌ر شه‌ری بوونی خلافت (ئین زویتر)، پێیان وایه: مه‌پوانی کوپی هه‌که‌م و (عبدالملك) ی کوپی سته‌مکار بوون وله‌ژێر فه‌رمانی (خه‌لیفه‌) ی شه‌ری ده‌رچوون، هه‌روه‌ها (زه‌بی) یش شه‌ریه‌تی خلافتی (ئین زویتر) ساغ ده‌کاته‌وه‌ و به‌ (ئه‌میری ئیمانداران) ی داده‌نی.<sup>٢</sup>

#### ١- به‌یعه‌تی (ئین زویتر) له‌ (حیجاز):

دانیشتوانی حیجاز به‌په‌له‌ و بێ دواکه‌وتی به‌یعه‌تیان به‌ (عبدالله کوپی زویتر) دا، ئه‌م کاره‌ریان شتیکی ئاسایی بوو؛ چونکه‌ (حیجاز) مه‌ڵبه‌ندی پاره‌ری و دژایه‌تیکردنی حوکه‌می (به‌نی ئومه‌یه) بوو.

(ابن سعد) ده‌گێڕته‌وه: ئه‌و که‌سایه‌تیانه‌ی بوونه‌ پێشه‌نگ و ده‌ستپێشخه‌ریان کرد له‌ به‌یعه‌تدان: (عبدالله ی کوپی موتعی عه‌ده‌وی) عبدالله ی کوپی ریزوانی کوپی ئومه‌یه‌ی جه‌مه‌حی، حاریسی کوپی عبدالله ی کوپی نه‌بی په‌بیعه، عوبه‌یدی کوپی عومه‌یر، عوبه‌یدوللای کوپی عه‌لی کوپی نه‌بی‌تالیب، عبدالله ی کوپی جه‌عفر).<sup>٣</sup>

ژماره‌یه‌ک که‌سایه‌تی نۆو حیجاز به‌یعه‌تیان پێنه‌دا، له‌ نۆواندا (٣) که‌سایه‌تی پێزدارو کاریگه‌ری دیاری و حیساب بۆ کراو بوون له‌ هه‌موو جیهانی ئیسلامدا به‌گشتی و به‌تایبه‌تیش له‌ (حیجاز) دا: ئه‌و (٣) که‌سه‌: عبدالله ی کوپی عومه‌ری کوپی خه‌تتاب، ئین عه‌بباس، محمدی کوپی حه‌نه‌قییه، خه‌ریکه‌ سه‌رچاوه‌کان کۆک بن له‌سه‌ر ئه‌وه: هه‌چ کام له‌م (٣) که‌سایه‌تی هه‌ماوه‌ی ژیاناندا به‌یعه‌تیان به‌ (عبدالله ی کوپی زویتر) نه‌داوه‌.<sup>٤</sup>

١- البداية والنهاية، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١١٧.

٢- المحلي (٩٨/١١)، عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١١٧.

٣- تاريخ الخلفاء للسيوطي ص ٢١٢، ابن الزبير، للخراسي ص ١١٨.

٤- سير أعلام النبلاء (٣/٣٦٢).

٥- أنساب الأشراف (١/٣٥٢)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١١٩.

٦- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١١٩.



پشتيواني (عالي كورې ته بي تالبي) كردوه، كاتيك نوموړي هاتنه سهر حوكم و (معاويه) يه زيدي له جي خوي دانا، خير ا به يعته دا به (يه زيد) پابه ند بووه به م په يمانه وه كاتيك (ئين زويير) به يعته (يه زيد) په تکرده وه، نه زانراوه كه م و زور له لايه ن (ئين عه بباس) وه پشتيواني لي كرابي، له هه مان كاتيشدا د ژايه تي خوشي بو (ئين زويير) دهر نه بريوه، دوا به دواي مردني (يه زيدي كورې معاويه) په يوه ندي نيوان نه م دوو پياوه چوه قوناغيكي نوټوه.

كاتيك له سالي ٦٤ك به يعته هه مه لايه نه درابه (ئين زويير)، داواي له (محمدي كورې حه نه فييه و ئين عه بباس) كرد به يعته پي بدن، نه وان گوتيان: تا هه موو ولات بو تو كوده بيته وه خه لك به گشتي له سهر توپيك دين<sup>١</sup> نه وكات به يعته د ده د يني، به لينيان پيدا ناكوكي خويان له گه ليدا دهر نه خه ن.<sup>٢</sup>

ئين زويير له سهره تاي كاريدا ناچاري نه كردن به يعته پيبدن، په يوه ندي نيوان (ئينو عه بباس) و (ئين زويير) له خوشيدا بوو، ژماريه ك پيوايه ت ده بنه به لگه له سهر هه ست ونه ستي دلسوزانه ي ئين عه بباس) بو (ئين زويير) و وه ك دهر ده كه وي له هه نديك هه لويسي دا پشتگيري شي كردوه<sup>٣</sup>، ويه پاشكاري باسي چاكو باشه ي نه وي كردوه.<sup>٤</sup>

عبدالرزاق له (مصنف) هكه يدا ده گيړي ته وه:

ئين عه بباس قازي ئين زويير بوو له (مه ككه)، به لام دواي په يوه ندي يان ته مومري تي كه وت، به پي ي هه نديك گيړانه وه: نيواني نه م دوو كه سايه تيه تي كچووه، به لام هيچ كام له گيړانه وه كان نه م ناخوشيه له بازنه ي گفتوگوي توندوتيز ناترازينن.<sup>٥</sup>

١- الطبقات (١٠٠/٥).

٢- البداية والنهاية، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٥.

٣- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٥، الفتح الرياني للساعاتي (١٦٧/٣).

٤- تاريخ ابن عساكر، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٥.

٥- الفتح الريان للساعاتي (٩٨/١٢)، أخبار مكة (٧٢/٢).

وهك تیبینی دهكریت (ئین عەبباس) و (محمەدی كۆپی حەنەفییە) بەجوتە  
بەیعەتیان پەت كردهوه تاسەری كیشا بۆ تەنگاوبوونی (ئین عەبباس) و  
دەرچوونی بۆ (تایف) و نیشتهجی بوونی لەوێ تا ئەو كاتەی وهفاتی كرد.<sup>۱</sup>

ئین عەبباس هەمیشە وهسفی چاكە ی ئین زویڤری كردووه، هەرچار ناوی  
ئەویان لاھینابایە: دەیگوت: قورئانخوینە، پاكدامنە، (زویڤر) باوكیەتی،  
(ئەبوبەكر) باپیریەتی، (خەدیجە) پوریەتی، (عائیشە) پوریەتی، صەفییە  
نەنکیەتی.<sup>۲</sup>

### ج — ئین لەنەفییەو بەیعەتی ئین زویڤر:

ئین لەنەفییە دوا ی مردنی (یەزید) بپاری خۆیداو گوتی: كەبەیعەت نادا  
بەكەس تارای گشتی لەسەر یەك دەنگ نەبێ.<sup>۳</sup>

سەرەتا ئین زویڤر ئین لەنەفییە ی سەغلات نەكردو ناچاری نەكرد بەیعەتی  
پێیدا، بەلام دوا ی فراوانبوونی دەسەلاتی و بەیعەتپێدرا نی لەلایەن نوێنەرانی هەموو  
هەرێمەكانەوهو خەریك بوو ئۆمەت لەسەر خیلافەتی ئەو كۆك بێ، (ئین زویڤر)  
هەستی كرد كەكاتی ئەو هاتوو (ئین لەنەفییە) بێت و بەپێ ی بەلێنەكە ی خۆی  
بەیعەتی پێ بدات، چاریکی ترو لەسالی ۶۵ك داوا ی لێكردەوه بەیعەت بدا، بەلام  
(ئین لەنەفییە) بەیعەتی پێ نەدا، ئەویش لە (شیعەب) بەندی كرد.<sup>۴</sup>

پێ دەچێ (ئین زویڤر) لەبانگەوازهكە ی (موختاری كۆپی ئەبی عوبەیدی  
سەقەفی) ترسابێ لە (كوفە)، موختار: لەكاتی گەمارۆدانی مەككە لەسالی ۶۴ك  
لەلایەن سوپاكە ی (حەسینی كۆپی نەمیر) هوه، یەكێك بوو لەگەورە بەریگاریانی  
(ئین زویڤر)، ئەو وێرای نازایەتی ولەخۆ بوور دوویی بەفیلّ وزیرەکی وەزنگیش

۱- سیر اعلام النبلاء (۳/ ۳۵۸).

۲- هەمان سەرچاوه (۳/ ۳۶۷).

۳- مصنف بن أبي شيبة (۷۲/ ۱۵)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۲۷.

۴- تاريخ خليفة ص ۲۶۲.

بەھرەدار بوو، ھەزكردن بەپايەبەرزى و سەرۆكايەتى لەتەختايى نىو چاوانى دا دەخوینرايەوہ.<sup>١</sup>

بۆى دەرگەوت لەلاى (ئىبن زويىر) بەئاوات و مرادەكانى ناگات؛ بۆيە چاوى لەشويىنىك دەگىرا بۆى بچىت و داخوازيە دەرونيەكانى خۆى تىدا دەستەبەر بكات، دواى تىپەپىنى (٦) مانگ بەسەر پووداوى (گەمارق) كەدا و لەپەمەزانى ٦٤ك؛ خۆى گەيانەدە (عىراق)، لەپى بانگەوازي سەرخستنى بنەمالەى پىغەمبەر ﷺ بەرزكردنەوہى دروشمى سەندنەوہى تۆلەى خويىنى حوسىن، توانى جەماوہريكى زۆر لەدل بەپەرۆشانى حوسىنو داخ لەدلانى (بەنى ئومەييە) لەدەورەى خۆى كۆكاتەوہ و پاشان دەستى بەسەر (كوفە) دا گرت.<sup>٢</sup>

لەلايەكى ترەوہ: موختار بەكىشەى نىوان (ئىبن زويىر) و (ئىبن لەنەفەييە) دەرزانى، ويستى بەرھەمى كيشەكە قازانجى ئەو لەخۆبگريت، دەيگوت: كەئەو نوينەرى (ئىبن لەنەفەييە) يە و بۆيەى ناردوہ بۆ (عىراق) تا تۆلەى (ئالوبەيت) بكاتەوہ، لەواقىعدا (ئىبن لەنەفەييە) خۆى لەموختارو بانگەوازەكەى بى بەريكردو، پايگەياند كە ئەو بۆ (عىراق) نەناردوہ.<sup>٣</sup>

جگە لەموختار (شيعە) ش بانگەشەيان دەكرد بۆلاى (ئىبن لەنەفەييە).

لەبەر ئەمە (ئىبن زويىر) ترسا دەروازەپەكى ترى دژايەتى تىكردنى بەسەردا ئاوہلابيىت و كيشەكەى لى ئالۆزترى.<sup>٤</sup>

وہرزى (ھەج) ى سالى ٦٦ك، موختار سوپايەكى ناردە (مەككە)، سوپاكە (ئىبن لەنەفەييە) ى لەزىندان ئازاد كرد، (ئىبن لەنەفەييە) بەبەلگەى ئەوہى كەئەو شەپو ھەرا لە (ھەپەم) دا بە (ھەلال) نازانى، نەيھىشت سوپاكە شەپ لەگەل (ئىبن زويىر) دا بكات.<sup>٥</sup>

١- تاريخ الطبري، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٩ .

٢- تاريخ خليفة ص ٢٦٢ .

٣- الطبقات (٩٨/٥) .

٤- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٣٠ .

٥- أنساب الأشراف، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٣١ .

له‌واقیعدا: (ئێبن له‌نه‌فیه) به‌هۆی ئەم سوپایه‌وه مه‌ترسی یه‌کی گه‌وره‌ی بۆ (ئێبن زویڤر) دروستکرد، سه‌رچاوه‌کان ده‌گێڤنه‌وه: (ئێبن له‌نه‌فیه) له‌کاتی هه‌جدا ئالایه‌کی هه‌ڵدا بوو کۆیبه‌رکه‌ی ئالاکه‌ی (ئێبن زویڤر)ی ده‌کرد.<sup>۱</sup>

(ئێبن زویڤر) ته‌ماشای کرد سه‌رچاوه‌ی هێزو پشتیوانی (ئێبن له‌نه‌فیه) موختارو سوپاکه‌یه‌ت؛ بۆیه نه‌خشه‌ی له‌نێو بردنی موختاری داڤشت، پاڤه‌پاندنی نه‌خشه‌که‌ی به‌ (موسعه‌بی برای)، که‌ والی (به‌سه‌ره) بوو سپارد، له‌ ۱۴/په‌مه‌زانی/۶۷ ک موسعه‌ب کۆتایی به‌موختار هێنا.<sup>۲</sup>

که‌موختار کوژرا، (ئێبن له‌نه‌فیه) له‌ (مه‌که‌که) جێگای پێ لیژ بوو، (ابن سعد) ده‌گێڤێته‌وه پاش ئەمه ئێبن زویڤرعوڤوه‌ی برای نارده‌لای (ئێبن له‌نه‌فیه) و جارێکی تریش داوای لێکرد به‌یعه‌تی بداتی، ئەگه‌ر ئەمه نه‌کا با چاوه‌پێی شه‌پێ.<sup>۳</sup>

(ئێبن له‌نه‌فیه) هه‌ولیدا خۆی له‌م فشارانه‌ی (ئێبن زویڤر) پزگار بکات، له‌م کاته‌دا مه‌لێکی قوژته‌وه که‌ (عبدالمک ی کوپی مه‌پوان) داوای لێکردوه‌و سه‌ردانی (شام) بکات، به‌م بیانوه‌وه خۆی وخه‌لکی ده‌وروپه‌ری به‌ره‌و شام پۆیشتن وشاری (ئه‌یله) یان هه‌لبژارد بۆ نیشته جێبوون هه‌رچه‌نده ئەم شاره سه‌ر به‌ولاتی (شام) بوو وله‌ژێر قه‌له‌مه‌ره‌ی (عبدالمک ی کوپی مه‌پوان) بوو، به‌لام له‌سه‌ر سنووری (حیجان) بوو وشوێنێکی نێوه‌پاست بوو وله‌هه‌ردوک ده‌سه‌لاتداره‌وه دوور بوو به‌لام نیازو داخوازیه‌کانی عبدالمک له‌ (ئێبن له‌نه‌فیه) چ بر که‌نتر نه‌بوون له‌نیازو داخوازیه‌کانی (ئێبن زویڤر) عبدالمک پێی پاگه‌یاند: ئەگه‌ر به‌یعه‌تی پێ بدا سامان و به‌خششێکی به‌نرخێ ده‌دا، ئەگه‌ر نا نابێ له‌ (شام) دا نیشته جێبێ، (ئێبن له‌نه‌فیه) به‌و شیوه‌یه‌ی مه‌رجی له‌گه‌ڵ (ئێبن زویڤر گرتبوو)، به‌یعه‌تی عبدالمک یشی په‌تکرده‌وه‌و شامی به‌جێ هێشت و به‌ره‌و (مه‌که‌که) هاته‌وه، به‌لام (ئێبن

۱- الطبقات (۲/۵)، تأریخ خلیفه من ۲۶۲ .

۲- تأریخ خلیفه من ۲۶۴، عبدالله بن الزبیر للخراسی من ۱۲۱ .

۳- الطبقات (۱۰۶/۵) .

۴- (أیلة) شارێکه له‌سه‌ر که‌ناری ده‌ریای (قلزم)ی شام .



زويىر) پىگەي نەدا بېتەۋە نىۋ (مەككە)؛ بۆيە خۆي ۋەھاۋەلانى پەويان كىردە (طائف)، دەشلىن پەويان كىردە (مەدىنە)، بەھەر حال تا (ئىبن زويىر) كۆتايى پىھات لەۋىدا نىشتە جى بون.<sup>۱</sup>

## ۲- بەيغەتى (ئىبن زويىر) لە (عىراق)؛

مردنى (يەزىدى كۆپى معاۋىيە) سەرى كىشا بۆ شىۋانى بارودۇخى (عىراق) ۋ سەرھەلدانى كىشەۋ ناكۆكى نىۋان ھۆزەكانى ئەۋى لەسەر دەسەلات، (عوبەيدۇللاي كۆپى زياد) بەرەۋ شام ھەلات، پىش ھەلاتنى (خەۋارىج) زىندانىيان شىكاندو دەستىيان بەگىرە شىۋىنى ۋ خراپەكارى كىرد لەۋلات دا، پاش چەند شەپو ئازاۋەيەك، ھۆزەكانى (بصرە) پىگەۋتن ۋ (عبدۇللاھى كۆپى خارىسى كۆپى نۆفلى كۆپى عبدۇالمطلب) يان كىردە ۋالى (بصرە).<sup>۲</sup>

ئىنجىا (ئىبن زويىر) دەستى كىرد بەدامە زىندانى كارىيە دەستىانى خۆي لەۋىلايەتەكاندا، سەرە ھاتە سەر (بصرە) ۋ (موسەبى) براى كىردە ۋالى ئەۋى، دانىشتوانى (كوفە) (عامرى كۆپى خەلفى قورپەشى) يان كىردە كار بەپىۋەبەرى خۇيان،<sup>۳</sup> دەربارەي ئەم كارەيان نامەيەكىيان بۆ (ئىبن زويىر) نارد، ئەۋىش دانى پىداهىنا، لە پاستىدا ئەم ھەلسوكەۋتەي دانىشتوانى (كوفە) بەلگە بوو لەسەر داننان بەخىلافەتى (ئىبن زويىر)<sup>۴</sup>، بىگومان پەفتارى دانىشتوانى (كوفە) ۋ (بصرە) لەبەرامبەر (ئىبن زويىر) دا پەفتارىيان بوو لەبەرامبەر خەلىفەي موسلمانان.<sup>۵</sup>

ژمارەيەك ھۆكار يارمەتى بەيغەتدانى (ئىبن زويىر) يان كىرد لەعىراق دا، گىرگىرتىنيان:

\* دروست بوونى بۆشايى سىياسى لەۋلات دا بە مردنى (يەزىدى كۆپى معاۋىيە).

۱- الطبقات (۱۰۸، ۱۰۷/۵).

۲- تاريخ خليفة ص ۲۵۸، عبد الله بن الزبير، للخراسي ص ۱۳۵.

۳- أنساب الأشراف (۴۰۰/۱)، عبد الله بن الزبير ص ۱۲۴.

۴- عبد الله بن الزبير ص ۱۲۴.

۵- أريخ الطبري، نقلًا عن عبد الله بن الزبير ص ۱۳۶.

\* ھەلاتنى (عوبەيدوللاھ كۆپى زىياد) بۆشام.

\* كىيەركى ى ھۆزۈ خىلەكان لەسەر جەلەوى دەسەلات.

\* بەھىز بوونى (خەوارىج) ۋە ھەپەشەيان بۇ سەر ھىمنايەتى.

ئەم ھۆكارانە ۋە ھى تىرىش ھانى عىراقىيەكانىياندا خۇيان پىكخەن ۋە بىريارىيان  
يەكخەن ۋىچنە ژىر ئالاي (ئىبن زوبىر) ۋە ۱.

۲ — بەيەھتى (ئىبن زوبىر) لەشام:

دوا بەدۋاي مردنى (معاويەھى كۆپى يەزىد)، تەتمتومان ۋە تارىكايى كەش ۋە ھەۋاي  
شامى شىۋاندو ئالۋىزى ۋە جەۋۋل ئەۋى گرتەۋە، ئەمە ھۆيەكى سەرەكى بوو بۇ  
جىگىر بوونى بەيەھتى (ئىبن زوبىر) لەشام دا، پىش ئەمەش: ھەۋالى ئازايى ۋە  
خۇپاگىرەكانى (ئىبن زوبىر) لەبەرامبەر پەلامارەكەھى (ھەسىنى كۆپى نەمىر) ۋە،  
بەيەھتى ھەمە لايەنەھى دانىشتوانى حىجاز بۇ ئەۋ لەشامدا بىلۋىيونەۋە، ناۋ  
ناۋبانگيان بۇ دەر كىر دىبوو.

(بىلۋىزى) ھەلۋىستەكانى ئەۋكاتى دانىشتوانى شاممان بۇ بەيەھتەدان بە (ئىبن  
زوبىر) بەم شىۋەيە بۇ ۋىنا دەكەت ۋەدەلئى: كاتىك (معاويەھى كۆپى يەزىد) مرد،  
زۆرىيە خەلك پەۋيان لە (ئىبن زوبىر) كىرد، گوتيان: (ئەۋ پىياۋىكى كامەلە لەژىرى ۋە  
تەمەندا، بەرگى لە (عوسمانى كۆپى عەففان) ى ئەمىرى ئىمانداران كىردۈۋە، كۆپى  
پىياۋە دىل سۆزەكەھى پىئەمبەرى خودايە ﷺ، دايكى كچى ئەبۇبەكرى صدىقە،  
ژمارەيەك سىفەتى بەرزو چاك لە زاتى ئەۋدا ھەيە لەكەسى تىردانىيە، خەرىكە  
سەرچاۋەكانى مېژوۋ كۆپن لەسەر بەيەھتەپىدرانى لەلايەن ھەموو ھەرىمەكانى  
شامەۋە، تەنھا (ئەردەن) نەبى، لەقونسرىن: (زوفەرى كۆپى خارىسى كىلابى) ۲  
بەيەھتى پىدا، لەحمص: (نوعمانى كۆپى بەشىرى ئەنسارى) ۳ بەيەھتى پىدا،

۱- عبداللاھ بن الزبىر للخراسى ص ۱۳۶ .

۲- الأعلام للزركلى (۴/۴۵۰) .

۳- ھەمان سەرچاۋە (۸/۳۶) .

لهه له ستن: (نائيلي ڪوري قهيسي جوزامي)<sup>۱</sup> تواني دهه سلات پهيدا بڪات  
وبانگه شهي خه ڪ بڪات بڙ بهيعه تي (ٿين زويڙ).

له ديمه شق: (زوحاڪي ڪوري قهيسي فهري)<sup>۲</sup> بهيعه تي پيدا، (ٿين زويڙ)  
(زوحاڪي ڪوري قهيسي) به والي شام<sup>۳</sup> دامه زرانده.

ٺهه گرنگرين هه ريٽه ڪاني شام بوون ڪه بهيعه تيان به (ٿين زويڙ) دا.

هه لويستي (خه واريچ) به رامبه بهيعه تي (ٿين زويڙ):

(خه واريچ) تامردني (په زيد) له گهل (ٿين زويڙ) هاوپهيمان بوون بڙ پاريزگاري  
کردني (مه ڪهه) ڪاتيڪ مه ترسي له سهر (مه ڪهه) نه ما، سهر ڪرده ڪيان هاته لاي  
(ٿين زويڙ)، تا بيروپاي ٺهه وه ريگريٽ سه بارهت به (عوسماني ڪوري عه فغان) ،  
به شيوازيڪ وه لامي دانوهه ڪه پيڙيان ناخوش بوو، بهو شيويه ي بڙ وه سف ڪردن  
ڪه پيٽي وه سف ده ڪرا له (ٿيمان ويه پاستداناني و دادپه روهري وٽي حسان و چاڪه و  
ژياننامه ي خاوين وپر له چاڪه و گه پانه وه بڙ سهر هه ق ڪه بڙي پوون ببوايه وه)، له م  
ڪاته دا له (عبدالله) دور ڪه وٽنه وه و جودا بوونه وه و پريارياندا به رهو (عيراق و)  
(خوراسان) بڙون، پويشتن وله و شويٽانه دا به لاشه يان وٽاينيان ومه زه بيان و پڙچڪه  
جوراو جوره بي سهر به ره ڪانيانه وه بلاو بوونه وه، به رنامه يان لق و پڙي ٽڙدن  
وله ژمار نايه و له سهر بنه ماي جههل و هيڙي هه واو ٿاره زويي دهرون ويروباوه پي  
خراپ دامه زراون، له گهل ٺهه شدا خويان له ٽور ولاتدا سه پانده.<sup>۴</sup>

له سهر داوا نامه يه ڪي (ٿين زويڙ): سوار چاڪي هي مته تدار وپاله واني گه وره  
(موهه الله بي ڪوري ٺهه بي فره) له مهيداني جهنگدا به ره نگاريان بڙوه، سهر ڪرده ي  
(خه واريچ) ٺهه زاريقه: (نافيع ي ڪوري ٺهه زهه ق) بوو، موهه الله تواني ٽيڪيان  
بشڪيني و (نافيع ي) سهر ڪرده شيان بڪوڙيت، خه واريچ به رهو (فارس) هه لاتن.<sup>۵</sup>

۱- هه مان سه رچاوه (۲۴۳/۷) .

۲- الطبقات (۳۸/۵)، الاعلام (۲۴۴/۲) .

۳- انساب الاشراف (۱۳۲/۵)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۴۱ .

۴- البدايه والنهايه (۶۶۸، ۶۶۷/۱۱) .

۵- الاخبار الطوال ص ۲۵۰، ۲۴۹ .

پروپاگاندەى كوزئانى (موهەللەب) گەيشتە (بصرە)، شار شىئا، (حارىسى كورپى پەبىيە) ى والى شار بېريارى دا ھەلئىت، موژدە دەر بەرەو (بصرە) ھات و پايگە ياند: (موهەللەب) ساغ و سەلامەتە، موژدەى سەرکەوتن بىلاويۆو ەخەلك ئارام بۆو ەشارىش ئاسايى بۆو، والى (بصرە) لەجىگەى خۆى مايەو ە تا (عبداللهى كورپى زويڤر) ەوالى نيازى ەلاتنەكەى پىگەيشت، (عبدالله) (حارىسى) لەواليابەتى خست وموسەبى براى لەجىگەى ئەودا كرده والى، موضەب: سەرپەرشتى ئىدارەى عىراق وفارس وئەھوازى دەکرد.

لەو ھۆنراوانەى سەبارەت بەم جەنگە گوتراون وبە (موهەللەب)يان ەلگوتووە:

إن رباً أنجى المهلب ذالطول      لأهل أن تحمدوه كثيراً  
لايزال المهلب بن أبي صفرة      معاش بالعراق أميراً<sup>۱</sup>

اعيرىكى (خەوارىج)يش ئاواى بە(نافىع) ەلگوتووە:

إن مات غير مداهن في دينه      ومتى يمر بذكر نار يصعق  
والموت أمر لامحالة واقع      من لا يصحبه نهراً يطرق  
فلئن منينا بالملهب إنه      لأخو الحروب وليث أهل المشرق<sup>۲</sup>

۱- الأخيار الطوال ص ۲۵۱ .

۲- ەمان سەرچاوە ص ۲۵۱ .

باسي دووهم: دهرچووني (مهرواني كوري چه كه م) له دري (ئيبين زويير).

يه كه م: ناو وېنه چه كه ي وژياني پيش دهرچووني له دري ئيبين زويير.

ناوي: مهرواني كوري چه كه مي كورپي نه بولعاسي كورپي ئومه ييه ي كورپي عه بدوشه مسي كورپي عه بدولمه نافه، مه ليك نه بو عبدالملك ي قورپه يشي ئومه وي<sup>۱</sup> يه، ناسناوي: نه بو لقاسم و نه بولحيكه مه، له (مه ككه) له دايك بووه، به (۴) مانگ له (ئيبين زويير) بچوكتره فهرمووده ي گيپراوه ته وه له: (عومر وعوسمان و علي وزه يد).

نهم كه سانه ش فهرمووده يان له نه وه وه گيپراوه ته وه: (سه هلي كورپي سه عد، عورپوه، عبيدالله ي كورپي عومر، سعیدی كورپي مسيب، علي كورپي حسين، نه بوبه كري كورپي عبدالرحمن، مجاهدي كورپي جبر، عبدالملك ي كورپي مه پوان).

كاتبي عوسمانی ناموزای بووه، پوزانی گه مارژدرانی به رگری لیکردووه، پوزی (جه مه ل) (علي) له هه والي ده پرسى و ده لئى: (يعطفني عليه رحم ماسه)

له گه ل نه مه دا يه كيک بووه له سه ر ده سته کانی لاوانی قورپه ييش<sup>۲</sup>، داواي پياوه تي و نازايه تي فيل وزيره كي و نه زمون بووه<sup>۳</sup>، له سه رده مي (عومر) دا قازي بووه<sup>۴</sup>.

له سه رده مي (معاويه) دا والي (مه دينه) بووه و (حسه ن و حوسه ين) له داوي نه وه وه نويزيان ده كړو نه يانده گيپراوه<sup>۵</sup>.

نه گه ر گرفتنيك له سه رده مي به پړوه بردني مه دينه يدا به اتايه پيش، هاوه لاني كوده كړدنه وه پرسى چاره سه ري پيډه كړدن، دوو جامي پيوانه ي هينان و كامه يان پيکو پيک بوو نه وه ياني په سندر، به و جامه ده گوترا پيوانه ي مه پوان<sup>۶</sup>.

۱- سير اعلام النبلاء (۷۶/۳).

۲- هه مان سه رچاوه .

۳- هه مان سه رچاوه .

۴- هه مان سه رچاوه .

۵- هه مان سه رچاوه .

۶- البداية والنهاية، نقلًا عن العالم الإسلامي في العصر الأموي ص ۱۴۰ .

لەككىتى (عن عثمان بن عفان رضي الله عنه) دا كەمىك لەبە سەرھاتى ئەوم نووسىو،  
خۆشەويستى زۆرى بۇ (بەنى ئومەييە) ھەبو، زۆر بەتەنگ بەيەتى (يەزىدى كۆپى  
معاويە) ۋە بو، كاتىك (يەزىد) مرد، (مەپوان بەخۇى و خزمايەتى (بەنى ئومەييە)  
لەگەل سوپا گەپاۋەكەى شام لەگەمارۆى يەكەمى (مەككە) بەرەو شام پۆيشت،  
جىتى باسە، پۆيشتى (بەنى ئومەييە) لە (مەدينە) بەئارەزۋى خۇيان بوو.<sup>۱</sup>

(مەپوان) بەيەتى ئەدا بە (ئىبن زويىر)، سەرۆك ھۆزەكان وخزمەكانى (بەنى  
ئومەييە) لە شام بوون لە دەۋرى ھالان وبەيەت يان پىدا، لەشان وشەپىلكى دا ديار  
بوو ھەزى لەگەورايەتى و كۆيخايەتتە، ھەز بوون لەكۆيخايەتى ۋەزكردن  
بەمانەۋەى خىلافەت لەبنەمالەى (ئومەوى) دا دوو پالتەرى سەرەكى ئەو بوون بۇ  
دەرچوونى لەدۆى (ئىبن زويىر)، باشتىن بەلگە لەسەر ئەمە: پىش مردنى  
دەستپىشخەرىكرد لەۋەرگرتنى بەيەت بۇ (عبدالمك وعبدالعزىز) كۆپى، كردنە  
(ۋەلى عەھد) تا لەدۋاى خۇى جىتى بگرنەۋە،<sup>۲</sup> ۋەجاخى دەسەلاتى ئومەوى كۆپ  
نەبىتەۋە.

بەپىتى ى چەند گىپرانەۋەيەك: (مەپۋانى كۆپى ھەكەم) بىپارىدا بەيەت  
بدابە (ئىبن زويىر)، بەلام لەدۋاساتى بىپارەكەيدا (عوبەيدۇللاى كۆپى زياد) و چەند  
كەسى تر لەۋ بىپارەيان پاشگەز كىردەۋەو، قەنەعاتيان پىكرد بانگەشە بۇ  
بەيەتدان بۇ خۇى بكات.<sup>۳</sup>

ھىچ بەدۋور نازانى (مەپۋان) بىرى لەمەكردبىتەۋە؛ بەتايبەتى كاتىك  
بىنيويەتى لەھەموو ھەرىمەكانى سەرتاسەرى ۋلاتى ئىسلام بەيەت دەدۆى بە (ئىبن  
زويىر) (بەنى ئومەييەش) لەۋلاتى شامدا بى سەرى پەۋى تىكردوون ۋەرتەۋازەو  
لاۋاز بوون ۋەپەۋى ھەلۋىستەۋە بى ھىز بوون، ئەمەى ئىستا خستمانە پەۋ لەگەل  
ئەۋەى پىشدا گوتمان دۆنى؛ چونكە ھىساب لەسەر نيازۋ بىپارى (مەپۋان) ناكۆى،

۱- عبد الله بن الزبير للخراسي ص ۱۴۶.

۲- الطبقات (۲۲۶/۵)، عبد الله بن الزبير للخراسي ص ۱۵۱.

۳- الطبقات (۴۰/۵)، عبد الله بن الزبير للخراسي ص ۱۵۲.

بەلگۈ ھېساب لە ئەو ھەلۋىستە كىدارىيە دەكرى ئاويەتى، كە لەپە تىكرىنەۋەي بەيەتى ئىبن زوبير ۋەنگ لەگەل كىردى ۋە دەرىچۈن لەدزى دا خۇي دەردە خات.

### نەخشەي جەنگى (مەپوان) لەدزى (ئىبن زوبير)

بەچەند ھەنگاۋ جىبە جىكرا:

- ۱ — لەنىۋ بىردىنى پىشتىۋان ۋە ھەۋادارانى (ئىبن زوبير) لەشام، لەگىنگىرىن پوداۋەكانى شام كۆپۈنەۋەي (جالبىيە) ۋە جەنگى (مەرج پامىت) بون.
- ۲ — گىپانەۋەي (مىصر) بۆ زىر ھوكمى (ئومەۋى).
- ۳ — ھەۋلەدان بۆ گىپانەۋەي ھىجانۇ عىراق.
- ۴ — دانانى (عبدالملك و عبدالعزىز) بە ۋەلى عەھد.

### دوۋەم: لە ئىۋبىردىنى پىشتىۋانانى (ئىبن زوبير) لەشام.

گىنگى كۆپۈنەۋەي (جالبىيە)، جەمگى (مەراج پامىت).

پاش ئەۋەي (مەپوان) جەۋەي سەركىدايەتى پاپەپىنى ئومەۋى لەدزى ئىبن زوبير گىرتە دەست، سەرھەتا پىزەكانى يەكخىستىن ۋە كەۋتە مىلمانى (ئىبن زوبير)، يەكەمجار لەنىۋ (ھىجان) دا بەرەۋپۇي نەچۈۋ، بەلگۈ پەنای بۆ سەندەۋەي ھەرىمە دوۋرەكان بىرد، تا لەۋپرا دەسەلاتى كەمكاتەۋە پاشانىش لەنىۋ بىردىنى بۆ ئاسان بىتت، مەپوان دىۋى پەيمانى كۆپۈنەۋەي (جالبىيە) خەلگى شام بەپەسىمى چۈۋ سەركىۋى، لەبەر گىنگى كۆپۈنەۋەي (جالبىيە)، كەمىك دەچىنە سەركىۋى:

### ۱ — كۆپۈنەۋەي (جالبىيە):

(نەردەن) نىشتىمانى (كەلەبىيان) بەردەۋام گۆپراپەل ۋە فەرمانبەردارى ھوكمى (بەنەمالەي ئومەۋى) بوۋ، ھەندىك لەسەرىك ھۆزەكانى شام داكۆكىيان لەمانەۋەي

۱ — عبداللاھ بن الزبىر للخراسى ص ۱۵۲.

۲ — ھەمان سەرچاۋە.

پایته ختی خلافهت له شام و سنوور دارکردنی له وولاته دا ده کرد، بۆ وێنه: ئەوه (حه سینی کوپی نه میر) هو پیشنیاری خلافهت بۆ (ئیبین زویێر) ده کات به مه رجیک بیته شام، وهك ده رده که وی سهرانی شام له خۆپایی وی پاساو داوی مانه وهی مه لبه ندی خلافه تیان له (دیمه شق) دا نه کردوه، به لکو پشتنه ستور بوون به به لگه وه، پۆزگار حه قیقه تی داواکه یانی سه لماندوه؛ که خه لکی شام توانای به کلایی کردنه وهی گۆرانکاریه کانی میژوویان تیدا هه یه؛ دیاره به هۆی پته وی و به هیزی په گ وپیشه ی به کیتی هۆزه یه مه نیه کانی شام و بوونی ده ولته تی ئومه وی له وولاته دا.

له گه ل ئەمه شدا ئەم به کیتی به پته وهی هۆزه کانی شام توشی پاته کاندنیکی گه ووه و په رته وازه یه کی سامناک بوو، به جۆریک پووداوه سیاسیه خیراکانی ئەوکات ململانییه کی توندیان له نیوان هۆزه کانی (قه یسی ویه مانی) دا دروست کرد، که له دواخۆیه وه به رده وام کاردانه وهی خرابی له سه ر ژیا نی سیاسی دروست ده کرد.

قه یسیه کان: له م قوناغه دا و له باکووری شام، به یعه تیان به تاکه هه لێژاردی ده رکه وتوو و سه رکه وتوو په سندرکاو (عبداللهی کوپی زویێر) دا، کاتیک (زوحاکی کوپی قه یسی فه ری) هاته نیویانه وه زیاتر پشتنه ستور بوون، قه یس که سیك بوو ژیا نی له خزمه ت (معاویه و یه زیدی کوپی) به سه ر برد بوو، ئیستاش دوا ی مردنی (معاویه ی دووه م) کار به پێوه به ری (دیمه شق) ه.

به لام که له بیه کان: هه رچه نده به پوا له ت هه لویستیان کزولاواز بوو له نیو به یعه تی به کۆمه لی خه لکی شام به گشتی و بریا نی باکوریان به گشتی بۆ (ئیبین زویێر)، ئەوان له سه ر په یمانی پێشدا و ابه سته ییان بۆ (به نی ئومه ییه) مایه وه؛ چونکه ژن و ژنخوای له نیوان ئەوان و ئومه ویه کاندای دروست ببوو معاویه ببوه زاویایان و<sup>۱</sup> (یه زید) یش له نیویاندا گه وره ببوو.<sup>۲</sup>

۱- تاریخ الطبری (۲۴۶/۶).

۲- هه مان سه رچاوه.



بەلام دواى ئەمە لەنىو خۇدا پايان جياواز بوو لەسەر ئەو بەيەت بەكى بدەن،  
 ھەندىكىيان پايان لەسەر (خالىدى كۆپى يەزىد) بوو، كە خالىد مېرد مندال بوو،  
 ھەندىكى تىرىشىيان لەبەيەتدان بەمندالىكى وەك خالىد پاشە كىشىيان دەکرد، لە  
 كاتىڭدا خەلگان بەگىشتى پايان لەسەر بەيەتدان بەپىاو ماقول و پىرى قوپرەيش  
 (عبداللاھى كۆپى زويىر) بوو، ئەوا ئەو كۆمەلەى دووھەمى كەلەبىيان پايان لەسەر  
 (مەپوان كۆپى ھەكەم) بوو، بەلەى ئەوانەو (مەپوان) لە (عبداللاھ) باشترە لە  
 پىشترو شايانترە.

دواى ھەول و تىڭوشانىكى نۆر بۆ چاكردەنەوھى نىوانى (قەيسى ويەمانى)،  
 ھەردولا پىكەوتن لەسەر كۆبوونەوھە (جالبى) <sup>۱</sup> بە مەبەستى پايۇژكردن و پىكەوتن  
 لەسەر مەسەلەى بەيەت، كەلەبى وئومەويەكان بەرە (جالبى) بەپىكەوتن، لەو  
 كاتەدا ھەندىك لەپىشتىوانانى ئىبن زويىر زوھاكى كۆپى قەيسىيان) واداركرد  
 گوپراپەلەيان بىت وئەويش لەگەلەيان كەوت وەرەو (مەرج پامىت) <sup>۲</sup> بەپىكەوت.

#### ۱ - پەپرەو كۆردنى شوپا لە كۆبوونەوھى (جالبى) :

كەلەبىەكان كۆنگرەى خۇيان لە (جالبى) بەست، سەبارەت بەبەيەتى خىلافەت  
 پايۇژيان كرد، كۆنگرەى (جالبى) كۆبوونەوھەكى مېژويى يە، دەكرى بەزمانى  
 سىياسى وەسەف بكرىت و ناوى (كۆنگرەى دەستورى) لى بنرى، پىاو ماقول و قەسە  
 پۆيشتو و خاوەن ھىزى شام تىيدا بەشداربوون، لەم كۆنگرەيەدا داوھەتى خەلگى  
 خاوەن پاو چارەسەرسازى بۆ كرابوو، كە بەئازادانە بىرو پاي خۇيان دەريپىن،  
 دەتوانىن تەماشائى لايەنىكى ئەم ئەزموونە پايۇژكارىيە سەرگەوتوو بەكىن؛ دەبىنىن  
 ژمارەيەك ناوى تىدا ھاتونەتە بەرباس ولىڭكۆلنەوھە بۆ پۆستى خىلافەت، كە ئەمانە  
 لەدەرەوھى بنەمالەى (بەنى ئومەييە) بوون، بەلام دەرەنجام تاتەرازووى (مەپوان)  
 سەرگەوت، ئەويش لەبەر چەند ھۆكارىك: وەك (روھى كۆپى زىباعى جوزامى) يەك

۱- الجالبية: شاروچكەپەكى سەريە ديمەشق بەلەى جۆلانەوھە .

۲- تاريخ الطبري، نقل عن الدولة الأموية المفترى عليها ص ۲۶۶ .

لەسەرانی شام باسی دەکات، کاتێک لەگۆنگرەکه دا گوتی: ئەو خەلکینە ئێوه، که دەلێن: (عبداللهی کوپی عومەر) هاوێلی پێغه مبه‌ری خودایه‌ ﷺ و میژوویه‌کی پیشینه‌ و دێرینی هه‌یه‌ له‌ ئیسلامه‌تی دا، به‌لام (ئێبێن عومەر) پیاویکی لاوازه‌، کاروباری ئۆمه‌ه‌تی (محمد) ﷺ به‌ پیاوی لاواز به‌ پێوه‌ نابێ.

به‌لام ئەوه‌ی خه‌لك باسی ده‌کات ده‌ریاره‌ی (عبداللهی کوپی زوبیر) که پیاویکی به‌ تواناو ده‌سه‌لاته‌، به‌خوا ئەوه‌ی ده‌لێن ئاوايه‌، ئەو کوپی (زوبیر)ه‌، که زوبیر (دلسۆن)ی پێغه‌مبه‌ری خودا بوو، ئەو کوپی (ئه‌سماء)یه‌ که ئەویش کچی (ئەبو به‌کری صدیقه‌) و به‌ (خاوه‌ن دوپشتێن) به‌ ناویانگه‌، ده‌لێن: (ئێبێن زوبیر) میژوویه‌کی دێرینی هه‌یه‌ له‌ چاکه‌و ئیسلامه‌تیدا، به‌لێ وایه‌، به‌لام (ئێبێن زوبیر): مونا‌فیک و دوو پوه‌، دوو خه‌لیفه‌ی له‌ خه‌لیفایه‌تی خستون، واته‌ (یه‌زیدو معاویه‌)ی کوپی، یاخی بووه‌ و خوێنی موس‌لمانانی پشتووه‌، مونا‌فیک و دوو پوو نابێته‌ خاوه‌نی کاروبارو ده‌سه‌لاتی موس‌لمانان، به‌لام (مه‌پوانی کوپی حه‌که‌م) به‌خوا هه‌رکات به‌هۆی ناکۆکی و دوو به‌ره‌کی که‌لێنێک دروست بووبێ له‌ نێو موس‌لماناندا، ئەو وه‌ستایانه‌ پری کردۆته‌وه‌ و بۆیه‌کی هه‌تاوه‌ته‌وه‌، ئێبێن زوبیر به‌رگری له‌ ئەمیری ئیمانداران (عوسمانی کوپی عه‌ففان) کردوه‌ له‌ پۆزانی گه‌مارۆدرانیدا، شه‌پی له‌ دژی (عه‌لی کوپی ئەبیتالیب) کردوه‌ له‌ پۆزی (جمل) دا، ئێمه‌ پێمان باشه‌ بۆ خه‌لك به‌ یه‌عت به‌ پیاوه‌ به‌ ته‌مه‌نه‌که‌ - مروان - بداو چاوه‌ پێی گه‌وره‌ بوونی می‌ر مندا له‌ که‌ - خالید - بێ، ئینجا پا‌کان کۆک بوون له‌ سه‌ر به‌ یه‌عتدان به‌ (مه‌پوان)، دوا‌ی ئەو بۆ (خالیدی کوپی یه‌زید)، ئینجا بۆ (عه‌مری کوپی سه‌عیدی کوپی عاص)<sup>۱</sup>.

ئەم هاوکیشه‌ پا‌جیاوازه‌کانی به‌ کخستن و هه‌موو لایه‌نه‌کانی قایل کرد.<sup>۲</sup>

گفتوگۆی نێو کۆبوونه‌وه‌که‌ زۆری خایاند، ژماره‌یه‌ک سه‌ره‌ک هۆزی به‌رچاوی شام و سه‌رانی (به‌نی ئومه‌یه‌یه‌) ئاماده‌ییوون، له‌و که‌سایه‌تیه‌ دیاران‌ه‌: حیسابی کوپی مالیکی حه‌ده‌لی که‌لبی، حه‌سینی کوپی نه‌میری سکونی، پوحی کوپی زنباعی

جوزامى<sup>۱</sup>، مالىكى كۆپى ھەبىرەي سكونى، ئەبۇللىھە كۆپى مەسەدەي فەزارى، ئەبۇللىھە كۆپى عوزاتى ئەشعەرى و ژمارەيەكى تىرىش لەكەسە كارىگەرەكانى<sup>۲</sup> دژىيە (ئىبن زۆيىر)، بىرۇپاي زۆر ئالوگۇپ كران، تاپاي ھەموان لەسەر (مەپوان) قەرارى گرت.<sup>۳</sup>

مەپوان درىغى نەكرد لەبەخشىنى ئىمتىيازاتى پايە و سامان بۆ ھۆزەكانى (كەلب و كىندە) تا بەلاي خۇياندا پاكىشى، ئەو بەنھىنى لەگەل ھەموو ئەو سەركە ھۆزانە پىكە و تېو كە كارىگەرەيان ھەيە لەسەر جەماوەرە پاكىشان و كۆكردنە و ھەيان لەدەورەي ئەو وپشتىوانىكردنى، نەخشەي داپشت و توانى لەچەند پىگەي جۇرا و جۆرە و ھەم خۇي بگەيە نىتە سەرتەختى ھۆكەمپانى لەشام و بەسەر ھەموو ئاستەنگە كاندا زال بىي.<sup>۴</sup>

ب — بىرپارە ھەرە گىرنگەكانى كۆيۈنە ھەي (جايىيە):

بىرپارە ھەرە گىرنگەكانى كۆيۈنە ھەي (جايىيە) لەم چەند پىستەدا كۆدەبنە ھەي: بەيەت نەدان بە (ئىبن زۆيىر).

دورر خستەنە ھەي (خالىدى كۆپى يەزىد) لەبەيەت؛ بە پاساوى ئەو ھەرەب ھەزناكات بەيەت بە مندا لى بىدات، بە تايىبەت لەم كاتەدا، كە لەنئو كىشە و تەنگزەدان.

كەواتە ئەوان پىتويستىيان بەمىردەزەمەيەكى شارەزايە پىشپەوايەتى يان بىكات بەرە و سەركەوتن ولەم بارە ناھەموارە پىزگارىيان بىكات.

بەيەتدان بە (مەپوانى كۆپى ھەكەم) ي پىرى كاملى ژىر، دواي گۆنگرە: دەبىي (كەپوان) جەلەوى دەسەلات بەدەستە ھەي بگىرەت و خۇي سازو باز بىكات بۆ پووبەپو و بۈنە ھەي شۈيىنكە و توانى (ئىبن زۆيىر)، ئەم كارە لە (شام) پا دەستى پى دەكرەت.<sup>۵</sup>

۱- تاريخ الطبري (۴۷۲/۶) .

۲- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۴۷ .

۳- تاريخ الطبري (۴۷۲، ۴۷۱/۶) .

۴- الدور السياسي لأهل اليمن في الشام، إسماعيل الجبوري ص ۴۷، ۴۶ .

۵- عبدالله بن الزبير للناطور ص ۱۳۲ .

ج - به پئی ی پاوئێژ (مه پوان) سه رکردایه تی به رهنگاربوونه وهی (ئین زوییر) دهکات:

سه رکردایه تی کردنی هیزی موچاره زه له لایه ن (مه پوان) وه له سه ر بنه مای پاوئێژ وه ستابوو؛ چونکه نه و به شیوازیکی نازاد له لایه ن ئاماده بوانی کۆبوونه وه که دیاریکرا، ئاماده بوان بریتی بوون له خه لکانی سه رکرده و چاره سه ر سازو خاوه ن بپیری شام، به پینگه ی ده ستوری به کده نگ بوون له سه ر (مه پوان)، به م جوړه له م کات وساته دا جیهانی ئیسلام دوو خه لیفه ی هه بوو:

یه که میان: عبدالله ی کوری زوییر خه لیفه ی شه رعی وه لێژێردراو له لایه ن زۆرینه ی ئومه تی ئیسلامی.

دووه میان: مه پوانی کوری حه که م سه رکرده ی هیزی موچاره زه و به ره له ستکاری دژبه (ئین زوییر) هه لێژێردراو له لایه ن خاوه ن هیزو بپیار به ده ستانی پایته ختی خیلافه تی (ئومه ی).

له کاتی که دا یه کبونی ده ولت ویه کپیری موسلمانان یه کیکه له وابه کانی ئیسلام؛ بۆیه و له پیناوی ئه م ئامانجه دا ده بی یه کیک له م دوو خه لیفه یه زالبی به سه ر ئه وی تریاندا، به لئێ ناگری شه پ هه لایساو درێژه ی کیشا تا کار به وه که یشت (عبدالله ی کوری زوییر) خه لیفه ی شه رعی کوژراو کاروباری ده ولت بو (عبدالمک ی کوری مه پوان) به رقه رار بوو.

دیاره خه لکی شام ئه وانه ی دژایه تی (ئین زوییر) یان کردو له (جابه ی) کۆبوونه وه پایان وابوو: به یعه تدانی خاوه ن هیزو بپیار به ده ستانی پایته ختی خیلافه ت حوکه مه که ی به سه ر ته وای هه ریم وشاره کاندایه خش ده بی وواجب ده بی له سهریان: گوێپایه ل وه فرمانبهرداری ئه و که سه بن، که ئه وان به یعه تیان داوه تی، به مه ش ده ولت ده بیته وه به یه ک وه جیاوازی پاکان وپزگاری ده بیته.

(ابن حزم): ئه م پایه ی داوه ته پال خه لکی شام وده لئێ: ئه وان بۆ که یشتن به به رژه وه نه کانیان ئه م فتویه یان داو وای لیکردن به یعه ت به (مه پوان) و پاشان

(عبدالملك) ي كورې بدهن، به م شتو هيه پڙاني خوښي موسلمانان حه لا كرد.<sup>۱</sup>  
 به نيسبت (به يعه تي ئين زويږ)، پابه ند بوون بوو به پاي زورينه، نه گه رچي  
 به لگي جيگيربوني به يعه تي خه لگي پايتختي (خيلافه ت) ياسايه ك بوو، به يعه تي  
 صديق و فاروق و ذو النورين و علي و حسن كورې علي له سهر بنيات نرابوو، به لام  
 كاروباره كان گورپانكاري زورو گوره يان به سهر دا هاتبوو.

پابه ند بوون به ياساي زورينه: له حاله تي كيښه كيښدا په سند ده كريت، نه مه  
 ئيمامي (غه زالي) برياري له سهر ده دات وده لئ: كي به يعه تي زياتري پيدرايښت  
 به سهر نه واني تر دا هه لده بزيږيت، بهر هه لستكاري پاي زورينه ده رچوي سنووري  
 شهره، واجبه به ره و هه ق و هه رمانبه رداري بگيردريته وه.<sup>۲</sup>

ئيمه پشتگيري نه م پايه ده كه ين؛ چونكه پاي زورينه ي موسلمانان بو كوتايي  
 پيښناني كيښه و ناكوكيه كان و هه رده گيريت و نه نجامگيري له سهر ده كريت، نه م  
 شتوازه ياساي مافي نوممه تي ئيسلامي ده سه لميښي بو هه لېژاردي سهر و ك و  
 خه ليفه يه ك بو خوي<sup>۳</sup> و له هه ر سهر ده ميكدابي.

جگه له مه به لگي زور و زه و نه ده يه له سهر په سند كردني پاي زورينه، له و  
 به لگه شهرعيانه: پيښه مبه رﷺ خودي خوي پابه ندي برياريك بووه كه پاي زورينه ي  
 هاوه لاني له سهر بووه، نه گه رچي پيښه وانه ي پاي نه ويش بووي، كاتيڪ هه والي  
 هيرشي قوره ي شيه كانې بيست بو سهر شاري مه دينه، پايوږي به هاوه لاني كرد،  
 كومه ليك كه نه وان زورينه بوون پايان له سهر چوونه ده ره وه بوو بويان، پاي  
 كومه له كه ي تر پاي پيښه مبه ريان هه بوو، كه چاك وايه له شارد سه نگر يان ليږگرن،  
 كاتيڪ پيښه مبه رﷺ بيني زوريه ي هاوه لان پايان له سهر چوونه ده ره وه يه، كاري  
 به پاي نه وان كردو برياريدا له كيتوي (نوحود) به رهنكاري دوژمن ببښته وه.<sup>۴</sup>

۱- الفصل الأول في الملل والنحل (۱۶۸/۴).

۲- هه مان سهر چاوه.

۳- نظام الحكم في الاسلام، د. احمد عبدالله ص ۱۳۱.

۴- المرجع السابق ص ۱۳۱.

پڕۆژە (الدستوری الإسلامي) ی ئاماده‌کراو له‌لایه‌ن (مجمع البحوث الإسلامية) و (الأزهر)، ئەنجامی پای زۆرینه‌ی پتۆیست کردوو، ماده‌ده‌ی (٤٦) ئاوايه: به‌یعت به‌زۆرینه‌ی ده‌نگی به‌شداران داده‌مزریت.<sup>١</sup>

## ٢ - جه‌نگی (مرج راهط):

کۆنگره‌ی (جابیه) (خیلافه‌تی ئومه‌وی) له‌نیۆ مائی (سوفیانی)یه‌وه بۆ نیۆ مائی (مه‌پوانی) گواسته‌وه، ده‌ستی به‌یعت‌دان بۆ (مه‌پوان) درێژکرا، به‌م شیوه‌یه کۆنگره‌که چاره‌سه‌ری کێشه‌ی خیلافه‌تی له‌نیۆ (به‌نی ئومه‌یه) دا کرد، ئەمه هه‌نگاوێکی یه‌کلاکه‌ره‌وه بوو، به‌لام به‌رقه‌رار کردنی ئەم ده‌سه‌لات و خیلافه‌ته هه‌روا ئاسان نیه‌و ئاسته‌نگی گه‌وره‌ی له‌به‌رده‌مدا دروست بوون، (زوحاکی کوپی قه‌یسی) ی سه‌رۆکی قه‌یسیه‌کانی پشتیوانی (ئیه‌ن زوبیر) و له‌گه‌ڵ (نوعمانی کوپی به‌شیری ئەنساری) ی والی (حمص) و (زوفه‌ری کوپی حاریسی کیلابی) ی والی (قینسرین) له‌ (مرج راهط) کۆبوونه‌وه و خۆیان ئاماده‌و ته‌ییار کردوو بۆ به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی (ئومه‌ویه‌کان)، ئیستا (مه‌پوان) له‌سه‌ریه‌تی بیسه‌لمیانی: که‌ ئه‌و شایانی به‌رپرسیاریتی و هه‌لگرینی باری قورسی (خیلافه‌ت) و به‌رگریلێکردنیه‌تی.

سه‌ره‌تا له‌دیمه‌شقی پایته‌ختی خیلافه‌ته‌وه ده‌سته‌به‌کار بوو، پشتیوانانی (مه‌پوان) توانیان په‌لاماری (دیمه‌شق) به‌ده‌ن و ده‌ستیان به‌سه‌ر داگرته‌وه‌و کاربه‌ده‌ستی (زوحاک)یان به‌ده‌رینا، به‌قه‌سه‌ی (إبن الأثیر):

ئەمه‌ یه‌که‌م سه‌رکه‌وتنی (به‌نی ئومه‌یه) بوو.<sup>٢</sup>

مه‌پوان کاتی به‌فیڕۆنه‌دا سوپایه‌کی له‌هۆزه‌کانی یه‌مانی نیشته‌جێ له‌شام (که‌لب و غه‌سان و سکون) ساز کرد، عه‌مری کوپی سه‌عیدی له‌لای پاستی سوپاکه‌وه دانا، عوبه‌یدوللای کوپی زیادی له‌لای چه‌پی سوپاکه‌وه دانا، به‌ره‌و (مرج راهط) به‌پێکه‌وت، جه‌نگ پوویداو ئەنجامه‌که‌ی یه‌کلایی کردنه‌وه‌ی هه‌لوێستی شامی تیدا

١- نحو دستور إسلامي، محمد سيد أحمد، ص ١٧٣، نظام الحكم في الإسلام، د. أحمد عبدالله ص ١٣٢.

٢- الكامل لإبن الأثير (٦١٨/٢).

بوو بۇ (بەنى ئومەييە)؛ چۈنكى قەيسىيەكانى پشتىوانى (ئىبن زوبىر) تىكشكان، (زوحاكى كوپى قەيس) و ژمارەيەكى زۆر لەسەر كرده و پياو ماقولانى (قەيس)ى نىو شام كوژدان، جەنگە كە (۲۰) پۇزى خاياند، ئەم پووداوه لەكۆتايى سالى ۶۴ى كۆچيدا بوو، دەشگوترى لە موخەپپەمى ۶۵ى ك دابووه.<sup>۱</sup>

— ئە نجامەكانى جەنگى (مرج راهط)؛

— دەسەلاتى (بەنى ئومەييە) لەمەترسى لەنىو چوون پزگار كردو دەسەلاتى لەبالى (سوفيانى) يەوہ گواستەوہ بۇ بال (مەپوانى).

— ئومەويەكانى پزگار كرد لە (زوحاكى كوپى قەيسى فەهرى)ى گەردە پشتىوانى دلسۆزى (ئىبن زوبىر).

— (قنسرین) كەوتە ژىر پكئىفى ئومەويەكان وزوفەرى كوپى حارىسى سەركارى بەرەو (قرقيسيا) پۇيشت، بەپى ى قسەى (ابن الأثير): (عیازى حەرسى) كارىەپئوہبەرى بووہ.

— (فەلەستین) كەوتە ژىر دەسەلاتى ئومەوى و (ناتلى كوپى قەيسى جوزامى)ى كارىەپئوہبەرى بۇلاى (ئىبن زوبىر) پۇيشت.

— (حمص) گىراو (نوعمانى كوپى بەشیر)ى كارىەپئوہبەرى كوژدا.<sup>۲</sup>

— بەرپابوونى ململانى ى نىوان يەمانى وقەيسى، بەمە دەمارگىرى خىلەكى خۆى خزانده نىو مەيدانى سياسەتى بالای دەولەت، ئەگەر چى جەنگى (مرج راهط) سەرکەوتنى كەلبىيەكانى بەدەستەيتنا، بەلام ئەمە سەرکەوتنىكى كاتى بوو، ململانىتى بەردەوامى دوو پەگەزى قەيسى ويەمانى يەكئك بوو لەھۆسەرەكەكانى پووخانى دەولەتى ئومەوى.<sup>۳</sup>

۱- تاريخ الطبري (۴۷۳/۶)، العالم الإسلامي في العصر الأموي ص ۱۴۲.

۲- الكامل لابن الأثير (۶۱۸/۲)، ابن الزبير للناطور ص ۱۳۷.

۳- تاريخ خلافة بني أمية، نبية عاقل ص ۱۳۰.

## ب — ھۆکارەکانی تیکشکانی (قەیسەکان):

— (ئەبن زویڤر) بە قورسای پتووستەو نەچوو نۆ و جەنگەو؛ دەبوايە سوپایەکی جەربەزە ی بە چەکوچۆلی تەواو وە بۆ پشتیوانی لایەنگرانی ناردبايە، بەتایبەتی کە دەیبینی نەیارانی شامی ئیستا پەرتەواژەن و یەکیان نەگرتۆتەو.

— پشەبەستنی (مەپوان) لەو جەنگەدا بەپیاوانی شارەزاو بەئەزمونی شەپوپیكدادان، وینە ی: (حەسینی کوپی نەمیری سکوفی، عەمری کوپی سەعید).

— تەواوی لایەنگرانی (ئەبن زویڤر) ئامادە ی جەنگەکە نەبوون، بەلکو والیەکانی بەخۆو ژمارە یەکی کە می سەرباز یەو و چوو بوونە نۆ و جەنگەکەو.

— (زوحاکی کوپی قەیس) لەکاتی بەجێهێشتنی شاری (دیمەشق) نەهات هێزێکی گەورە ی تێدا بەجی بێلێ تا پارێزگاری کردنی ئەم شارە گرنگە دەستەبەر بکات، ئومەویەکان ئەم ھەلەیان قۆستەو و بەئاسانی دەستیان بەسەر (دیمەشق) دا گرت.

## ج — گریانی مەپوان لە (مرج راھط):

گێڤرداوەتەو: کاتێک سەری (زوحاکیان) بۆلای مەپوان هێنا، ناپەحەت بوو و کوتی: ئیستا کە تەمەنم بەرەو ژوور چوو و ئێسکم باریک بوو و بەئەندازە ی ماوہ ی تێنویتی گۆڤرێڤێڤکم تەمەن ماوہ<sup>۱</sup> و خەلک دێنم و پێکیان وەردەکەم!<sup>۲</sup>، ھەرەھا دەگێرەو: لەو پۆژەدا گریاوەو سەری لەقالان وەریئاوہو<sup>۳</sup> گوتوویەتی: پاش ئەو ی پیر بووم و لاواز بووم، وام لێھات لەسەر دەسەلات شەپە شیر بکەم!<sup>۴</sup>، لەگێرپانەو یەکی دا (مالک)، گوتوویەتی: (مەپوان) کوتی: ماوہ ی (۴۰) ساڵە قورپان دەخوینمەو، ئیستا خۆم لەنۆ مەیدانی خوینڤێڤی و جەنگو ھەرا دا دەبینمەو!<sup>۵</sup>

۱- عبدالله بن الزبیر للناظر، ص ۱۳۸.

۲- تاریخ الطبری (۶/ ۴۷۴).

۳- ھەمان سەرچاوە.

۴- البدایة والنهاية (۱۱/ ۶۷۶).

۵- ھەمان سەرچاوە.

۶- سیر اعلام النبلاء (۳/ ۴۷۹).



په شيمان بوونه وهی (مه پوان) له م ساته وهخته دا كه سر كه وتني به ده سته پناوه و  
سه باره ت به گرتني جلوهی ده سلات دلتيا بووه وږيگه کاني گه يشتن به ٽامانجه کاني  
بو خوشبوون، به لگه يه کي گوره يه له سر هه بووني بزوينه ريکي خير كه دلي  
مه پوان به م شيوه يه ده جوشي ني، له کاتيکدا كه ده بوايه ټم سر كه وتنه هه موو  
تالي و ناخوشيه کاني ژياني له بير به ريته وه، ده بوايه ده سته که وتي پوس تي  
حوکمپاني هه موو هؤکاره کاني په شيماني وتيکده ره کاني که ش وه وای سافي  
له ټاسماني خه ياليدا لي پره وينتيته وه، به لام حالي مه پوان حالي په شيماني يه،  
حاليک که تيي که وتوه، حالي تي په ژاره و خه فت و مه راق له دلو ده روون ده ر  
ده کات و، حالي تي په شيماني له که سيک دوور ده خاته وه که تا دوي تي دا وای مولک و  
سه لته نه تي کردوه و نه مپوش پي ي گه يشتوه !<sup>١</sup>

زوريه ي پا له سر نه وهن، که که سانتيک مه پوانيان تووشي ټم داواکاريه نارپه وايه  
کردو پاليان پيوه ناو خستiane نيو ټم زه لکاوه بؤگنه، خه لکانتيک بوون خوازياري  
به رزه وهندي دنيايي بوون وبه س؛ بؤيه مه پوان له وکاته دا هه ستي به مه کردو ويژداني  
که وته ژان و ترسا پيري ناخير شه پ بي، به تاييه تيش که بيني هه ردوک ده ستي  
له پيناو باتالي پزيوي دنيا دا به خوي تي موسلمانان سوور بوون.

### سيهه م: گرتنه وهی (ميسر) و هه ولي گرتنه وهی ( عيراق و حيجاز).

جهنگي ( مهرج پاهيت) نه نجامي جيگير بووني ده وله تي (مه پوان) ي ټومه وي له  
شامدا ليکه و ته وه، ټينجا (مه پوان) به ره و (ميسر) هه نگاوي نا، به م هه نگاوه ي  
زيره کي خوي سه لماند: چونکه ميسر له گه ل نه وه دا ولاتيکي گرنگه، نه و به  
سر که وتني له شوي نيکي نه وادا هيژ و پيژي زياتر ده بي بؤ پوپه پوپونه وه کاني  
له گه ل (ټين زوبير) دا، زالبووني به سر (ميسر) دا کاريکي قورس نه بوو، چونکه  
ميسر په کان هه واداري ده وله تي (به ني ټومه ييه) بوون، که به يعه تيشيان به (ټين  
زوبير) دا له گه ل دلسوزiane نه بوو، به لکو له پوي ناچاري بوو.<sup>٢</sup>

١- الامويون، محمد الوكيل (٣٠٧/١).

٢- العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ١٤٤.

پیش نه‌وه‌ی ده‌ست به‌ هێرشه‌که‌ی بکات لایه‌نگرانی (به‌نی ئومه‌یه‌ی میسری به‌ نه‌ینی بانگکرد،<sup>۱</sup> نه‌مه‌ پێخۆشکه‌ریکی سه‌ره‌کی بوو تا به‌ ئاسانی نه‌وولاته‌ بگریت، خودی خۆی سه‌رکردایه‌تی سوپا هێرش به‌ره‌که‌ی کرد، (عه‌مری کوری سه‌عید و خالیدی کوری یه‌زید و سه‌سانی کوری مالیک و مالیکی کوری هه‌بیره‌ و عبدالعزیزی کوری) له‌گه‌لدابوو،<sup>۲</sup> چه‌ند شه‌پ و پێکدادانیک له‌ نێوان (مه‌پوان) و (ئێبن جه‌حده‌م) دا پوویندا، (مه‌پوان) سه‌ره‌که‌وت و (ئێبن جه‌حده‌م) هه‌لات، پاشان هاته‌وه‌ لای (مه‌پوان) و داوای لێکرد لێی ببورێ و پێگه‌ی پێ بدات به‌ره‌و (مکه‌) ده‌ربجێ، نه‌ویش لێی خۆش بوو و پێگه‌یدا.

نه‌مه‌ و له‌ جه‌مادی دووه‌می ۶۵ک دا مه‌پوان میسری گێژایه‌وه‌ ژێر پکێفی ده‌وله‌تی ئومه‌وی. <sup>۳</sup>ماوه‌ی (۲) مانگ به‌ مه‌به‌ستی ئاسایی کردنه‌وه‌ی بارودۆخ و پێکوپێک کردنی ده‌وله‌ت له‌ (میسری) دا مایه‌وه‌، کاتیکی ویستی بگه‌ڕێته‌وه‌ شام (عبدالعزیزی) کوری به‌ (والی) له‌وولاته‌دا دیاریکرد، وه‌ستیکی وای کرد، که‌ به‌لگه‌ بێ له‌سه‌ر سیاسه‌تی به‌هێزی و شاره‌زایی زۆری، (عبدالعزیز) که‌ بینی به‌ ته‌نها له‌ میسری به‌جێ ده‌مێنی ترس و دله‌ پاوکه‌ی له‌سه‌ر دروست بوو، به‌ مه‌پوانی باوکی گوت: ئه‌ی ئه‌میری ئیمانداران نیشه‌جێبوون له‌ ولاتیکیدا چۆنه‌ که‌ که‌ستیکی خانه‌واده‌ی (به‌نی ئومه‌یه‌ی) لێنه‌بێ؟! مه‌پوان پێی گوت: پۆله‌که‌م: با چاکه‌ کردن و خێروبێری گشتیان بگرێته‌وه‌، هه‌موویان ده‌بن به‌ کوری بابت، با سه‌روپووت خۆش بێ له‌گه‌لێاندا هه‌موویان ده‌بنه‌ خۆشه‌ویست، هه‌ر کامێک له‌ سه‌رکرده‌کانیان وا حالێ بکه‌ که‌ نه‌و تایبه‌ته‌ به‌ خۆته‌وه‌، ده‌بێته‌ چاودێر به‌سه‌ر نه‌وانی تروه‌وه‌ و گوێزایه‌لی و فه‌رمانبه‌رداری هۆکه‌شی بۆ تۆ مسۆگه‌ر ده‌کات، (بیشری) برات له‌لا به‌جێدێلم، تا وه‌په‌زی خۆتی پێ بشکێنی، (موسای کوری نه‌سیر)م بۆ کردیه‌ وه‌زیر و پاوێژکار، جگه‌ له‌ ئه‌میرایه‌تی کردنی ئه‌م ولاته‌ هیچی ترت له‌ ئه‌ستۆدا نیه‌، ئایا ئه‌مه‌ باشتر نیه‌ بۆ تۆ له‌ خۆ ته‌مه‌به‌لکردنی نێو مال و داخستنی ده‌رگای

۱- الولاة والقضاء الکندی من: ۴۱، ۴۲.

۲- هه‌مان سه‌رچاوه‌: ۴۲.

۳- هه‌مان سه‌رچاوه‌ من: ۴۱، العالم الاسلامي في العصر الاموي من: ۱۴۴.

خانوت؟<sup>۱</sup> (مه پوانی کوپی چه که م) له پښگای گه پانه وهی میسپردا، دوو هیزی سهربازی هیرشه بهی نامه کرده بۆ سهر عیراق و حیجاز، هیرشه که ی سهر (عیراق) به سهر کرده تی (عوبه یدوللای کوپی زیاد) بوو، نه خشه ی هیرشه که ی به گه مارؤدانی (زوفه ری کوپی حاریسی کیلابی) و خوقوتار کردن له مه ترسی نه و له (قرقیسیا) دهستی پی ده کرد، ئینجا به ره و عیراق و به ره نگار بوونه وهی موسعه بی کوپی زوییر ده چیت، به لام نه م هیرشه له سهرده می (مه پوان) دا هیچ نامه نجیکی نه پیکا، کاتیک سوپا له پښگای هیرشه ی (قرقیسیا) و گه مارؤدانی (زوفه ر) دا بوو نه چهل گه یشته سهری و مرد.

کاتیک عبدالملك هاته سهر حوکم، برپار درا هیرشه که بکړت، که له لاپه پره کانی دوايه دا باسی لیوه ده که ی.

به لام ده رباره ی هیرشه که ی سهر (حیجاز): (مه پوان) سوپایه کی (۱۶۰۰) سواره ی به سهر کرده تی (حوبه یشی کوپی ده لجه تولقینی) له فه له ستین را به ره و نه وی به پیکرد، (چه جاجی کوپی یوسفی سه قه فی) به خوی و بابیه وه له پزی سوپا که دا بوو، که سوپا گه یشته (وادي القری) کاربه دهستی ئیبن زوییر له (مه دینه) راپیکرد،<sup>۲</sup> هیرشه که تا سهرده می عبدالملك به رده وام بوو.<sup>۳</sup>

### چوارهم: کرانی عبدالملك به والی عهد و مردنی مه پوان:

مه پوانی کوپی چه که م (۲) مانگ پیش مردنی دواين کاری سیاسی خوی به به ستنی به یعت بۆ عبدالملك و عبدالعزيزی کوپی نه نجامدا، به م شیوه ی یاسای به میراتگرتنی ده سه لاتی له ئیسلامدا به رجه سته کرد.<sup>۴</sup>

دوا به دوا ی گه پانه وهی له (مصر) پیلانی دانا بۆ:

دوورخسته وهی خالیدی کوپی یه زید و عه مری کوپی سه عیدی نه شره ق له پۆستی ده سه لات نه م دوو که سه له کۆنگره ی جابیه برپاریان بۆ درا بوو دوا به

۱ - الولاة و القضاء من: ۴۷.

۲ - أنساب الاشراف (۱۵۰/۵)، الدور السياسي لأهل اليمن من: ۵۷.

۳ - الدور السياسي لأهل اليمن من: ۵۷، عبدالملك بن مروان لضياء الدين الرئيس من: ۶۰.

۴ - تاريخ خليفة نقلا عن عبدالملك بن مروان للرئيس من: ۶۰.

دوای مه پوان حوکم بگرته ده ست، دایکی خالیدی ماره کرده وه، حه سانی کوپی مالیکی کوپی به جده لی که لیبی پاسپارد کارێک بکات ئه م دوو که سه له ویلایه تی عه د دور بخاته وه و به ستنی به یعه ت بۆ کوپه کانی مه پوان پێک بخت، عه مرێ کوپی سه عیدی نه شه رق دوا به دوای جه نگی له گه ل موسعه بی کوپی زوبیر و مه ولدانی بۆ گێرانه وه ی ناتیلی کوپی قه یسی حوزامی به ره و (فه له ستین) ئاشکرایکرد که نه و داوای ویلایه تی عه د ده کات دوای مردنی مه پوان،<sup>۱</sup> ئه م داوایه ی عه مر پالی به مه پوانه وه نا: به هاوکاری حه سانی کوپی مالیکی کوپی به جده لی که لیبی به یعه ت بۆ عبدالملك و عبدالعزيزی کوپی ببه ستی له ۶۵ کۆچیدا، مه پوان حه سانی ئاگادار کرده وه، که عه مر ده لێ نه و له دوای مه پوان ده سه لات ده گرێته ده ست، حه سان گوتی: من عه مر ت ئی دور ده خه مه وه، ئینجا خه لکی کۆ کرده وه و وتاری بۆ دان و هه موو به یعه تیان دا به عبدالملك و عبدالعزيز و که س نه یار نه بوو.<sup>۲</sup>

چه ند میژوونوسیك: (له جێدانانی دوو کوپه که ی له دوای خۆی) به گرنگترین کاری مه پوان داده نین به م کاره ی حوکمرانی له نیو بنه ماله ی (مه پوان) دا هیشه وه و سنوړیکی دانا بۆ کێبکێکردنی نه دمانانی بنه ماله ی ئومه وی له سه ر گرتنی جله وی حوکمرانی، و کۆتایی به هه موو نه و کێشانه هینا که به مردنی (خه لیفه) سه ره له ده ن وه ک نه و کێشانه ی به مردنی (معاویه ی دووه م) هاتنه پێشه وه.<sup>۳</sup>

تییینی ده کریت: مه پوان هه ندیک له بپیاره کانی کۆنگره ی (جاییه) ی هه لوه شان دوونه وه که په یوه ستن به ئاینده ی حوکمرانی یه وه و پابه ندی به لینه کانی نه بووه، حه زی به کورته لاتنی جینشینایه تی کردوه له نیوان کوپه کانیدا و گوئی به به لێنشکێتی نه داوه و ده ستی به حه ز و ئاواته کانی خۆیه وه گرتوه، له گه ل په چاو کردنی به رژه وه ندیه هاویه شه کانی خۆی و نه یارانی، کارێکی وای کردوه قایلین و به یعه ت بده ن به کوپه کانی، له هه مان کاتدا خالیدی کوپی په زیدی له به ر چاوی خه لکی شکاندوه و جنیوی سوکی پێداوه و، وینه ی نه وی وانیشانداوه که

۱- الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۵۷.

۲- الانساب البلاذري (۱۵۰/۵)، الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ۵۸.

۳- الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ۵۸.

بۇ جىنشىنايەتنى ناشى، ئىنجا لە سەرەتاي سالى ۶۵ك دا بەيەت لە خەك وەردەگىرى بۇ عبدالمك و عبدالعزىزى كوپى.<sup>۱</sup>

مەپوان بە زىرەكى و ئەزموونى بىرى تىزى خۆى حوكمپانى (ئومەوى) لە تەنگرە مېتايە دەر و خستىە نئو مەلبەندى سەرکردايە تىكردن و پىياردان.

ئەمە پووداويكى سادە و بى شويئە وار نەبوو، بەلكو مەستاندەنە وەيەكى نوئى حوكمپانى ئومەوى بوو لە شام و مىسرى و لىخستنى سوفيانەكان و هاتنە سەركارى مەپوانىەكانى لە خۇگرتبوو، هيچ كۆسپ و لەمپەرىكى وا گەورە نەمان لە پىگەى عبدالمك دا تا بەسەر عبدۇللاھى كوپى زويىرى خەلىفەى شەرەيدا زالبى و پاشان دەستى بەتال بىت بۇ چاكسازى ئىدارەى دەولەتەكەى، ئەو چاكسازيانەى ئەو ئەنجاميدان: ئەو بە نوپكردنە وەى راستەقىنەى دەولەتى ئومەوى و چەسپاندنى پايەكانى حوكومەتلىكى خۆسەپىنى دەناسىتن، لەگەل ئەنجامدانى مەندىك كارى چاك و باش كە ناتوانرىت حاشايان لىبكرىت.

مەپوانى كوپى خەكەم لە ۳/پرەمەزانى/۶۵ك و لە تەمەنى ۶۳ سالىدا مرد، (عبدالمك)ى كوپى نوئىزى لەسەر كرد، ماوەى (۹) مانگ و (۱۸) پۇژ حوكمى گىپرا، لەنئوان دەرگای (جالبىە) و دەرگای بچوك دا نئىژا.<sup>۲</sup>

دوا قسەى (و جبت الجنة لمن خاف النار) بەهەشت بۇ كەسىكە لە ئاگر بترسى بوو، مۆرى ئەنگوستىلەكەى (العزة لله) بوو،<sup>۳</sup> دەربارەى ھۆكارى مردنى (۳) گىپرانە وەى جياواز مەيە: يەكەميان دەلى: بە تاعون مردووە،<sup>۴</sup> دووہميان دەلى: ھاوسەرەكەى دايكى خالىدى كوپى يەزىد ژەھر خواردى كردووە، يان سەرىنى لە سەردەمى داناوە تا خنكاوہ،<sup>۵</sup> سىيەم گىپرانە وە دەلى: بە شىوہى ئاسايى مردووە،<sup>۶</sup> دۇ بەيەكى گىپرانە وەكان بەلگەن لەسەر ئەوہ، كە راستى ھۆكارى مردنى

۱- البداية و النهاية (۷۱۵/۱۱).

۲- مەمان سەرچاوہ (۷۱۴/۱۱).

۳- مەمان سەرچاوہ (۷۱۳/۱۱).

۴- مروج الذهب (۸۹/۳)، الدور السياسى لاهل اليمن فى الشام ص: ۵۹.

۵- مروج الذهب (۸۹/۳)، الدور السياسى لاهل اليمن فى الشام ص: ۶۰.

۶- الطبقات (۲۳۶/۵).

نه زانراوه، به لām نه و گێرانه وهی هاوسه ره که ی به کوشتنی تۆمه تبار ده کات به چیرۆکیکی مه لبه ستر او ده چیت و له لایه ن خه لکی نه یاره وه بۆ تانه و ته شهردان له بنه ماله ی ئومه وی په و اجی پێدراوه، ئه م گێرانه وه له بهر ئه م هۆیانه پهت ده کریته وه:

۱- وینه ی ئه م کرداره له نیتو ژنانی عه ره بدا نه بینراوه، وێپای ئه وه ئه م ژنه خانمیکی ئازاد و شکۆدار بووه و به خزمایه تی له (عبدالشمس) دا به شووه که ی ده گاته وه.

۲- جیگه و پێگه ی مه پوان له نیتو بنه ماله کهیدا و پله و پایه ی پۆستی جێنشینی ئه م تۆمه ته چاکتر پهت ده کاته وه و به دووری داده نی پوویه پووی ئه م جوړه کرداره بپته وه.

۳- مردنی مه پوان هیچ شوینه واریکی خراپی له نیتو بنه ماله ی ئومه وی به جی نه هیشته، به تایبهت له نیتوان خالیدی کوی یه زید و عبدالملکی کوی مه پوان، ئه مه به لگه یه له سه ر ناراستی ئه م گێرانه وه یه.

به لām ئه م گێرانه وه ی ئاماژه ده دا به مردنی سروشتی و ئاسایی یان تووش بوونی به تاعون، پێده چیت و ابیت، چونکه مه پوان ته مه نی له ۶۰ سال تپه پیبوو،<sup>۱</sup> له گه ل ئه مه دا له م به شێ ته مه نی پیریهیدا زۆری هه ولدا و ماندوو بوو، ئه مه پشتگیری نه و پایه ده که ن که به ئاسایی مردی.<sup>۲</sup>

۱ - الاخبار الطوال ص: ۲۸۶.

۲ - الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ۶۰.

باسي سيههه: عبدالملكي كوري مه پوان و مله لاني له گه ل عبدالله ي  
كوري زويير.

يه كهه: ناو و بنه چه و ناسناو و كه ميك له ژياني.

۱- ناو و بنه چه و ناسناو:

عبدالملكي كوري مه پوانى كوري حه كه مى كوري نه بيعاسى كوري نومه ييه، نه بو  
وه ليدى نومه وي، دايكى: عائيشه ي كچى معاويه ي كوري موغيره ي كوري نه بو عاسى  
كوري نومه ييه يه.<sup>۱</sup>

۲- له دايك بوونى و روخسارى:

عبدالملك وه كه يه زيدى كوري معاويه له سالى ۲۶ ك له دايك بووه، پيش نه وه ي  
ده سه لات وه ريگريت له ريزى خودا په رستان و دنيا نه ويستان و زانايان بوو، هاوپتي  
هاموشوكه راني مزكه وت و قورثا خويناان بوو، له و چوار كه سايه تيانه بوو، كه له  
كزشكى ده سه لات نزيك بوون، ددانه كانى كيفى زيرپيان تيكره بوو، كه سيكي زار  
ناوه لا بوو، بوي مه بوو بيتاكا بيت و ميش بچيته نيو زاريه وه، بويه پتي ده گوترا  
(ابو الذباب - خاوه نى ميش)، په نگ سپى و چوارشا بوو، نه لاواز بوو نه قه له و،  
بروكانى تيكه ل بوون، چاوى شين و گه وره بوون، لووتى باريك بوو، دهم و چاوى  
دروه شاهه بوو، مووى سه روپيشى سپى بوو و خه نه ي ده كرد، گوتراوه: دواى  
نه وه ي بژته حوكمران خه نه ي كردوه.<sup>۲</sup>

۳- خويندن و به نديا هتي نه و پيش حوكمرانى و ستايشكرانى له لايه ن خه لكه وه:

نافيع ده لي: شارى مه دينه م بينيوه، كه نجىكى گورج و گولتر و شاره زاتر و

۱- البداية و النهاية (۳۷۷/۱۱).

۲- همان سه رچاوه (۳۷۹/۱۱).

قورئانخوتىنىكى چاكتىرم لە عبدالمك ى كوپى مەپوانم تىدا نەبىنىوہ.<sup>۱</sup>

ئەمەش لە (ئەبى زەناد) ەوہ دەگىرپىتەوہ:

زانايانى مەدىنە (۴) كەس بوون: سەئىدى كوپى موسەيىب، عوپوہ، قەبىسەى كوپى زوتەيب، عبدالمك پىش گرتنى جلەوى دەسلەت.<sup>۲</sup>

ئىبن عومەر دەلى: خەك پۇلەيان دەبى، بەلام (مەپوان) باوكى لىبووہ واتە: عبدالمك،<sup>۳</sup> مەبەستى ئىبن عومەر ئەوہى: عبدالمك تەمەنى بەرەو سەر چوو بوو بەسەر ھاوتەمەنانىدا بەرز بېقوہ.<sup>۴</sup>

يەحياى كوپى سەئىد دەلى: يەكەمىن كەس نوپۇزەكەى لە نىوہ پۇوہ تا عەسر درىژەى كىشا عبدالمك و چەند لاويكى ھاوپى بوون، سەئىدى كوپى موسەيىب گوتى: بەندايەتى بە زۆرى نوپۇز و پۇزو نىيە، بەلكو برىتيە لە بىر كىرەنەوہ لە كەورەبى خودا و خۇپارپىزى يە لە قەدەغە كراوہ كان،<sup>۵</sup> پاست دەكائىلە.

شەبى دەلى: لەگەل ھەركەسىك دانىشتىم زياتىرم بەسەرەوہ ھەبووہ، جگە لە عبدالمك ى كوپى مەپوان، ئەگەر قەسەيەكم بۇ گىرپايتەوہ زياتىرى بۇ گىرپاومەوہ، ئەگەر ھۇنراوہ يەكم بۇ خويىندىتەوہ زياتىرى بۇ خويىندومەوہ.<sup>۶</sup>

۴ - بە گەورە دانانى ناوى (الله):

بەيەقى دەگىرپىتەوہ: عبدالمك فلوسىكى لىدەكەوئىتە ناو بىرىكى پىسەوہ، يەككىكى بە (۱۳) دىنار بە كرى گرت تا بۇى بىتتە دەرەوہ، سەبارەت بەمە پىى گوترا، گوتى: ئەو فلوسە ناوى (الله) ى لەسەر نوسرا بوو.<sup>۷</sup>

۱ - البداية و النهاية (۳۷۹/۱۱).

۲ - ھەمان سەرچاوہ (۳۷۹).

۳ - ھەمان سەرچاوہ.

۴ - الخلافة الاموية للهاشمي ص: ۱۱۶.

۵ - البداية و النهاية (۳۸۰/۱۱).

۶ - ھەمان سەرچاوہ.

۷ - ھەمان سەرچاوہ.



## ۵ — زىكرى خودا لە سەفەر دا:

ابن ابى الدنيا دەلى: كە عبدالمك لە پىڭادا چاۋى بە درەختىك دەكەوت بە ھاۋپىكەى دەگوت: (سبحان الله) مان پى بىكە تا دەگەينە ئەو درەختە، (الله اكبر) مان پى بىكە تا دەگەينە ھۆ و بەردە و ھەروەھا.<sup>۱</sup>

## ۶ — نايان راستە دەلىن پىشتى لە قورئان كىردوۋە؟

گوتراۋە: كاتىك قورئانى لەنىو كۆشىدا دانائە گوتىيەتى: ئەمە دواين جار بىت،<sup>۲</sup> (ابن كئير) ئەم پىۋايەتەى بە (ضعيف) واتە بە لاۋاز و بى ھىز دانائە و بە دەرىپىنى كز (قىل - گوتراۋە) گىپراۋەتەىۋە.<sup>۳</sup>

عبدالمك بە مامۇستاي مندالەكانى خۆى ئىسماعىلى كوپى عوبەيدوللاى كوپى أبى المهاجرى گوتوۋە، چۆن فىرى قورئانيان دەكەى ئاۋاش فىرى پاسكۆى يان بىكە.<sup>۴</sup>

## ۷ — چ شتىك ئەم گە نەجەى رەۋىشت داداۋە و پىۋاۋەتى ئەۋى جوانكردوۋە؟

ئىن سەد بە سەرھاتىك دەگىپتەۋە بە بەلگە بۆ عبدالمك، كە مەۋفىكى خۆشەۋىست و لەبەر دل بوۋە بەتايىيەتى لەلەى مامەكانى واتە: پىۋاۋە گەۋرەكانى بەنى ئومەييە، پۆزىك معاۋىيەى كوپى ئەبوسوفيان و عەمرى كوپى عاص ~~ھىش~~ دانىشتىۋون، عبدالمك بە لايندا تىدەپەپى، معاۋىيە دەلى: دەبى چ شتىك ئەم گەنەجەى ئەدەب دادابى و مەردىكى ئاۋا جوانى لى دروستكردى؟ عەمىر دەلى: ئەى ئەمىرى ئيمانداران: ئەم گەنەجە (۴) سىفەتى پەچاۋكردون و (۳) سىفەتىشى ۋاز لىھىنانون: كاتىك دەكەۋىتە قسە جوانترىن وشە بە كاردىنى، كاتىك قسەى بۆ دەكرى بە باشى كۆى شل دەكەت، كاتىك دەكەت بە كەسىك بە جوانترىن زەردەخەنە

۱ - البداية والنهاية (۳۸۰/۱۱).

۲ - مەمان سەرچاۋە.

۳ - مەمان سەرچاۋە.

۴ - مەمان سەرچاۋە.

پووبه پووی ده بیته وه، هه رگیز قسه یه ک ناکات په شیمانی به دوا دابی، له گهل خه لکانی په رست و بی پیز تی که ل نابیت، گالته و گه پ له گهل که سیك ناکات متمانه ی له سه ر ئاوه ز و پیاوه تی ئه و نه بیت.<sup>۱</sup>

#### ۸ — وه سیتی بۆ مامۆستای رۆله کانی:

عبدالملك به مامۆستای منداله کانی ئیسماعیلی کوپی عوبه یدوللای کوپی آبی المهاجری گوت: چۆن فیتری قورئان خویندیان ده که یت ئاواش فیتری پاسگوویی یان بکه، له خه لکی سوک و په ستیان دوریخه وه: چونکه ئه وانه خراپه ی نیو خه لکی و پووه له مالاو و مشه خوړن،<sup>۲</sup> سیفه تی توپه بوونیان لی داماله چونکه توپه بوون په وشته جوانه کان تی که ده دا، سه ریان بۆ بتاشه ملیان ئه ستور ده بی، فه رمانیان پی بکه سیواک بکه ن و ددان و لا شه ویلگه و زمانیان پاک پابگرن، که ئاویان خوارد ه وه با هه لی بملیسن و هه لی نه قورتینن، کاتی که ئه ده بیان داده ده ی یان فیتری په وشتیکیان ده که ی، به نه پیتی ئه م کاره بکه، با له بهر چاوی خه لک که م و سوک نه بن.<sup>۳</sup>

#### ۹ — هه لویستی عبدالملك له به رامبه ر (ئیبی زویڤر) پيش و پاش جله وی حوکم:

ئو دوو هه لویستی دژ به یه کی هه بوون له به رامبه ر ئیبی زویڤر دا: یه که م: پيش حوکمگێڤان: په نای به خوا ده گرت خه لیفه سوپا به ره و (مه) به پی بکات و په لاماری ئیبی زویڤر و هاوه لانی بدات، پیی وابوو کاری له م جۆره تاوانیکی گه ره یه.<sup>۴</sup>

یه حیای غه سانی ده لی: کاتی که موسلیمی کوپی عوبه چووه (مه دینه)، چووه نیو مزگه وتی پیغه مبه ر (ﷺ)، له ته نیشت عبدالملك دانیشتم، عبدالملك پیی

۱. الطبقات لابن سعد.

۲. هه مان سه رچاوه (۳۸۹/۱۱).

۳. هه مان سه رچاوه (۳۸۹/۱۱).

۴. الخليفة الاموي للهاشمي ص: ۱۱۶.

گوت: تۆلەگەل ئەم سوپايەي؟ گوت: بەلى، گوتى: دەك دايكت سنگت بۆ بىكوتى!! دەزانى بۆلای كى دەپۆي؟ بۆلای يەكەمىن لە دايكبووى ئىسلامى دواي ھىجرەت، بۆلای كوپى دىسۆزى پىغەمبەرى خودا ﷺ، بۆلای كوپى (ذات النطاقين خاوەن دوو پىشتىن)، بۆلای كەسەك پىغەمبەرى خودا خورماي جوراوى دەمى پىرۆزى خستۆتە بن مەلاشوى دەچى؟ سوپىند بە خوا ئەگەر بە پۆز بچىتە لای دەبىنى بە پۆزە، ئەگەر شەو بچىتە لای دەبىنى لە نوپۆدايە، ئەگەر خەلكى سەر زەوى گەلەكۆمەي كوشتنى لەسەر بكن، خودا ھەموويان بەسەر پووانياندا دەباتە دۆزەخ.<sup>۱</sup>

ھەلوپىستى دووھەم: دواي حوكم گىرپان: بە تەواوى پىچەوانەي ھەلوپىستى پىشەوايەتى، عبدالملك بەسەر كىردايەتى (ھەجايى كوپى يوسفى سەقەفى) سازوپاز دەكات و بەرھەو (مكەي) بەرپەدەكات، كاتىك ئىبن زويىر لە پەنايەكەبە خۆپەنا دەدا سوپاكە گەمارۆي دا تا ئەوكاتەي كوشتيان.<sup>۲</sup>

### دووھەم: ژيانى سايسانەي پيش حوكمگىرپان.

لەكارەساتى كۆژرانى عوسمانى كوپى عەفان دا تەمەنى (۱۰) سال بوو، ئەم كارەساتە يەكەمىن پوداوى واقىعى بوو كە گارىگەرى خۆي لەسەر عبدالملك بەجى ھىشتىبوو، ئەم كاريگەرىيە لەكاتى كرتنى جەلوى دەسەلاتيدا دەرکەوت،<sup>۳</sup> لە وتارىكىدا دەلى: بەلای ئىمەو ھەموو شەكك لە لايەن ئىو ھەو كە دەيكەن قابىلى قبولە جگە لە ھەلكرىنى ئالا و خۆ كوتان بۆ سەر مەنبەر لە سەردەمى معاويەي كوپى ئەبوسوفيان دا يەكەم پۆستى ئىدارى ۋەرگرتوو و بۆتە كارىبەدەستى (ھەجەر)، ئواي ۋەفاتى (زەيدى كوپى سابىت) پيش بۆتە سەرپەرشتىكارى ديوانى شارى مەدینە.<sup>۴</sup>

۱- تاريخ الخلفاء للسيوطي ص: ۲۱۷.

۲- ھەمان سەرچاوە.

۳- الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ۶۴.

۴- المعارف لابن قتيبة ص: ۳۵۵، الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ۶۴.

۵- الطبقات (۱/۲۲۵).

له جیهاد دا به شداری کردووه و سالی ۴۲ك له پیښه وهی هلمه ٲیځدا بهر وه (پښم) چووه، ده لټن: له گه ل معاویه ی کوری حه دیج دا نه فریقایی گرتووه و معاویه گرتنی (جه له ولا) ی خستو ته نه ستو له ولاتی نه فریقیا.

نه و له سرده می (یه زید) دا دهر باره ی (نبین زویئر) ده یگوت: نیمړو که سیك له سر زه وی دا له نبین زویئر باشت نه، هره وه په یوه ندی له موسعه بی کوری زویئر په یوه ندی دؤستانه بوو.

به لام دهر باره ی پښی سیاسی عبدالملك له سرده می مه پوانی کوری حه کم دا: سر په رشتی نیداره ی فه له ستینی کردووه و پوحی کوری زنباع له جیگه یدا کاره کانی به پټوه ده بردن. ده کری نه مه بکریته پاساو یك تا له دیمه شق لای باوکی بیټ و له به پټوه به رایه تی ده ول تدا یاریده ی بکات، سرده می نه و کاتی مه پوان سرده می دوژمن و نه یاری زوری دهر وه و نیوخو بوو، که باوکی بهر وه میسر به پټکه وت نه و سر په رشتی نیداره ی دیمه شقی ده کرد. نه مانه هه موو به لگن له سر وریایی و توانای ته وای عبدالملك له به پټوه بردندا.

### سپههم: نه و زانایانه ی له گه ل عبدالملك بوون.

ژماره یك له زانایانی شام به یعه تیان به عبدالملك دا، به لام له چاو نه و زانایانه ی به یعه تیان به (نبین زویئر) دا. یان نه و زانایانه ی به یعه تیان پی نه دا ژماره یان زور کم بوو و بایی نه و نه ده ده بوون پای تو ممه تیان له سر پټک بیټ بؤ کرانی به (خه لیفه)، نه مه له لایه ك که ته نها زانایانی شام بوون به یعه تیان پیځدا، وینه ی نه و زانایانه: زانای گه وره قه بیزه ی کوری زونه یب رحمه الله، یه زیدی کوری نه سوه دی جه پشی رحمه الله هاوړتی عبدالملك ده بی له هیرشه که ی سر موسعه بی کوری

۱- تاریخ خلیفه (۱/۶۹).

۲- الطبقات (۵/۲۲۶).

۳- أنساب الاشراف (۵/۱۲۷).

۴- الكامل فی التاريخ، نقلًا عن الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۶۵.

۵- الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۶۵.

۶- أثر العلماء فی الحیاة السیاسیة فی الدولة الامویة ص: ۵۴۲.

زويىر، دەلئىن: كاتىك ئاپقۇراي ھەردوك سوپاي بىنن گوتى: خودايە نۆوانىك بۇ ئەم دوو شاخە بىكە و بە يەك ھەلنە شاخىن، خودايە كاميان بە لاتەو ھەلنە وىستە كاروبارى بخەرە بەردەست.<sup>۱</sup>

### چوارەم: بزوتنەو ھى (توابىن) و جەنگى (عين الوردە) لە ۶۵ كۆچىدا.

دوا بەدواى مردنى يەزىد و ھەلاتنى عبدۇللاھى كۆپى زىاد ئالۆزى تەواى عىراقى گرتەو، بە پەلە و بى دواكەوتن پىشتىوانانى حوسىن بە مەبەستى تۆلە سەندەو ھى خويىنى حوسىن پەيوەندىان بە يەكتەرەو ھەردەو، چونكە پاش كارەساتەكە گىيانى تۆلە ھەلەندى و لە پىشتىوانى نەكردنى پەشىمان بوونەو، بۆيە بۇ سىپىنەو ھى تاوانى سەرنەخستنى حوسىن ھىچ ھۆكارىكى باشتەر لە تۆلە سەندەو ھى خويىنى حوسىن يان دەست نەكەوت تا پەوى خۆيانى لە لاي خودا و خەلك پى سىپى بىكەنەو.<sup>۲</sup>

شىعە بە سەركاھەتى (سەردى خوزاعى) زوو زوو كۆدەبونەو ھەلۆست و شىوانى كارى خۆيانىان دەخستە بەرىاس و لىكۆلنەو، كۆپونەو ھەكان بابەتى تۆبە و لىخۆشبوونى خودايان بەسەردا زالبىو، ئىنجا دەستيان بە پىكخستنى ھىزى سەربازى كرد.

(توابون) لە مانگى پەبىيە يەكەمى ۶۵ كە دا و لە پۆزى ديارىكراوى دەرچونيان و لە (نحيلة) پرا بەرىكەوتن، وىستەگى يەكەمى تۆلە سەندەو ھەكان (كەرىەلا) بوو، كاتىك گەيشتە گۆپى حوسىن كۆليان ھەستا و گريان و تۆبەيان كرد، ماو ھى شەو و پۆزىك گريان و كەوتنە ھالەتى جەزىو ھەلەرىياندا بەرەو شام بەپىكەون و پەلامارى عىددۇللاھى كۆپى زىاد بەدەن، بەو پىدەنەى ئەو فەرمانى كوشتنى حوسىن دەركردو ھەلەرىيان چاكتىن پىكە چارەيان ھەلەرىاردا بۇ تۆلە سەندەو ھەلەرىيان (توابىن) بە شارى (ھىت) نىك (فورات) دا تىپەرى، پاشان بە

۱- سىر اعلام النبلاء (۴/۱۲۷).

۲- الكامل فى التاريخ (۲/۶۳۵).

۳- تاريخ الطبري، نقل عن تاريخ الدولة الاموية، طقوش من: ۷۱.

قەرەغی پووباردا بەرەو سەر پۆیشت تا گەیشته (قرقیسیا)،<sup>۱</sup> ئەم شارە کۆتا سنووری دەسلاتی ئیبن زوبیر بوو لە عێراق،<sup>۲</sup> زوفەری کوپی حاریسی کیلابی ی ئەمیری (قرقیسیا) بە گەرمی پیشوازی لێکردن، هەردولا بەرژەوهندی هاوبەش واتە: دزایەتی ئومەویەکان کۆی کردبوونەوه، (زوفەر) پیشنیاری یەگگرتنی پیزەکانی (توایین)ی لەگەڵ سوپای (ئیبن زوبیر) خستە پوو، بەلام ئەوان ئەم پیشنیاریەیان قبول نەکرد و داوای لێبوردنیان کرد، (زوفەر) داوای لێکردن لەم بێراره (خۆکوژیە)یان پاشگەز ببنەوه، بەلام ئەمەشیان پەتکردهوه، تویشوو و پێداویستیان پێچاپەوه و بەرەو شوینی مەبەست بەرێکەوتن.<sup>۳</sup>

(توایون) لەگەڵ سوپای ئومەوی لە (عین الوردە)ی خاکی (جزیرە)ی باکویری پۆژئاوای (صفین) و لە سالی ۶۵ک دا بێکەلشاخان، ئومەویەکان جەنگێکی نا بەرمەریان لەگەڵ کردن، سوپایەکی زۆری ئەوان گەمارۆی دان و دەرەنجام سەرۆکەکیان لێ کوشتن و هەموویان لەنیو بردن، جگە لە پوفاعەیی کوپی شەداد، کە بە ژمارەیهکی کەمەوه بەرەو (کوفە) گەرایەوه.<sup>۴</sup>

ئەبێ دەربارەیی سلیمان کوپی هەردی سەرۆکی (توایین) دەلێ: ئەو پیاویکی بە دین و خودا پەرست بوو، لەگەڵ سوپایەکی دەرچوو بوو، کە تۆبەیان لە تاوانی سەرەخستنی حوسێنکردبوو، بۆ سەندنەوهی تۆلەیی خویینی حوسێن دەرچوون، بۆیە ناویان لێنرا (سوپای توایین).<sup>۵</sup>

ئین کثیر دەلێ: ئەگەر ئەم بێاردان و کۆبوونەوهیان لە پێش گەیشتنی حوسێن بایە بۆ شوینی تێدا شەهید بوونی، زۆر بەسوود تر دەبوو و سەرکەوتنی حوسێنی تێدا دەبوو، بەلام گیانفیدایەیان لە کاتیکیدا بوو کە (۴) سالی تەواو بەسەر شەهید بوونی حوسێن دا پابردوو.<sup>۶</sup>

۱- الکامل فی التاریخ (۲/۶۲۸).

۲- تارێخ الطبری، نقلاً عن تاریخ الدولة الامویة، طقوش ص: ۷۱.

۳- تاریخ الدولة الامویة، طقوش ص: ۷۲، الکامل فی التاریخ (۲/۶۳۹).

۴- تارێخ الطبری، نقلاً عن تاریخ الدولة الامویة، ص: ۷۲.

۵- سیر أعلام النبلاء (۳/۳۶۵).

۶- البداية و النهایة (۱/۶۹۷).

تەمەنى سەلىمانى كۆپى سەردەك<sup>۱</sup> پۇڭى كۆزىنى دا گەشىتبۇو (۹۳) سال.<sup>۱</sup>

بەپاستى كە مۇڭ لە ھەلۋىستى ئازايانە و بویرانەى (توابىن) پادەمىنى ھەناسەى سواردەبى، ژمارەيان لە (۴) ھەزار كەس تىنەپەپىبوو، بە باوھەپكى پتەو و ئازايەتەكى بى ئەنداز و دان بەخۇداگرتنىكى تىر و تەواوھە چۈنە نىو گۆپەپانى جەنگەو و بە لانى كەم بەرەو پۇوى (۲۰) ھەزار جەنگاۋەرى شامى بۈنەو و زىيانىكى گەۋرەى گىيانىان لى دان و كۈشتارىكى زۇريان لىكردن تا كار بەو گەيشت دەستيان لە خۇيىندا شەلال بوو، ئەگەر زۇرى سوپاى شام نەبوايە و گەمارۇيان نەدابان و پىڭاكانيان لىنەگرتبان و تىربارانىان نەكردبان بەلى ئەگەر دەرەتەككىيان بەدەستەو مابايە ھەرگىز بە سەرياندا سەر نەدەكەوتن.<sup>۲</sup>

كە مۇڭ بەرامبەر ئەم ئازايەتى و دلسۆزى و خۇتواندەنەوھيان سەرسام دەبى ھىچى بە دەست نامىنى جگە لە پەرسىيارىك: ئەم پالەوانانە لەكۆى بوون كاتىك حوسىن و كەس و كارى بەرەو پۇوى مەرگ بۈنەو لە كەربەلا، ئازايەتى و دلسۆزەكەيان لە كۆى بوو كە پەيمانىان دەشكاند و بە ھاۋار حوسىنەو نە دەچۈن؟!.<sup>۳</sup>

### گەنگەرتىن ھۇى تىكشكانى (توابىن):

۱ - كەمى ژمارەيان لە بەرامبەر ژمارەى سوپاى شام، ژمارەى سوپاى شام زىاتر لە (۲۰) ھەزار جەنگاۋەر بوو، جگە لەو ژمارە سەربازانەى عبىداللاھى كۆپى زىاد بۇ ئىحتىيات مابۈنەو و چاۋەپوان بوون.

۲ — لاۋازى (توابىن) لە بوارى تاكتىكى سەربازىدا، ھىچ كام لە سەركردەكانى (توابىن) بەرامبەر نەدەكرا بەعبىداللاھى كۆپى زىادىان حصىنى كۆپى ئەمىر لە بوارى شارەزايى و تواناى سەربازىدا، ئەم بىرۈپايە لەگەل ۋەسفى

۱. ھەمان سەرچاۋە (۷۰۲/۱۱).

۲. الامويون، للوكيل (۳۱۵/۱).

۳. ھەمان سەرچاۋە.

موختاری سه‌قه‌فی بۆ سولیمانی کوری سرد یه‌کده‌گریته‌وه، که ده‌یگوت: سلیمان پیاویکه‌ شاره‌زای مه‌یدانی جه‌نگ و سیاسه‌ت نیه.<sup>۱</sup>

۲ - بیتوانایی به‌شدار پێکردن: کاتیك ابن سرد ژماره‌ی به‌یعه‌تده‌رانی (بصره و مدائن)ه ژمارد (۱۶) هه‌زار که‌س بوون، چونکه ئه‌م خه‌لکه‌ پێکنه‌خرا بوو، به‌س (۴) هه‌زار که‌س بۆ جه‌نگ ئاماده‌کرا.

۴ - به‌شدارینه‌کردنی موختاری سه‌قه‌فی له‌م جه‌نگه‌دا، جگه‌ له‌مه‌ش خه‌لکی له‌ سلیمان سارد ده‌کرده‌وه.<sup>۲</sup>

### پینچه‌م: بزووتنه‌وه‌ی موختاری ئه‌بی عوبیدی سه‌قه‌فی:

ناوی: موختاری کوری ئه‌بی عوبیدی سه‌قه‌فی درۆزنه، ناوی بابی: ئه‌میر نه‌بو عوبیدی کوری عه‌مری کوری عومه‌یری کوری عه‌وفی کوری عوقده‌ی سه‌قه‌فیه، پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) له‌ ژياندا بووه که موسلمان بووه، نه‌زانراوه که هاوه‌لايه‌تی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ)ی کردبێ، عومه‌ر (رضی الله عنه) کردوویه‌تی به‌ سه‌رکرده‌ی سوپایه‌ک له‌ فه‌تحی عیراقدا، ڤووداوی (جیسری ئه‌بی عوبید) خراوه‌ته‌ پال نه‌و. موختار گه‌وره‌ بوو پێگه‌یی، بوو به‌یه‌کیك له‌ گه‌وره‌کانی سه‌قیف، خاوه‌نی پا و په‌وانبێژی و نازایه‌تی و دانایی بوو، به‌لام که‌مدینه‌بو. <sup>۳</sup> پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) فه‌رموویه‌تی: (یکون فی ثقیف کذاب و مبیر)، موختار درۆزنه‌که‌یه، ڤه‌وپاگه‌نده‌ی ده‌کرد که وه‌حی بۆ دێ و له‌ غه‌یب ده‌زانێ، که‌واته (کذاب) پێک موختاره، (مبیر)یش به‌ واتای له‌نیۆبه‌ر دێ و به‌سه‌ر (حجاج)دا ده‌چه‌سپێت، قیحه‌ما الله تعالی خوا ڤه‌ویان په‌ش بکات.<sup>۴</sup>

موختار دوا‌ی مردنی یه‌زیدی کوری معاویه له‌سالی ۶۶ه‌ هاته‌ سه‌ر شانه‌ی ڤووداوه‌کان، ئه‌ویش له‌ پیزی نه‌و که‌سه‌ نه‌یارانه‌ بوو سه‌رده‌می ئومه‌وی ژانی پێوه

۱- أنساب الاشراف (۲۰۷/۵).

۲- سیر أعلام النبلاء (۵۴۰/۳)، عبدالله بن الزبیر، للناطور ص: ۱۴۸.

۳- سیر أعلام النبلاء (۵۳۹/۳).

۴- مسلم رقم: ۲۵۴۵.

۵- سیر أعلام النبلاء.



گرتببون و هينانيه ناراو، هرچند دل و دهر ووني پرپوو له پق و كينه بهرامبر به نالوبهيت. به لام دوو پوو ناسا خوي لي كر دبوونه دلسوز و پرپواگه ندهي ده كرد كه خوشي ده وين و داواي تولي حوسيني ده كرده وه. <sup>۱</sup> له كتيبى (عن الحسن بن علي بن ابي طالب) دا گيپراومه ته وه: كه نه و فرماني به سه عدي كوپي مه سعودي سه قهفي مامي كردوه سه سني كوپي علي بگريت و به خهلات بيداته (معاويه) تا لاي نه و پشكيكي باشي ده ستهكوئ. <sup>۲</sup>

ئينجا هه ولي دا په يوه ندي به (عبدالله ي كوپي زويپر) وه بكات و له گه لي پيكي، بۆ نه و مه به سته چند مه رجيتي به سهر عبدالله دا دان: له و مه رجانه:

– ده بئ نه و به كه م كه س بيت بجيته ژوره وه بۆ لاي.

– نابيت (ئين زويپر) هيچ برپاريك به بئ نه و برپيئته وه و هيچ كاريك به بئ نه و پاپه پيني.

– هر كاتيك سهر كه وتني به ده ستهينا، ده بئ له كاروياره گوره و گرنگه كاندا پشتي پي به ستي. <sup>۳</sup>

به كورتي: ده يه ويست له ده وله ته كه ي (ئين زويپر) دا قسه ي هه بيت، به لام هيچ وه لاميك له لايه ن (ئين زويپر) ده ست نه كه وت، ناچار به ره و (كوفه) پويشت و له وي گيرسايه وه. <sup>۴</sup>

بارودوخى (كوفه) نالوز بوو، ويستي له ناوي ليلدا پاو بكات، كاغه زي تولي حوسيني هه لدايه سهر مي زي قوما، به دروي خوي گوتي: نه م نه ركه ي له لايه ن محمدي كوپي علي ناسراو به محمدي كوپي حنيفه پي سپي دراوه، برپاريدا سواي شه پولي لافاوي شيعه بيت و دهره نجام بگاته كه ناري حوكم و ده سته لات.

نه و له دوا ساته كانى ژيانيدا نه م نياز به ده ي لاي دلسوز و نزيكه كانى خوي دهر پرپوه، نه وان باوه پريان وابوو: موختار پاست ده كات و تولي (نالوبهيت)

۱ - البداية و النهاية (٦٦/١).

۲ - تاريخ الطبري، نقلاً عن العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص: ٤٨٢.

۳ - الكامل في التاريخ، نقلاً عن العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص: ٤٨٢.

۴ - البداية و النهاية (٦٦/١).

دەکاتەوه، موختار لە کاتی گیاندهرچونیدا و تەنگ پی هەلچرانیدا و لەنیۆ جەرگە ی مەیدانی جەنگ بانگی سائیبی کوپی مالیکی ئەشعەری دەکات و پیتی دەلی: پات چیبە؟ سائیب دەلی: پامی خۆتە، دەلی: من پام وایە یان خودا؟ دەلی: پای خودایە، دەلی: وای بۆ تۆ: چەندە گێل و کەودەنی! من تەنها پیاویکم لە پیاوانی عەرەب، تەماشام کرد: (ئیبوزویێر) دەستی بەسەر (حیجان) دا گرتووه، (تەجدە)ش بەسەر یەمامەدا، مەروانیش بەسەر (شامدا)، منیش تەها وەک ئەوانەم و زیاتر نا، بۆیە دەستم بەسەر ئەم ولاتەدا گرت، من وەک یەکیەک لە ئەوان بووم بەلام من زیندەپۆییم کرد، تا بەم پۆزە تالە گەیشتم، ئیستا ئەگەر هیچ نیازێکت نیە بپۆ بۆ خۆت و پزگاری خۆت شەڕ بکە، سائیب گوتی: (إنا لله وإنا إليه راجعون).<sup>۱</sup>

سائیب بۆیە ئەمە ی گوت: چونکە ئەو کاتە بۆی دەرکەوت موختار هەر کاریکی کردووه تەنها لە پێناوی دەسەلاتداریتی خۆیدا بووه و بە تەنها، هەر بۆیە (نەبی) وەسفی درۆزنی و بێ دینی دەداتە پال موختاری سەقەفی.<sup>۲</sup>

لە کاتیکیدا سلیمانی کوپی سەردی خوزامی ی سەرۆکی (تەووبین) خەریکی ئامادەکردنی سوپا بوو بۆ سەر (شام) و عەبدالله ی کوپی زیاد و سەندەنەوی تۆلە ی خوینی حوسین، موختار لەو کاتەدا خۆی زەق کردبووه و هەولیدا خەلک لە سلیمان بتهکینیتەوه، پڕوپاگەندەکە ی سەری گرت و (۲) هەزار شیعی ی پاشگەز کردەوه و لە دەورە ی خۆی هالاندن، دەرەنجامی جەنگی (عین الوردە) بە قازانجی موختار تەواو بوو، بۆچوون و پیشبینییهکانی دەرەنجامی شەڕەکە بە پاست دانران، بە تەنیا خۆی مایهوه بۆ سەرکردایەتیکردنی شیعه، پزگاریبووانی ئەو جەنگە پەنایان بۆ ئەو هیئا، بزوتنەوهکە ی بەهێز بوو، شوێنکەوتوانی زۆر بوون، ئیبراهیمی کوپی ئەشتەری نەخەعی، کە یەک لە سەرانی کوفە بوو هاتە نیۆ بزوتنەکە یهوه، بەمە بەهێزتر و سەقامگیرتر بوو، کودەتای بەسەر عبدالله ی کوپی موتیعی عەدەوی ئەمیری کوفە ی سەر بە (ئەبن زویێر) کرد و دەستی بەسەر کوفەدا گرت.

۱- تاریخ الطبری (۶/ ۱۷۷).

۲- سیر أعلام النبلاء (۳/ ۵۳۹).



## موختار و قە لاچۆکردنی بکوژانی حوسین

بەمەبەستی سەلماندنی پڕوپاگەندە ی سەندنەوێ تۆلە ی خوینی حوسین و پاسەتی داواکە ی، پراوەدوی بکوژانی حوسینی داو زۆریە یانی لە کوفەدا کوشتنەو،<sup>۱</sup> ئینجا لە ساڵی ۶۷ ک دە سوپایەکی بە سەرکردایەتی ئیبراهیمی کوپی ئەشتەر پێکخستن و بەرەو ھووی عەبدالله ی کوپی زیاد ی پێکدرەو، لەلای ھوویاری (خازەر) ی نزیک (موسل) پێک گەشتن، دەرەنجام سوپاکە ی (ئین زیاد) شکستی خوارد و (ئین زیاد) یش لە گۆرەپانی جەنگدا کوژرا و پەپ ھەلاتن.<sup>۲</sup>

کاتێک (ئین زیاد) کوژرا (ئین موفە پەرەغ) گوتی:

إِن الْمَنِيَا إِذَا مَا زُرْنَ طَاغِيَةً هَتَكَنَ أَسْتَارَ حُجَابٍ وَ أَبْوَابٍ  
أَقُولُ بُعْدًا وَ سُحْقًا عِنْدَ لَابِنِ الْخَبِيثَةِ وَ ابْنِ الْكُودِنِ الْكَابِي  
لَا أَنْتَ زُوجِمْتَ عَنْ مَلِكٍ فَتَمْنَعَهُ وَ لَا مُتَّ إِلَى قَوْمٍ بِأَسْبَابٍ.<sup>۳</sup>

موختار سەرەتا دەستی بە گرتن و کوشتنی ئەو کەسانە کرد کە لەگەڵ ئین زیاد بەشداری کوشتارگە ی کەریەلایان کردبوو، ژمارە یەکی زۆری لە سەرەزلەکان کوشتەو، وە ک: عومەری کوپی سەعدی کوپی ئەبی وە ققاسی ئەمیری سوپای کەریە لا، شەری کوپی دێجۆشەنی ئەمیری ئەو ھەزار کەسە ی سەرپەرشتی شەھیدکردنی حوسینیان کرد، سەنانی کوپی ئەبی ئەنەس و خەولی کوپی یەزیدی ئەسبوحی و ھ ی تریش.<sup>۴</sup>

پۆژی عاشورای ساڵی ۶۷ ی کۆچی پۆژی کوژانی عەبدالله ی کوپی زیاد بوو، ئیبراهیمی کوپی ئەشتەر سەلکە سەری عوبەیدوللای بۆ موختار نارد،<sup>۵</sup> موختار پاش

۱- العراق في العصر الأموي، ثابت الراوي، ص: ۲۵۱، ۲۵۰.

۲- الكامل في التاريخ (۷/۲).

۳- الكامل في التاريخ (۹/۲).

۴- البداية و النهاية (۱۱/۶۶).

۵- تاريخ الطبري، نقلًا عن العالم الاسلامي في العصر الأموي، ص: ۴۸۴.

نہم سرکہ و تنہی باز نہی دہ سہ لاتی فراوانبو، باکوری عیراق و خاکی (جزیرہ) ی زہوت کرد، کاریہ سستانی خوی لہ ہریمہ کاندہ بلاو کردہ وہ،<sup>۱</sup> باج و خہ راجی لہ و ہریمانہ وہ بۆ دہ ہات، زۆر لہ خہ لکانی نا عہ رب پہ یوہ نندیان پیوہ کرد، چونکہ زۆریان بق لہ (بنی امیہ) دہ بۆوہ<sup>۲</sup> لہ لایہ کو، لہ لایہ کی ترہ وہ موختار سامانیکی زۆری خستبوہ بہ ردہ میان،<sup>۳</sup> بہم شیوہ یہ دہ رکوت موختار دہ ولہ تیکی تابیہت بہ خوی لہ عیراقدا دامہ زراند، لہ نیوان دہ ولہ تہ کہی عبدالملک لہ شام و دہ ولہ تہ کہی نیبن زوییر لہ حیجاز۔<sup>۴</sup>

#### ۱۔ ہویہ کانی سرکہ و تنی بزوتنہ وہی موختار لہ قوناعی یہ کہ میدا:

بزوتنہ وہی موختار لہ سرہ تادا سرکہ و ت: لہ بہر نہم چند ہۆکارہ:  
ا۔ زہ مینہی لہ بار:

لہ کاتیکیدا بزوتنہ وہی (توابین) لہ پیی ہہ لمہ تہ شہ ہادہ تخوازیہ کہی گہیشٹہ نہ و نہ نجامہی خوی بۆ خوی ہہ لباردبو، پہ ژارہ و پہ رۆشیہ کہی لہ (کوفہ) دا دہنگی دایہ وہ، دل و دہروونی خہ لک پر ببو لہ داخ و بق و تۆلہ، نہمہ لہ لایہ ک، لہ لایہ کی ترہ وہ (نیبن زوییر) پشگیری قہ وارہی دہ سہ لاتی خوی نہ دہ کرد لہ (کوفہ) دا، نہ سوپای دہنارد، نہ بہ پارہ و سامان سرۆکھۆزہ کانی بۆ لای خوی پادہ کیشان، بہ بۆچوونی نہ و، دہ بی مہیدانی جہنگ و ہہرا لہ (کوفہ) دا بۆ شوینکہ وتوانی موختار و ئومہ ویہ کان چۆل بکات و نہم دوو لایہ نہ لہ نیو کۆلہ ناشتی جہنگدا بہا پردین و دویاہش نہ و سود و قازانجی گہ و ردہی بہریکہ ویت۔<sup>۵</sup>

ب۔ دہر برینی ہہستی سۆز و خۆشہ ویستی بۆ (بہنی ہاشم) لہ لایہ نہ موختارہ وہ، دیاری و بہخششی گرانہ ہای بۆ دہناردن و بہردہ وام کاری دہ کرد بۆ

۱۔ تاریخ الطبری، نقلًا عن العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص: ۴۸۴.

۲۔ الدولة الاموية في الشرق، للنجار ص: ۱۴۳.

۳۔ العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ۴۸۴.

۴۔ ہہمان سرچاوہ.

۵۔ من دولة عمر إلى دولة عبدالملك ص: ۲۰۴، ۲۰۵.

## پاکیشانیان<sup>۱</sup>

ج - پەنگدانه‌وه‌ی که سایه‌تیه‌کی به‌رچاو له سه‌رکردایه‌تیه‌که‌ی موختاردا: له کاتی نه‌بوونی سه‌رکردایه‌تیه‌کی سیاسی ناوه‌ندی له (کوفه) دا تا بتوانی ئاراسته‌کانی (شیعه) یه‌کخات و شته سه‌ره‌لداوه نوێکان قبول بکات، هه‌موو ئه‌و فیل و زرنگی و نه‌رمونیانی توانایه‌ی موختار ناکرێ فه‌رامۆش بکری، ئه‌و به‌و سیفته‌ کاریه‌گه‌رانه‌یه‌وه توانی سود له کاره‌ساتی کوژرانی حوسین و حجری کوپی عدی و (توایین) وه‌ر بگری و به‌ باری به‌رژه‌وه‌ندی خۆیدا به‌کاریان بیئی، وێپای ئه‌مه‌ موختار خاوه‌ن که سایه‌تیه‌کی ده‌رکه‌وتووی مه‌یدانی سیاسه‌ت بوو و له گه‌مه‌کانی ئه‌م بواره‌ شاره‌زا بوو.<sup>۲</sup>

د - ئه‌و نه‌خشه‌ زانسته‌ی پێی چۆ پیشه‌وه: نه‌ته‌وه‌کانی ترواته: نا‌عه‌ره‌به‌کان پێکهاته‌یه‌کی گه‌وره‌ی ناو کۆمه‌لگا بوون، به‌لام به‌شمه‌ینه‌ت و چه‌وساوه‌ بوون، ئه‌وان له بزوتنه‌وه‌که‌ی موختاردا ده‌رفه‌تی هه‌ناسه‌دانیا‌ن ده‌ستکه‌وت، بۆ پزگاری و ئازادی و یه‌کسانی و چاکبوونی بارو‌بوخی کۆمه‌لایه‌تی یان په‌یوه‌ندیان به‌ موختاره‌وه‌ کرد.<sup>۳</sup>

ه - دانه‌مه‌زاندنی کاربه‌ده‌ستانی زرنگولیزان له (کوفه) له لایه‌ن (ئوبین زوبیر) هوه، وه‌ک دیاره‌ کاربه‌ده‌ستانی ئه‌و له قه‌د قۆناغه‌که‌ نه‌بوون بۆیه‌ کاروباری کوفه‌ له ژێر ده‌ستیان ده‌رده‌چوو.<sup>۴</sup>

## ۲ - گۆتایی هاتنی موختار به‌ ده‌ستی موسعه‌بی کوری زوبیر:

وا پەچاو ده‌کرا له‌نێو چوونی موختار و بزوتنه‌وه‌که‌ی له لایه‌ک عبدالملك نه‌نجامدرا‌بایه، به‌م کاره‌ی تۆله‌ی (ئوبین زیاد) و هه‌موو ئه‌و سه‌رکرده‌ و سوپایه‌ی کردبایه‌وه‌ که له لایه‌ن موختاره‌وه‌ کوژاون و ته‌فر و تونا کران، به‌لام عبدالملك

۱- عبدالله بن الزبير، للناطور ص: ۱۵۸.

۲- من دولة عمر إلى دولة عبدالملك ص: ۲۰۵.

۳- هه‌مان سه‌رچاوه.

۴- عبدالله بن الزبير، للناطور ص: ۱۸۵.

دانى به خۇدا گرت و زانى (ئىبن زوبېر) ئەم كارە ئەنجام دەدات و گوى ناداتە ئەوھى كاتىك لە دژى سوپا ھىرشبەرەكەى عبدالملك پشتیوانى لىكردووه،<sup>۱</sup> چونكە (ئىبن زوبېر) نايەلى چى دىكە موختار پى تىپەپىنى و دەسلاتى فراوان بكات و دەولەتەكەى بخاتە مەترسى يەو، كەواتە بىگومان پۆژىك دىت و لە دژى پادەپەپى و ئەنجامى پووبەپووبونەوھەكەش بە قازانجى ئەواتە: عبدالملك تەواو دەبى، چونكە يەكيان ئەوى تریان لەنىودەبات و كامەشيان مایەوھە بى ھىز و پىز دەبىت و لەنىوبرانى لەلایەن عبدالملك ھەناسان دەبىت.

پىشبینىكەى عبدالملك ھاتەدى، موختار لە شەپ فرۆشتن بە عبدالملك پانەوھەستا و ویستی شەپ بە (ئىبن زوبېر) یش بفرۆشیت، باكورى عىراق و جزیرەى لە عبدالملك داگیر كرد و ویستی (بصرە)ش لە (ئىبن زوبېر) داگیر بكات و بریاریدا پەلامارى موسەبى كۆپى زوبېرى والى (بصرە) بدات، لىزە را پىكەششاخانى نىوان بزوتنەوھى موختار و بنەمالەى (زوبېر) بوو شتىكى چاوەپوانكراو و ھەتمى.<sup>۲</sup>

موسەبى كۆپى زوبېر دەستى خۆى پىشخست و سوپایەكى گەورەى سازكرد و بەرەو جەنگى موختار بەپىكەوت، لە (كوفە) گەمارۆیدا و تەنگى پى ھەلجنى و بەسەرىدا زالبوو، كوشتى و سەرى لە لاشەى جودا كردهو، فەرمانیدا ھەردووك لەپە دەستى بە ھەرگای مزگەوتى كوفەدا ھەلواسرین، سەلكە سەرەكەشى بە پاسەوانى چەند چەكدارىك و بە ھەرىدى تايبەتدا بۆ (ئىبن زوبېر) بەپىكرد، ھەرىد دواى نوپىزى خەوتنان گەیشتە (مكە)، تەماشای كرد عبدالله خەرىكى نوپىزى سوننەتە، لەسەر نوپىز بەردەوام بوو تا سپىدەى بەیان ھەلات، ئاوپى لەو كەسە نەدايەوھە سەلكە سەرەكەى ھىنا بوو، گوتى: لەبەر ھەرگای مزگەوتى ھەپام سى دانى، ئەویش داينا و ھاتەوھە لای، گوتى: بەخشش! ئەى ئەمیری ئیمانداران، گوتى: بەخششەكەت ھەر ئەو سەلكە سەرەپە ھىناوتە، ھەلىدەگى و لەگەل خۆت دەپىبەپەوھە بۆ عىراق.

۱- العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ۴۸۴.

۲- العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ۴۸۵، البداية و النهاية (۶۷/۱۱).

دهوله تی موختار ئاسه واری سڤایه وه، وهك شه وه هر نه بوویی، موسلمانان به شاد و خه ندان بوون، چونكه خودی موختار له ناخیدا راستگو نه بوو، به لكو درۆزن و كاهین و فیلباز بوو، پڤوپاگه ندهی ده كرد (جبریل) دیتته لای و وه حی بۆ دینی.<sup>۱</sup>

پوفاعه ی كۆپی شه دداد ده لئ: كاتیك درۆزنی موختارم بۆ ئاشكرا بوو، شیركه كم سوو و له پشت سه ری وه ستا بووم وهك پاسه وان، پڤیارمدا له ملی بده م، له و كاته دا فه رموده یه كم به بیرهاته وه، كه عه مری كۆپی بۆی گێڤاومه وه ده لئ: گویم له پیغه مبه ری خودا صلی الله علیه وسلم بوو ده یفه رموو: (مَنْ أَمَّنَ رَجُلًا عَلَى نَفْسِهِ فَقَتْلُهُ، أَعْطِيَ لَوَاءَ الْغَدْرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)،<sup>۲</sup> واته: هر كه سیك چه پاله دانی كه سیك به خو بگریت و پاشان بیکوژییت، پۆژی قیامهت ئالای غه در و په یمانشكینی ده دریتی.

به (ئیین عومه) گوتر: موختارده لئ وه حیم بۆ دئ، گوتی: راسته، خودا

ده فه رموی:

﴿وَإِنَّ الشَّيْطَانَ لِرُحُونَ إِبْنِ آدَمَ﴾ (الانعام: ۱۲۱)، واته: شه یتانه كان

وه حی بۆ دۆسته كانیان ده كه ن.

عیکر مه ده لئ: چومه لای موختار، پیزی گرتم و له په نا خو ی داینیشاندم و بۆ شه و میوانداری كردم، ده لئ: پیی گوتم: بچۆ دهره وه و وتار بۆ خه لك بده، ده لئ: چوومه دهره وه، پیاویك هات و گوتی: دهرباره ی وه حی ده لئیی چی؟ گوتم وه حی دوو جۆره: خودای به رز ده فه رموی:

﴿أَرْجَبْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ﴾ (یوسف: ۳)، واته: هه روه ها خودای به رز

ده فه رموی: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيْطَانِ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا﴾ (الانعام: ۱۱۲)، واته: به م شیوازه ئیمه بۆ هر پیغه مبه ریک دوژمنیکمان له نیو شه یتانه كانی ئینس و جین دانا، هیندیک له وان بۆ

۱- البداية و النهایة (۶۸/۱۱).

۲- سنن ابن ماجه رقم (۲۶۸۸) حدیث صحیح.



تەفرەدان قەسەى بىرىقەداریان بۆ ھىندىكى تر بە وەحى دەنارد، دەلئى بۆم ھاتن بىگرن، گوتم: ئەوە چى دەكەن؟ خۆ من موفتى و میوانى ئیوهم، جا وازیان لیھینام، عىكرەمە وىستى بە ناپاستەوخۆ درۆ و دەلەسەکانى موختار - ئەوانەى پەيوەندیان بە مەسەلەى وەحیەو ھەبە - پوچەل بکاتەو و دەریخات کە درۆزە.<sup>۱</sup>

ئىبن کثیر دەلئى: زانایان گوتویانە (کذاب - درۆزن)ى نىو فەرمودە کە (موختارى کۆرى ئەبى عوبید)ە، بە پۋالە شیعەگەرى دەکرد و لە ژێرەو ھەش خەرىكى ھانەت بوو و لای کەسە دلسۆز و نزیکەکانى دەیگوت: وەحیم بۆ دى، بەلام نەمزانىوہ کە گوتبىتى پىئەمبەرم، تەخت و تاراجى بە ئاورىشم پۆشراوى بۆ دادەنرا و تەعزیم دەکرا و پیاوہکانى بە پىوہ دەورەیان دەدا، بە تەخت و تاراجە کە یەوہ ئىستەر ھەلیدەگرت، تابوتە کەى بەنى ئیسرائیل چۆن باسى لیوہ کراوہ لە قورئانى پىرۆزدا، تەخت و تاراجى (موختارىش) ئەو حیسابەى بۆ دەکرا، بىگومان ئەو گومرا و گومراکەر بوو، بە کوزرانى خودا موسلمانانى ئاسوودە و ھەساوہ کرد، ئەمە دواى ئەوہ بە ھۆى ئەوہوہ تۆلەى خەلکانىكى سەملىکراوى لە خەلکانىكى سەمەکار سەندەوہ.<sup>۲</sup>

خودای بەرز دەفەرموی: ﴿وَكَذَلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ (الانعام: ۱۲۹)، ناردنى زەوال بۆ زالم سوننەتیکە لە سوننەتەکانى خودای پەرورەدگار، تەماشاکردنىكى سادەى میژوى مرقایەتى و ئالوگوى ژيانى کۆمەلگاكان ئەمە دەسەلمىنى.

## ۲ - ھۆبەکانى پوکانەوہى بزوتنەوہى موختار:

۱ - بىززانى لەلایەن سەرەن و دەستپۇشستوانى عەرەب و پاشان دروستبوونى شەپو گىچەل لە نىوان ئەوان و موختاردا، ئىنجا ئەوانەى بە ساغى دەرجوون چوونە

۱- البداية و النهاية (۱/۶۹).

۲- ھەمان سەرچاوہ.

(بصره) و له گەڵ سوپاکەیی موسعەبی کوری زویڤر بە گژ موختاردا چوونەو.

ب - تووشبوونی بە سەرسام بوون بە خۆ و چاو سووریوون: کار بەو گەشت بە کەسیکی وەك عومەری کوری عەلی کوری ئەبیتالیب بلی: بپۆ بۆ کوی دەچی بچۆ، هیچ خێروبێژیکت لای مە نیه!، هەر لەبەر ئەو ئەمادە نەبوو نامەیه‌کی بە ناوی محمدی کوری حەنیفەیی بۆ تەزویر بکات،<sup>۱</sup> ئەویش چوو لای موسعەب و له گەڵ سوپاکەیی ئەو هاتەو کوفە.

ج - سوپا هێرشبەرەکی موسعەب بۆ سەر موختار سوپایەکی گەوره و بەهێز بوو موصەللەبی کوری ئەبی سەفرەش بەشداریکرد و سوپاکەیی بەهێزتر کرد، بەلام سوپاکەیی موختار هێندە گەوره و بەهێز نەبوو و ئیبراهیمی کوری ئەشتەری سەرکردهی سوپاکەیی موختار بەشداری جەنگەکی نەکرد، بۆیه جەنگەکی نا بەرابەر بوو و بە دۆپانی موختار تەواو بوو.

د - دەرکەوتن و ئاشکرا بوونی درۆی موختار: شەعبی دەلی: ئێین لەنەفییه نامەیی بە موختاردا ئەناردبوو،<sup>۲</sup> و یەك نامەیشی بە نهئینی پێ ئەدابوو، گومان کەوتە سەری، چونکە ئەوانەیی لە دەورەیشی بوون نامەیان نەدیوو، پیاو ماقولانی عەرەب بەمەیان زانی و گوتیان: ئەم موختارە درۆزنە.<sup>۳</sup>

ه - وازیپێنانی لەلایەن ئێین لەنەفییه‌و: پۆژیک لە پەنا دەرگای (کەعبە) پراوەستا و پایگەیاندا: (إنه كان كذاباً، یکذب علی رسول الله)،<sup>۴</sup> واتە: ئەو موختارە پیاویکی درۆزنە، درۆ بە دەم پیغەمبەری خوداوە هەڵدەبەستی. زیاد لەمەش: (طبری) دەگێڕێتەو: ئێین لەنەفییه‌نامەیه‌کی بۆ تاقەکی نویسی: بپۆنە نیو کۆپوکۆبونەو هەکان و مزگەوتەکان و بە ئاشکرا و بە نهئینی زیکری خودا بکەن، جگە لە خەڵکانی موسلمان کەس نەکەن بە سەرپەرشتی و ئەمینداری خۆتان، خۆ ئەگەر

۱- تاریخ الدولة الاسلامیة، ابن الصقطي ص: ۱۲۱، عبدالله بن الزییر، للناطور ص: ۱۵۹.

۲- تاریخ الطبری، نقلاً عن عبدالله بن الزییر، للناطور ص: ۱۵۹.

۳- إمبراطورية العرب ص: ۱۵۶، غلوب، نقلاً عن ابن الزییر، للناطور ص: ۱۵۹.

۴- الطبقات الکبری (۱۵۸/۵).

له خوتان ترسان — شتيكتان به سهر بي — ٺاگدار و وريا بن پياواني درون و ته زوييرچي زيان به ديتان نه گهيه نن.<sup>۱</sup>

و — داهيتاني شتيڪي نامو له ٺيسلامدا له لايهن موختاره وه: كه (تهخت و تاراج) بوو، به هاوه لاني گوت: هر شتيڪ له نيو نوممه تاني پيشيندا هه بوويٽ، ده بيٽ له نيو نه و نوممه ته شدا هه بيٽ، له نيو (بني اسرائيل) دا (تابوت) هه بوو و به شه پاشماوه ي بنه ماله ي موسا و هاڻي تيڊا هه لگيرا بوو، نه م تهخته ش له نيو ٺيمه دا وه كه تابوته كه ي به ني ٺيسرائيله. سهره كه ي هه لڏه نه وه، كه ته ماشاين كرد: جل و بهرگي موختاري تيڊا بوو، ڪومه لي (سه به ٺيهه) واته (شيعه زيڊه پوڪان) ده ستيان به رز ڪرده وه و ۳ جار (الله اڪبر) يان گوت.<sup>۲</sup>

ز — پٽويستي زوري (ٺين زويير) به عيراق: تاكه سهرچاوه ي مادي و مه عنوي و مروئي (ٺين زويير) ته نها (عيراق) بوو له و ڪاته دا، چونكه شام و ميسري له ده ست ده رچووبوون و مانه وه ي موختاريش له عيراقدا هه ڀره شه له پيگه ي سياسي و ٺابوري ده ڪات و ڪوسپيڪي گه وره شه له پيگه ي ده ستهگه يشتني به ولاتي فارس كه تا نه و ڪاته ش له ڙير ده سه لاتي نه ودا مابووه.<sup>۳</sup>

۴ — فيرقه ي (ڪيسانيه) و په يوه ٺندي به موختاره وه:

سه بارت به (ڪيسان) كه نه م فيرقه يه ي ده خريته پال، پاي جياواز هه ن، به لام به پاي هه موو لايه كه موختاري ڪوپي عه بيدي سه قه في له گه ل سهره لڏاني له سالي (۶۶) ي ڪوچيدا سهر ڪردايه تي فيرقه كه ي ڪردوه.

۱- تاريخ الطبري، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للناطور ص: ۱۵۹.

۲- هه مان سهرچاوه.

۳- عبدالله بن الزبير، للناطور ص: ۱۵۹.

۴- ٺايا ده بين نه و (ڪيسان) ه: (ڪيسان) ي خزمه تڪاري ٺيمامي عه يي كه له جهنگي (سه مين) ڪوڙا؟ يان ده بين (ڪيسان) ي شاگرد ي محمدي ڪوپي جه نه في به ي؟ يان ده بين (ڪيسان) ي سهر ٺي پاسه وانه ڪاني موختاري سه قه في به ي؟ يان هر خودي (موختاره)، چونكه به (ڪيسان) بانگ ده ڪرا و ناسناوي (ابوعمره و ابو اسحاق) به ي؟ (الملك و النحل/ ۱۳۲).

(فیرقە‌ی کیسانی): بریتیه له تاقمێک شیعە‌ی زێده‌پۆ (الغلاة) و له دین ده‌رچوو، موختاری سه‌قه‌فی یه‌که‌مین که‌س بوو بیری مه‌هدیایه‌تی له که‌سایه‌تی محمە‌دی کوپی هه‌نه‌فیه‌دا زه‌ق کرده‌وه و ناسناوی (مه‌دی) به‌سه‌ردا بپی، هه‌روه‌ها بیری (بداء) واته که‌شف و بینینی پێشی به‌کاردێنا، له ساڵی ۶۷ی کۆچیدا و که‌مێک پێش کۆژرانی ئەم (بیره‌)‌ی لی‌ بڵاویۆوه، جیی باسه‌ بیری (به‌دائه) و که‌شف و پێشبینی سه‌ره‌تا له‌لایه‌ن پافیزه‌کانه‌وه به‌کارده‌هێنرا و پاش ئەوانیش موختار پڕوپاگه‌نده‌ی بۆ ئەم بیره‌ چه‌وته ده‌کرد، موختار پێشبینی سه‌رکه‌وتنی هاوه‌له‌کانی ده‌خسته‌ پوو، کاتی‌ک ده‌شکان و ده‌دۆزان، ده‌یگوت: خوا بۆی ده‌رخستبوو، ئەم بیره‌ شه‌یتانیه‌ پایه‌ و پێگه‌ی پێدایوو و له کاتی‌که‌وه بۆ کاتی‌کی تر پا‌کانی ده‌گۆڕین، زیاد له‌مه‌ش له پ‌واله‌تدا خۆی وه‌ک پێغه‌مبه‌رێک نیشانداده‌، بیری داهێنانی (ته‌خت و تاراج‌)‌یشی ده‌خسته‌ پا‌ل ئیمامی عە‌لی رضی الله عنه و چه‌ندین بیر و پای تری هه‌له‌به‌ستراوی دیکه‌شی بڵاوده‌کرده‌وه.<sup>۱</sup>

بیروباوه‌پی (کیسانییه‌) له تونێله تاریکه‌که‌ی شه‌یتانه‌وه فراژوو بوو و بڵاویۆوه، ئیمامه‌تی محمە‌دی کوپی عە‌لی ناسراو به‌ ئیبن له‌نه‌فیه‌یان پاگه‌یانده‌ به‌ پاساوی ئەوه‌ ئەو له (بصره‌) ئالای داوه‌ته ده‌ست موختار، بیری ته‌ناسوخ و ئالوگۆپی پۆحه‌کانیان بڵاو کرده‌وه، ده‌یانگوت: ئیمامه‌ت بۆ عە‌لی هاتوو، پاش ئەو بۆ هه‌سه‌ن و نینجا بۆ حوسێن و دوا‌ی ئەویش بۆ محمە‌دی کوپی هه‌نه‌فیه‌، واتای ئەمه‌ ئەوه‌یه: پوحی خودا هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی پێغه‌مبه‌ر(ﷺ)، پۆحی پێغه‌مبه‌ریش(ﷺ) هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی عە‌لی، پۆحی عە‌لیش هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی هه‌سه‌ن، پۆحی هه‌سه‌نیش هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی حوسێن، پوحی حوسێنیش هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی ئیبن له‌نه‌فیه‌، ه‌ی ئەویش هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی ئەبو‌هاشمی کوپی‌ه‌وه.<sup>۲</sup> ده‌ریاره‌ی ئیبن له‌نه‌فیه‌ زۆریان زێده‌پۆیی ده‌کرد و ده‌یانگوت: ده‌وره‌ی هه‌موو زانسته‌کانی داوه‌و

۱- الفرق بين الفرق ص: ۵۵، دراسات في الامواء والفرق ص: ۲۴۸.

۲- نشأة الحركات السياسية والدينية في الاسلام، د. فاروق فوزي ص: ۱۰۱.

۳- المقالات والفرق ص: ۲۶، الشيعة العربية والزيدية ص: ۲۵۸.

۴- (الملك والنحل) ۱/ ۱۳۱.

زانياريه ڪاني ٿاشڪرا و په نهان و ته وای گهر وون و مړوڏ ده زانیت، پاڙ و زانياريه ڪاني له دوو سیده که ی پیش خوی واته هه سهن و حوسین وهرگرتووه.<sup>۱</sup>  
له پاستیدا ٿین لهنه فییه: هرگیزا و هرگیز نه یگوتووه من مه دیم و له پاڙ و نهینیه کان ده زانم و دانی بهم جوړه زیده پویانه نه ناوه.

ٿین سه عد له گپړانه وه یه کیدا که بؤ (نه بولغوریانی مه جاشینی) به رزکردو ته وه، ده لی: هه وال گه یشته (محمدي ڪوري هه نه فییه): که نه وان ده لټن (محمد) شتیکی له زانباری په نهان له لایه، گوتی (محمد) هه ستایه سر پی له نیوماندا و گوتی: سویند به خودا، ټیمه جگه له م شته ی له نیو ته م دوو له وحه دایه شتیکی زیاترمان له پیغه مبهری خودا (ﷺ) به میرات وهر نه گرتووه، ټینجا گوتی: خودایه جگه له م لاپه په یه که به ده سکی شیر که مه وه یه، پرسپارم لیکرد: ته م لاپه په چی تیدا نوسراوه؟ گوتی: (مَنْ أَحْدَثَ حَدًّا، أَوْ أَوَى مُحْدًا).<sup>۲</sup>

(محمد) له وه لامي هیندیک پرسپاری پیاویک که ده ربارهی هیندیک شتی نهینی بوی دروست ببون گوتی: دوا ی ته مه: له م جوړه قسه و باسانه دوریکه ونه وه، ده نا شوپه یی و نه نگي یه بؤ ټیوه خو به م شتانه وه خه ریک ده کن، ده ست بگرن به قورنانی پیروزه وه، پیشیناننان به هو ی قورنانه وه پیگه ی پاستیان گرت بهر، دوا که سی ټیوه ش هر به هو ی نه و - قورنان - وه پیگه ی پاست ده گرت بهر.<sup>۳</sup>

موختار له بهر چهنده هو یه کی سیاسی په واجی به بیری مه دیا تی محمدي ڪوري هه نه فییه داوه، واته نه و ویستویه تی به ناوی نه وه وه حوکم بگپړیت و به س و یه کتوز به شداری پینه کات، کاتیک ټین لهنه فییه ویستی به ره و (کوفه) بچیت، ته م هه وال گه یشته موختار و زوری له بهر دل گران بوو، گوتی: مه دی نیشانه یه کی هه یه، نه و دیته نیو شاره که تانه وه، پیاویک له ټیوه به شیر لی دی ده دا، به لام شیر که نایپریت و زیانی پی ناگه ی نه ی، ته م نه خشه یه گه یشته وه به ټین

۱. هه مان سرچاوه.

۲. الشیعة العربیة و الزیدیة ص: ۲۵۸.

۳. الطبقات (۷۰/۵).

لحه‌نه‌فییه، نه‌ویش نه‌چوو و له‌ جیگای خۆی مایه‌وه.<sup>۱</sup>  
 کثیر عزه‌ی شاعیر ده‌باره‌ی ئین لحه‌نه‌فییه گوتویه‌تی:

الا إن الأئمة من قریش ولاة الحق أربعة سواء  
 علي و الثلاثة من بنیه هم الأسباط ليس بهم حنفاء  
 فسبط سبط إيمان و برّ وسيط غيبته كربلاء  
 وسيط لا تراه العين حتى يقود الخيل يقودها لواء  
 تغيب لا يرى عنهم زماناً برضوى عنده غسل وماء.<sup>۲</sup>

**شه‌هه‌م: بزوتنه‌وه‌ی عه‌مری کوری سه‌عیدی کوری عاص (الاشرق) و  
 کوژرانی.**

به‌پێی بریاره‌کانی کۆنگره‌ی (جاییه‌)، ده‌بوایه‌ دوا‌به‌دوای مه‌پوانی کوپی حه‌که‌م  
 و خالیدی کوپی به‌زید. عه‌مری کوپی سه‌عیدی نه‌شره‌ق پۆستی حوکمرانی  
 وه‌ریگری، به‌لام مه‌پوان حیسابی بۆ عه‌مر نه‌کرد و له‌ حالێ حه‌یاتیدا به‌یعه‌تی بۆ  
 مه‌ردوک کوپه‌که‌ی خۆی عبدالملك و (عبدالعزیز) پێک‌خست، ئه‌م په‌فتاره‌ی  
 (مه‌پوان) ناگری پفی له‌ ده‌روونی عه‌مردا هه‌لایساند، به‌لام خالید نه‌یکرده‌ خه‌م و  
 مه‌راق و پووی له‌ لێکۆڵینه‌وه‌ی زانست کرد، به‌تایبه‌تی زانستی کیمیاگری.<sup>۳</sup>

سه‌ره‌تای سالی ۶۹ی کۆچی عبدالملك به‌مه‌به‌ستی گه‌مارۆدانی زوفه‌ری کوپی  
 حاریس به‌ خۆی و به‌ سوپاکه‌یه‌وه‌ به‌ره‌و (قه‌رقیسیا) به‌پێکه‌وت، عه‌مری کوپی  
 سه‌عیدی به‌سه‌ر (دیمه‌شق) وه‌ به‌جێهێشت، هه‌ر که‌ عبدالملك ده‌رچوو، عه‌مر  
 دیمه‌شقی پاوانکرد و خۆی تێدا دامه‌زاند و ده‌ستی به‌سه‌ر به‌یتولماله‌دا گرت.

به‌پێی گێڕانه‌وه‌یه‌کی تر: کاتێک عبدالملك به‌ره‌و (قرقیسیا) به‌پێکه‌وت عه‌مریشی  
 له‌ گه‌لدا بوو، به‌ له‌ شه‌ودا هه‌لی قۆزته‌وه‌ و به‌خۆ و به‌ ژماره‌یه‌کی زۆره‌وه‌ جودا

۱. سیر اعلام النبلاء (۱۱۸/۴).

۲. مه‌مان سه‌رچاوه (۱۱۲/۴).

۳. تاریخ خلافة بني أمية، بنیه عاقل ص: ۱۵۲.

ٻڙو و بهرو (ديمه شق) گه پايوه، (عبدالرحمن ي كوري نوم جه كه مي سه قه في) والي ديمه شق ه لآت و عه مري كوري سه عيد چوه نټويه وه و ده ستي به سر خه زينه كانيدا گرت،<sup>١</sup> عه مر له دو (عبدالرحمن) ي نارد، به لام له وي نه مابوو، فه رمانيدا خانوه كه ي پړوخينري، خه لك كڙټوه و عه مر چوه سر (مينبه) و سو پاس و ستايشي خوداي كرد و گوتي: نه ي خه لكينه: هر كه سايه تيه كي قورپه ي شي له پيش مندا چوويته سر نه م مينبه ره، پټي وابووه به هه شت و ناگري هه يه، كي فه رمانبه رداري بي ده چيته به هه شت، كي ياخي بي ده چيته دوزه خ، من هه والتان پي ده ده م: به هه شت و دوزه خ هي خودان و هيچ كاميكيان هي من نين، من ته نها نه وه له سر شانه: به يه كساني يه كي چاك و به خشيني تيرو ته واو پرفتارتان له گه ل بكه م.<sup>٢</sup>

سپنده ي به ياني نه و شه وه: عبدالملك ده رباره ي عه مر پرسياي كرد، زوري ليكه پان نه ياندوزيه وه، يه كسر به رو (ديمه شق) گه پايوه، ته ماشاي كرد عه مر خوي تيډا مه لاس داوه، جه نگ و پيكه لشاخان ده ستي پيكرد، (١٦) پڙي خاياند نه نجامي نه بوو،<sup>٣</sup> عبدالملك ته ماشايكرد عه مر خوي له قه لايه كي پته وي پومي دا مه لاسداوه به زيني نه سته مه، ناچار داواي له عه مر كرد. ناشتي بكه ن و شه پ رابگرن.<sup>٤</sup>

١ — مهرجه گاني (عه مري كوري سه عيد ي كوري عاص): به م شيويه بوون:

— ده بي پړستي (خيلافه ت) دواي عبدالملك بڙ عه مر بي.<sup>٥</sup>

— ده بي له گه ل هر كاريه ده ستي كي عبدالملكدا كاريه ده ستي كي عه مرش هه بيت و له هه موو كاروباريكي گه وړه و بچوكدا پاوږي پي بكات.<sup>٦</sup>

— ده بي عه مر به سر په رشتياري (ديوان) و (بيت المال) دامه زريني.<sup>٧</sup>

١- البداية و النهاية (١١/١١٤).

٢- هه مان سه رچاوه (١١/١١٥).

٣- هه مان سه رچاوه.

٤- الامويون، للوكيل (١/٣٦٩).

٥- الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ٨٥.

٦- تاريخ خليفة، نقلا عن الدور السياسي لأهل اليمن ص: ٨٥.

له لایه کی تره وه کتیبه کانی میژوو ژماره یه ک هۆکاریان باسکردوون، بۆ قبولکردنی ئه م مه رجانه ی عه مر له لایه ن (عبدالملك) وه:

أ — دابه شبوونی هۆزی (که لب) ی خاوه ن هیز و کاریگه ری سیاس ی، به سه ر عبدالملك و عه مردا، برا کوژی ئه م هۆزه زیانی گه وره ی بۆ هه ردولا تیدا به و به رژه وه ندی (که لب) یش ده خاته خه ته ره وه، ئه مه هۆیه کی سه ره کی بوو بۆ ناشتی.<sup>۱</sup>

ب — ده سته سه رداگرتنی دیمه شقی پایته خت له لایه ک و زه وتکردنی (به یتولماله) و (دیوان) که به دوو شاره گی ژیا نی و پراکتیشانی پشتیوانان داده نران بۆ ده ولته ی ئومه وی له لایه ن (عه مر ی ئه شره ق).

ج — مانه وه ی زۆربه ی هیزه به مانیه کانی تری شام به بیلایه نی و دووره په ریژی یان، وایگر د پیریاری په سمی ناشتی به ده سته ی خودی هۆزی (که لب) بیته.<sup>۲</sup>

د — ده رکه وتنی بزوتنه وه ی عه مر ی ئه شره ق وه ک زله یزژیکی سه ریازی و پشتیوانی لی کردنی له لایه ن دانیشته وانی (دیمه شق) و عبدالله ی کوپی کریمی قه سری ی سه رۆکه وژی (به جیله) به خۆی و هۆزه که یه وه.<sup>۳</sup>

ه — ده شگونجی بۆیه عبدالملك له گه ل عه مر پیکه وتبی، تا کیشه که به ناشتی چاره بکات و دوا به ش له گه ل سه رۆکه وژه کانی شام پیک بیته و (عه مر ی کوپی ئه شره ق) یش به هه رجۆرێک بیته له نۆیه ری.<sup>۴</sup>

۲ — عبدالملك و نا پاکی کردن له گه ل عه مر ی کوپی سه عیدی پورزای:

دوا ی تیپه پینی (۴) پۆژ به سه ر په یمانی ناشتی و هاتنه وه ی عبدالملك بۆ نیو (دیمه شق)، عبدالملك به دوا ی عه مر ی دا نارد بیته لای، پاشنیوه پۆ عه مر خۆی

۱- أنساب الاشراف(۱۳۹/۴).

۲- نهاية الأدب(۱۰۲/۲۱)، الدور السياسي لأهل اليمن من: ۸۶.

۳- الدور السياسي لأهل اليمن من: ۸۷.

۴- هه مان سه رچاوه.

۵- الكامل في التاريخ، نقلًا عن الدور السياسي لأهل اليمن من: ۸۷.



زىيۇشكرد و شىرى لە كالان دەرگىشا، ھەستايە سەر پى و بەسەر پايەخەكەدا ھەلەنگوت، ژنەكەى و ئەوانەى لەلای بوون، گوتيان: ئىمە بە باشى نازانين بچیتە لای عبدالملك، بەلام بە قسەى نەکردن، بەخۆ و بە (١٠٠) كۆيلەى تايبەتى خۆيەو بەرپىكەوت، عبدالملك ھەرمانى بە پۆلە و نەوہەكانى (مەپوان) كوردبوو يىنە دەورەى، بە دەرگاوانەكەى گوتبوو: كە (ئىبن سەعيد) بەتەنيا بنىرىتە ژورەو و دەرگا دابخات، ەمر لە دەرگا ئاوا بوو و دەرگاكان داخران، لە عبدالملك نزىك بۆو، پىشوازيلىكرد و لەسەر قەنەفە داينىشاندا، پاشا ئاخاوتنىكى دوور و درىژ، عبدالملك گوتى: ھۆ كوپە شىرەكەى لىوہەريگرە، ەمر گوتى: (إنا لله) ئەى ئەمىرى ئىمانداران. پىتى گوت: بەتەماى قسەم لەگەل بكەى و شىرىشت پى بى! ئىنجا كوپىژگەكە شىرەكەى لى وەرگرت، ماوہيەك گەفتوگويان كرد، ئىنجا عبدالملك پووى لە ەمر كرد و گوتى: ھۆ باوكى ئومەييە! ەمر گوتى: لە خزمەتدام، ئەى ئەمىرى ئىمانداران، گوتى: تۆ كە منت لە جىنشيناىەتى خست و كودەتات بەسەردا كردم، ئەو كاتە سويندم خوارد: ھەر كاتىك بكەويتە بەردەستم و پىر بە چاوانم بتبينم، دەبى سەرتاپا كۆت و زنجىرت بكەم، پۆلەكانى (مەپوان) گوتيان: دواى ئەوہ ئازادى دەكەى ئەى ئەمىرى ئىمانداران؟ گوتى: ئىنجا ئازادى دەكەم! چۆن شتى وا لەگەل (بابى ئومەييە) دەكەم؟!، پۆلەكانى مەپوان گوتيان: سويندەكەى ئەمىرى ئىمانداران بەجىبگەيەنە، ەمر گوتى: ئەى ئەمىرى ئىمانداران سويندەكە بەجىدەگەيەنم، عبدالملك كۆت و زنجىرىكى لەژىر پايەخەكەى دەرھىتا و بۆى ھەلدا، ئىنجا گوتى: ھۆ كوپە! زنجىرى بكە. كوپەكە كۆتوزنجىرى كرد، ەمر گوتى: ئەى ئەمىرى ئىمانداران توخوا كاتىك دەمبەنە دەرەوہ و لەبەر چاوى خەلك لىم بكنەوہ گوتى: ئەى بابى ئومەييە لەكاتى سەرەمەرگدا دەتەوئ مەكر و فىل بكەى؟ نا بەخوا. نامانەوئ لەبەر چاوى خەلك لىت بكنەوہ، دەبى كۆتوزنجىرەكەت بە ئازار و ئەشكەنجەوہ لىدامالىن،

ئىنجا عبدالملك بە ھەردوك چەپەلۆكى پىرى داىە و پايكىشا، بەجۆرىك دەمودانى بە قەنەفەكە كەوت و ددانى پىشەوہى شكاند، ەمر گوتى: ئەى ئەمىرى ئىمانداران

توخوا با له مه گه‌وره‌تر نه‌شکێت، عبدالملك گوتی: به‌خوا نه‌گه‌ر بزانه‌م تو بمینی و وه‌فادارم بی و قورپه‌یش ناشت و ته‌با بکه‌ی ئازادته‌که‌م، به‌لام دوو پیاوی وه‌ک منوتو له‌ولاتیکدا پێکه‌وه‌ کۆنابنه‌وه‌ به‌لکو به‌کیکیان نه‌وی تریان ده‌رده‌کات.<sup>۱</sup>

له‌ گێڕانه‌وه‌یه‌کی تردا هاتوه‌:

عبدالملك عبدالعزيزی برای پاسپارد، تا له‌ نوێژی عه‌سه‌ر ده‌گه‌رپه‌ته‌وه‌ بیکوژیت، گه‌رپه‌ته‌وه‌، بینی نه‌یکوشتوه‌، سه‌رکۆنه‌ی عبدالعزيزی کرد و جنیوی به‌خۆی و به‌ دایکی گوتن هه‌ریه‌که‌یان له‌ دایکێک بوون، عبدالعزيز گوتی: خودا و خزمایه‌تی به‌ گژدا کردم چونکه‌ دایکی پوری عبدالملك بوو و خوشکی مه‌پوان بوو، ئینجا عبدالملك گوتی: هۆ کوپه‌! نه‌سه‌ره‌ نێزه‌م بۆ بینه‌، بۆی هینا، پیاوه‌شاند و لێیدا، به‌لام سوودی نه‌بوو، ئینجا ده‌ستی له‌ بازۆله‌ی عه‌مه‌ر وه‌شاند، زانی زۆی له‌به‌ره‌ و پێکه‌نی و گوتی: خۆ زۆرپۆشه‌، که‌واته‌ خۆت ساز کردوه‌، هۆ کوپه‌ شیره‌که‌ بینه‌، شیره‌که‌ی هینا، ئینجا فه‌رمانیدا عه‌مه‌ر بخڕپه‌ته‌وه‌ی، له‌سه‌ر سنگی دانیشته‌، سه‌ری به‌ری و ده‌یگوت:

يا عمرو إن لم تدع شتمی و منقصتی أضربك حيث تقول الهامة اسقوني

ده‌ست و په‌نجه‌کانی له‌ خۆینده‌ش لال ببون و خۆینیان لێ ده‌تکا، باسکه‌کانی شۆرپیبونه‌وه‌ و له‌ره‌له‌ریان ده‌کرد، سام گرتبووی و نه‌یده‌توانی له‌سه‌ر سنگی پاست بپه‌ته‌وه‌، ئاماده‌بوان هه‌لیانگرت و له‌سه‌ر قه‌نه‌فه‌که‌ی خۆی دایانیشاند و ده‌یگوت: به‌ر له‌مه‌ شتی ئاوام نه‌دیوو، هاوده‌می دنیا بوو، خوازیاری دوا پۆژ نه‌بوو، ئینجا سه‌ره‌که‌ی دا به‌ عبدالرحمن ی کوپی ئوموچه‌که‌م. ئه‌ویش برییه‌ ده‌ره‌وه‌ و له‌به‌رامبه‌ر خه‌ک پانواند، عبدالعزيزی کوپی مه‌پوان توره‌که‌یه‌ک پاره‌ی هه‌لگرت و چوو ده‌ره‌وه‌، ده‌می کیسه‌که‌ی کردوه‌ و به‌نیو خه‌لکی دا هه‌لدا، ئه‌وانیش فه‌رمانیان له‌سه‌ر کرد، گوتراوه‌: پاشان پاره‌که‌ بۆ به‌یتولمال گێپدراوه‌ته‌وه‌،

ده شگوتري: ڪاتيڪ عبدالملك بڻ نويڙي عه سر در چو، ٺه بو زوعه يزه عه ي ڪڙيله ي  
سه رپرشتي ڪوشتن ي عه مري ڪردوه.<sup>۱</sup>

به م شيوه يه عبدالملك خڙي له مه ترسي مونافيسيڪي به هيڙي پڙگار ڪرد و ڪوي  
به په يمان و په يمانشڪيني نه دا، ناپاڪي ڪرد، خويني پشت، له پيٺاوي گه يشتن به  
ده سه لات عه مري ڪوري سه عيدي پورزي ڪوشت، موسعه بي ڪوري زويڙي يه ڪه  
خوشه ويست و هاوپتي خڙي له نيو برد، عبدالله ي ڪوري زويڙي باشتين ڪه سي سر  
زه وي ٺه و زه مانه ي خڙي گوته ني ڪوشت.

**جهوتهم: ناشتي عبدالملك له گه ل (پڙم) و ته نگه لچيني به**  
**(جه راجيمه).**

به پره چاو ڪردني پشيو ي و نالوڙي ٽڙي نيو قه له مره وي ده سه لات ي ٺومه وي،  
عبدالملك به ناچاري ناشتينا مه يه ڪي له گه ل (پڙم) مؤر ڪرد، به پتي ٺه مه:

- ده بي ده وله تي عبدالملك سالانه (۳۶۵) هه زار پارچه زيپر و (۳۶۰) ڪڙيله و  
(۳۳۰) ٺه سبي پره سن بدا به (پڙم).

- ده وله تي ٺومه وي و ده وله تي پڙم باج و ده رامه تي (قوپرس و ٺهرمينيا) به  
يه ڪساني به سر خوياندا دابه ش بڪن،<sup>۲</sup> عبدالملك ژماره يه ڪ بارمته ي ليگلده وه و  
له (به عله به گ) داينان،<sup>۳</sup> له به رام به ٺه مه دا ده بي (پڙم) (جه راجيمه) بڪيشيته وه  
نيوه پاستي ٺيمپر اٽوريه تي بيڙه نتي.<sup>۴</sup>

عبدالملك ناشتي (جه راجيمه) ي له چياي (الڪام) قبول ڪرد و، ٺاماده بو هه موو  
پڙڻا نتي ڪي هه يني (۱۰۰۰) ديناريان بداتي.<sup>۵</sup>

۱ - البداية و النهاية (۱۱/۱۱۹).

۲ - الفتوح البيزنطية ص: ۱۵۸، الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۹۰.

۳ - فتوح البلدان (۱/۱۹۰).

۴ - فتوح البلدان (۱/۱۹۰)، الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۹۰.

۵ - أنساب الأشراف (۵/۲۹۹، ۳۰۰)، الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۹۰.

هێنده‌ی نه‌خایاند هه‌لی وه‌رگرت و خۆی مه‌ترسی (جه‌پاجیمه) پزگار کرد، دوا‌ی نه‌جامدانی په‌یمانی ناشتی له‌گه‌لیان، یه‌ك له‌ سه‌رکرده‌کانی خۆی به‌ ناوی سه‌حیمی کۆپی موهاجیری بۆ لای سه‌رۆکی (جه‌پاجیمه‌کان) نارد، متمانه‌ی ته‌واوی پێکرد، به‌ هێژتکی گه‌وره‌ی سه‌ربازی یه‌وه که بۆ نه‌م کاره پێکی خستبوو لێی نزیک بۆوه به‌ره‌نگاریان بۆوه، له‌ نه‌جامدا سه‌رکرده‌که‌یان کوژرا و هاوه‌له‌کانی هه‌لاتن و نه‌وانه‌ی به‌جێمان چه‌پاله‌دران و کۆیله‌کان گه‌پانه‌وه لای گه‌وره‌کانیان و پیشه‌وه‌ر و جوتیره‌کانیشی بۆ سه‌ر گونده‌کانیان گه‌پانه‌وه.<sup>۱</sup>

وه‌ك ده‌رده‌که‌وی نه‌م پێکه‌وتنه‌ی عبدالملك له‌گه‌ل ده‌وله‌تی بێزه‌نتی هێنده‌ی نه‌خایاندوه، چونکه (پۆم) په‌یمانه‌که‌یان شکاند، هه‌روه‌ها عبدالملك، توانی (ئێبن زوبیڤر) له‌نیۆبه‌ریت و ده‌وله‌تی ئیسلامی بکات یه‌ك و خۆیشی تاکه سه‌رکرده‌ بی، نه‌م سه‌رکه‌وتنه‌ی هانیدا بیر له‌ به‌ره‌نگاریبونه‌وه‌ی بێزه‌نتی یه‌كان بکاته‌وه که به‌رده‌وام سه‌ره‌تاته‌کی سه‌ر سنوری جیهانی ئیسلامیان ده‌کرد، ساڵی ۷۲ی کۆچی (محمدی کۆپی مه‌پوان)ی بۆ سه‌رکرده‌یه‌ تیکردنی هێرشه‌کان دیاریکرد و له‌ ساڵی ۷۴ی کۆچیدا ده‌ستی به‌ هێرشکرد.<sup>۲</sup>

### هه‌شته‌م: (زوفه‌ری کۆری حاریسی کیلابی).

قه‌یسه‌ هه‌واداره‌کانی (ئێبن زوبیڤر) دوا‌ی جه‌نگی (مه‌رج پاهیت)یش به‌رده‌وام بوون له‌ سه‌ر بیری تۆله، زوفه‌ری کۆپی حاریس یه‌کێك بوو له‌ سه‌رکرده‌ به‌هێزه‌کانی ئه‌و هۆزه، به‌خۆ و به‌ هۆزی قه‌یسه‌وه له‌ (قه‌رقیسا) خۆیان مه‌لاس دابوو، نه‌م شاره‌یان کردبووه و یستگه‌ی هێرشه‌کانیان بۆ سه‌ر هۆزی که‌لب، له‌ سه‌ر ناوچه‌ سنوریه‌کان، عبدالملك به‌مه زۆر ته‌نگاو بوو، ئه‌و که به‌ نیاز بوو ته‌واوی ناوچه‌کان له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تی (ئێبن زوبیڤر) ده‌ریڤینی، به‌تایبه‌تیش (عێراق) که

۱- انسایب الاشراف (۳۰۱/۵).

۲- الکامل لابن الاثیر، نقلًا عن الدور السياسي ص: ۹۲.

۳- هه‌مان سه‌رچاوه (۸۴/۳).

موسعه بي ڪوپي زويٽر ڪوڪي تيڏا ده گيڙي، بويه بپاريدا پيش ٿوهي هيچ ڪام له بهرنامه ڪاني ده ست پي بڪات ده بي هيرش بڪاته سهر (قهرقيسيا) و خوي له مه ترسي (زوفر) پزگار بڪات، ٿوه سوپايه بي بؤ هيرش ڪردنه سهر موسعه بي ساز ڪردبو پوي پي بهر وه (قهرقيسيا) وهر گيڙا، پيشه ڪي گه ماروڏا، به لام پياوه ڪاني (زوفر) ده ست پيشخري هيرشي ڪي پالوانانه يان ڪرده سهر سوپاڪه ي عبدالملك، عبدالملك بهم هيرشه يان سهر سام بوو و گوتي: دهك خودا پياواني (موزه پ) له په حمه تي خوي دهر ڪا!، به خوا شه پ له گه ل ڪردنيان داماي به دواوهيه وازليهنانيان داخ و حهرهت و مهراقه!.

عبدالملك په ناي بؤ ناشتي برد، نامه يه ڪي بؤ (زوفر) نارد، داوي لي ڪردبوو گويڙايه ل و فرمانبه رداربئ دها به پيچه وانه وه توشي مه ترسي ده بيت، داوي مه ولداني ڪي زور و ناخواتني ڪي دور و دريڙ (زوفر) وه لامي داواڪه ي به ٿري به لي دايه وه، به مه رجيك هه لبراردن به ده ست خوي بي: يان وهك دلسوزي ڪي (ٿين زويٽر) ده ميٽيٽه وه، يان ده چيٽه پال عبدالملك، عبدالملك پازييوو و بپاريدا (زوفر) و (موزه يل) ي ڪوپي، ڪه سهر ڪرده ي سوپاڪه ي بوو و ته واوي لايه نگرانيان و چه پاله بدات و داوي تولي خويني پڙاو و مالي له نيوبراويان لي نه ڪاته وه، به لكو له گه ل ٿه مه شدا عبدالملك مال و پاره يه ڪي زوري دا به (زوفر) تا به سهر خوي و قه يسيه ڪانيدا دابهش بڪات، ٿينجا ڪوتايي ٿه ڪاره يان به ٿه نجامداني هاوسه رگيري هينا له نيوان موسلمه ي ڪوپي عبدالملك و په بابهي ڪچي زوفر ي ڪوپي حاريسي ڪيلابي، (زوفر) فرماني به (موزه يل) ي ڪوپي ڪرد بجيٽه پيزي سوپاڪه ي عبدالملك ڪه بؤ هيرش ڪردنه سهر موسعه بي ڪوپي زويٽري پڙخستوه، چونكه (موزه يل) وهك خوي به يعه تي (ٿين زويٽر) له ٿه ستودا نيه).

عبدالملك بهرنامه ي دانا بؤ به ديهيٽاني هاوسهنگي له نيوان هه ردوك هوزي يه ماني و قه يسي، سهر ڪرده و ڪه سايه تي هه ردوك لاي به ته رازوو له خوي نزيك ڪردنه وه، له هوزي (قه يسي) ٿه م جوڙه ڪه سايه تيانهي له خو نزيك ڪردنه وه:

۱- الڪامل في التاريخ (۶۱/۳).

۲- هه مان سرچاوه (۶۲/۳).

زوفه ری کوپی حاریسی کیلابی، هوزه یلی کوپی زوفه، کهوسه ری کوپی زوفه، مهسعه دهی فهزاری، ژماره یه کی تریش.

له هۆزی (یهمانی) یش ئەم کهسایه تیانه ی له خۆی نزیک کردنه وه: ههسسانی کوپی مالیکی کهلبی، پوحی کوپی زهنباعی جوزامی، په جانی کوپی حه یاتی کیندی، ژماره یه کی تریش.

هاوسهنگی تهواوی له نۆی ئەم دوو هۆزه گهوره ی شامدا پاگرت له تهواوی کوپ و کۆبوونه وه و ئەنجامدانی کارهکانیدا، به زۆری کاربه دهستی نۆی شارهکانی له هۆزی قهیسی داده مهزاندن، و کاربه دهستی سه رگوند و لادیکانیشی له خه لکانی هۆزی یهمانی داده نان. و ههروه ها.<sup>۱</sup>

## نۆیه م: زهوتگردنی (عیراق) و کۆتایی هینان به موسعه بی کوپی زوبیر:

دوای نه وهی (ئیهن زوبیر) تهواوی عیراقی خسته وه ژیر پکیتی دهوله ته که ی خۆی، پووبه پوو بوونه وهی نۆوان نه و و عبدالملك بووه شتیکی چاوه پوانکراو و ههتی، عبدالملك پاش پاوێژ کردنی به دهست و پێوه ندهکانی، بریاریدا به سه رکردایه تی خودی خۆی هیرشیکی گهوره ی سه ربازی بکاته سه ر موسعه بی کوپی زوبیر، هه ندیک پاوێژکار پایان وابوو خۆی له شام بمینیتته وه و یه کێک له که سوکاری نزیکي سه رکردایه تی سوپاکه بکات، هه ندیکي تریش پایان وابوو خودی خۆی به م کاره ههستی، خۆیشی ئەم پایه ی دووه می هه بوو و گوتی: ئەم کاره گرنکه ته نها به کهسایه تیه کی قورپه یشی خاوه ن بیروپای په سند پاده په پی، له وانه یه که سیك بنیرم ئازا بیت، به لام خاوه ن پا نه بیت، من شاره زای تاکتیکهکانی جهنگم، له شه په شیرو شیربازیشدا شاره زام نه گه ر پتویست بکات، موسعه ب نازایه و په روه رده ی نۆی بنه ماله یه کی به غیره ته، به لام له تاکتیکي جهنگ نازانی و خه لکانیکیشی له گه له دژو پیچه وانه ی ده جولینه وه، به لام من خه لکانیکم له پشته دلسۆزیم بو

ده‌نوینن سالی ۷۱ی کۆچی و دواي تپه‌پړنی (۴) سال به‌سەر له‌نیوچوونی موختار و ده‌سه‌لته‌که‌ی، عبدالملك بریاری خۆی ساغ کرده‌وه په‌لاماری عیراق بدات و له‌ژیر ده‌سه‌لاتی (ئین زوبیر)ی ده‌ریښی، له‌وانه‌یه تا نه‌و ساته وه‌خته تیکه‌له‌چونه‌کانی له‌گه‌ل ئین زوبیر له‌ عیراقدا شیوه نه‌نقه‌ست بووین، چونکه تا پایه‌کانی حوکمرانی له‌ شام نه‌چه‌قاندن نه‌یویستوه به‌رهو عیراق به‌پړ بکه‌وی، نه‌م سالانه‌ی به‌پړ کردن تاوه‌کو پښیسته بتوانی نه‌م نامانجه بپیکي، هه‌روه‌ها کیشه‌کانی خۆی له‌گه‌ل زوفه‌ری کوری حاریسی کیلابی چاره‌سەر کردن که خۆی له (قرقیسیا) دامه‌زراند بو، ده‌سه‌لاتی ئومه‌وی له‌ ته‌واوی جزیره پیلێژ کردبوو، عبدالملك به‌ لی‌زانی و سیاسه‌تی به‌هیزی کیشه‌ی (زوفه‌ری) ناشتیانه چاره‌سەر کرد، به‌م شیوازه کیشه‌ی (قرقیسیا)ی کۆتایی پته‌ینا، که ماوه‌ی هه‌وت سال بوو وه‌ک دپکێک له‌ چاوی ده‌وله‌تی ئومه‌وی هه‌له‌چه‌قیبوو، نه‌م کیشه‌ی ناشتیانه چاره کرد و ده‌سه‌لاتی له‌ هه‌ریمی (جزیره) جیگیر کرده‌وه،<sup>۲</sup> هه‌ر له‌م چه‌ند ساله‌دا خۆی له‌ عه‌مری کوری سه‌عیدی گه‌وره خۆپه‌پیشکه‌ری سامناکی پزگار کرد و گرتی و کوشتی.<sup>۱</sup>

کاتیک ویستی به‌رهو عیراق به‌پیکه‌وی، خوا حافیزه‌ی له‌ عاتیکه‌ی کچی په‌زیدی کوری معاویه‌ی هاوسه‌ری کرد، عاتیکه گریاو کاره‌که‌ره‌کانیاش له‌گه‌لی گریان، عبدالملك گوتی: خودا(کثیر عزة) بکوژی، ئیستا هه‌رده‌لێی چاوی لی‌مانه و ده‌لی:

إذا ما اراد الغزو لم یثن همه حصان علیها عقد در یزینها  
نه‌ته قلما لم تر النهي عاقه بکت و بکی مما عناها قطينها<sup>۵</sup>

ئینجا عبدالملك به‌ خۆی و به‌ سوپاکه‌یه‌وه به‌ په‌له‌ په‌له‌ به‌رهو عیراق پۆی، محمدی کوری مه‌پوانی برای کرده‌ پیشه‌نگی سوپاکه و له (مه‌سکه‌ن) بارگه‌یان

۱- الکامل فی التاریخ(۵۱/۳).

۲- هه‌مان سه‌رچاوه (۵۹/۳).

۳- الکامل فی التاریخ، نقلاً عن العالم الاسلامي فی العصر الاموي، ص: ۵۰۱.

۴- البداية و النهایة(۱۱۹/۱۱).

۵- الکامل فی التاریخ(۵۱/۳).

خست، موسعەب هەوالی بە پێکەوتنی (عبدالملك)ی پێگەیشت، سوپاکە ی پێکخست و ئیبراهیمی کۆری ئەشتەری کردە پێشەنگی سوپاکە و لە (ئەجمیرا) بارگە ی خست.<sup>۱</sup>

ئینجا عبدالملك دەستی بە نامە ناردن کرد بۆ سەرۆکھۆزەکانی عێراقی نیو سوپاکە ی موسعەب، بە ئێنی مۆژدە ی خۆشی دەدانی لە پلە و پایە و مال و سامان.

ئیبراهیم کۆری ئەشتەری سەرکردە ی پێشوی سوپاکانی موختاری سەقەفی و پێشەنگی ئێستای سوپاکە ی موسعەبیش نامە یەکی لە لایەن (عبدالملك) هەو بۆ هات، نامە کە ی بە مۆرکراوی و نەکراوہیی هەلگرت و دایە دەست موسعەب، موسعەب گوتی: چی تێدایە؟، گوتی: نەمخویندۆتەو، موسعەب خویندیهو، دەبینی بانگی دەکا بۆ لای خۆی و بە ئێنی دەداتی هەریمی عێراق بە ئەو دەسپێری و دەیکا بە والی، (ئین لەشتە) گوتی: بەخوا عبدالملك ئەو نەندە ی لە من ناھومێدە لە کەسی تر هێندە ھومێد بپاوی، بزانە نامە ی بۆ ھەموو ھاوہلەکانت ناردوہ، دەربارە ی ئەو سەرۆکھۆزانە بە قسم بکە، با لە ملی ھەموویان بدەم، موسعەب گوتی: کەواتە دوا ی کوشتنیان ھۆزەکانیان دلسۆزیمان بۆ ناوینن، (ئیبراهیم) گوتی: بە ئاسن دایان دەمرکینم، بیاننیرە بۆ کاخی کیسرا و بەندیان بکە، لە جێی ئەوان وەکیل داینی بە سەر ھۆزەکانیانەو، موسعەب گوتی: ئە ی بابی نوعمان: من ئەو کارە ناگەم و لە دژی دەوہستمەو، پەحمەتی خودا لە ئەبو بەحر ئەحنەفی کۆری قەیس بێت: کە بەردەوام ئاگاداری دەکردمەو لە غەدر و ناپاکی خەلکی (عێراق)، ھەر دەلێی چاوی لەم بارودۆخە بوو کە ئێستا ئێمە ی تیکەوتووین.<sup>۲</sup>

ئەمە بە نەیسەت خەلکی عێراق سەیرنە، تۆماری ئەوان پەرە لە غەدر و ناپاکی و ھەلۆیست گۆڕین، بە لکو عبدالمل) پایگە یاند: کە پیش ئەوہ ی نامە یان بۆ بنێری نامە ی ئەوانی پێگەیشتوہ،<sup>۳</sup> کار بە مە گەیشتبوو ئەم نامە گۆڕینەوہ یە لە نەیتی دەرجوو بوو، کاتی ک موسعەب بانگی موہەللەبی کۆری ئەبی سەفرە ی کرد تەگبیری

۱- تاریخ الطبری (۴۲/۷).

۲- الکامل فی التاریخ (۵۲/۳).

۳- ھەمان سەرچاوە (۵۲/۳).



پي بکات (موهلهه) گوتی: بزانه خه لکی عیراق نامه یان بۆ عبدالملك ناردوه و نه ویش نامه ی بۆ ناردوون، من له خۆت دوور مه خه وه، موسعه ب گوتی: خه لکی (به سره) نایه ن بۆ جهنگ تا تۆ نه نیرم بۆ جهنگی (خه واریج)، ئیستا (خه واریج) گه یشتونه ته بازاری (نه هوان)، من پیم ناخۆشه عبدالملك به ره و من هاتییت و به گزیدا نه چمه وه، تۆ بۆ شکاندن ته م کۆسپه منی به سه،<sup>۱</sup> له کاتی نامه و نامه کاری عبدالملك و عیراقیه کاند، سهرانی سهرکردایه تی سوپاکه ی موسعه ب، سوپای موسعه بیان به جی ده هیشت و په یوه نندیان به سوپاکه ی (عبدالملك) وه ده کرد،<sup>۲</sup> عبدالملك دوا ی بینینی بارودوخه که ده یه ویست کیشه که به بی شه پ کۆتایی پی بیئنی و دۆستایه تی و خۆشه ویستیه کۆنه که ی نیوان خۆی و موسعه بی ده کرده پاساو، پیاویکی هۆزی (که لب) ی نارد له موسعه ب و پیی گوت: سه لام له خوارزاکه ت بکه چونکه دایکی موسعه ب (که لبی) بوو، پیی بلی: با واز بیئنی له بانگه شه کردنی خه لک بۆ لای براکه ی، منیش واز دینم له بانگه شه کردنی خه لک بۆ لای خۆم، با کارویار به ته گبیر و پاوێژ بیئت، موسعه ب پیی گوت: به عبدالملك بلی: شیر له نیوانماندایه.<sup>۳</sup>

ئینجا عبدالملك هه لۆیکی تری دا و محمدی کوری مه پوانی برای نارد له، تا پیی بلی: ئامۆزاکه ت نه مانت ده داتی، موسعه ب گوتی: که سیکی وه ک من جگه له هه لۆیستی سهرکه وتن و زالبوون یان شکان له مه یدان ته جگدا ئاوړ له هه لۆیستی تر ناداته وه.<sup>۴</sup>

ئینجا شه پ دهستی پیکرد، ناپاکی و غه در و خیانه تی خه لکی عیراق ده رکه وت، موسعه ب عوتابی کوری وه رقای بۆ هیمدادی ئیپراهیمی کوری نه شته ر نارد، (عوتاب) له وه سه رۆک هۆزانه بوو نامه گۆرینه وه ی له گه ل عبدالملك دا کردبوو، ئیپراهیم نه مه ی به کاریکی خراپ دانا، گوتی: من پیم گوتی (عوتاب) و هاو

۱- الکامل فی التاریخ (۵۱/۳).

۲- تأریخ الطبری (۴۴/۷).

۳- الکامل فی التاریخ (۵۲/۳).

۴- تأریخ الطبری (۴۵/۷).

وینه کانی بۆ من مه نیره، (إنا لله و إنا إليه راجعون)، (عوتاب) له لای خۆی خه لکی توشی شکان کرد، کاتیک تیکشکا (ئین له شته) ئارامی گرت و له مهیداندا مایه وه تا کوژرا، به کوژرانی (ئین له شته) زیانی گه وه له موسعه ب کهوت، چونکه سه ره پای ئازایه تیه که ی، دلسۆزیکێ نزیکێ نهو بوو، له بهر نه وه کاتیک شه ره له قۆلی موسعه ب گه رم ببوو و که وتبووه تهنگانه وه، هاواری کرد: هۆۆ ئیپراهیم! ئیپرۆ ئیپراهیم نیه! <sup>۲</sup> خه لکی عێراق موسعه بیان به جیهیشت و توشی شکانیان کرد، کار به وه گه یشت جگه له (۷) کهس، کهسی تری به ده وه وه نه ما، <sup>۳</sup> به لام به رده وام پاله وانانه ده جهنگا، له خویندا شه لال ببوو، پاشان زیادێ کورێ توبیان له سه ر کۆشکی (دوجهیل)ی دێری (جاثلیق) و له مهیدانی جهنگدا کوشتی، <sup>۴</sup> له جه مادی دووه می سالی ۷۲ ی کۆچیدا، که نه م هه واله گه یشته عبدالملك، نهو گوتی: بینێژن، بهخودا حورمه تی نێوانمان کۆنینه یه، به لام ده سه لات نه زکوه به ره می خێری نیه. <sup>۵</sup>

به کوژرانی موسعه ب جهنگ کۆتایی هات، عبدالملك چوه نیو (کوفه) وه، دانیشتوان به یه تیان پێدا، عێراق هاته وه نیو باوه شی ده وله تی ئومه وی، عبدالملك بیشری کورێ مه پوانی برای کرده والی، پێش نه مه (عێراق) به جی بێلی سوپایه کی ناماده کرد بۆ په لاماری سه ر (مکه) و کۆتایی هێنان به ئین زوبیتر.

#### ۱ - هۆیه کانی تیکشکانی موسعه بی کورێ زوبیتر:

هۆی زۆر پشکیان هه بوو له شکانی (ئین زوبیتر) له عێراقدا، له نیو نهو هۆیانه دا:

۱ - به شدار نه بوونی موهه لله بی کورێ ئه بی سه فره به خۆی و سه ر یازانیه وه، نهو جهنگاوه ریکێ به جه رگ و شاره زای کاروباره کانی جهنگ بوو، موسعه ب له سه ر حه زی خه لکی (به سه ره) بۆ جهنگی (خه واریج)ی نارد، له کاتیکدا (موهه لله ب)

۱- الکامل فی التاريخ (۵۳/۳).

۲- تاریخ الطبری (۴۵/۷).

۳- الکامل فی التاريخ (۵۳، ۵۴/۳).

۴- تاریخ الطبری (۴۴/۷).

۵- هه مان سه رچاوه.

بەمۇسەبى گوتىپو: لەخۆتم دور مەخو، ئەگەر مۇسەب (مۇھەللەبى) لە خۆى دور نەخستبايەو: سوودى زۆرى لە سوپاكەى و توانا و شارەزايى يەكەى وەردەگرت.

ب - غەدر و خيانەتى سەزۆكھۆزەكانى عىراقى نىو سوپاكەى مۇسەب، ئەم غەدر و خيانەتە بەھۆى: بەلەين و موزدەكانى ئابدالمك و نەبوونى تواناى سرنج پاكىشانىان لەلايەن مۇسەبەو سەرى ھەلدا.

ج - مەست نەكرانى سەران و پياوماقولاتى عىراق بە بەخشىش و مال و سامان لەلايەن (ئابدۇللاھى كوپى زوبىير) ى خەلىفە و، ئەم سەزۆكھۆزانە لەگەل مۇسەبدا ھاتنە (مكە) بەلام ئابدۇللاھ ھىچى نەدانى.

د - توپە بوونى خەلكانى شىعە بە كوزدانى مۇختار لەلايەن مۇسەبەو، شىعە پىي و ابوو مۇختار تۆلەى لە بكوزدانى حوسەين كوردۆتەو و ھەموويانى كوشتو: بۆيە كاتىك مۇسەب پىكرا، زائىدەى كوپى عودامە ئەم دەستەواژەيەى دەرىپى: (يالثارات المختيار) واتە: ھاوار بۆ تۆلە سىنانى مۇختار!

ه - شارەزانەبوونى مۇسەب لە بوارى نەخشەى سەربازى يەو، ھەرچەند دوژمنەكانىشى دانيان بە ئازايەتى و پالەوانىتى و خۆپاگرى و نەبەزى ئەودا دىئا.

و - ماندوو بوون و شىپزە بوونى سوپاى زوبىيرىان، چونكە ژمارەيەك جەنگيان لەنىو عىراقدا ئەجامدابوو، بەلام سوپاى ئومەييان ھەساو بوو، كاتىك سوپاكەى ئابدالمك يان بىنى پالىان دايەو و ترس دايگرتن.<sup>٢</sup>

ھ - نەئاردنى ھىزى سەربازى بۆ عىراق لەلايەن ئابدۇللاھى كوپى زوبىيرەو. جىگەى خۆى بوو ئابدۇللاھ بە ھەموو توانايەكەو بە ھاوارى مۇسەبەو چووبايە، چونكە لەدەستدانى (عىراق) واتە لەدەستدانى سەرچاوەكانى داھات و سەرتايەكىشە بۆ پووخانى سىياسى.<sup>٣</sup>

١- الكامل في التاريخ (٥١/٣).

٢- تهديد الدولة الاموية، للناظر ص: ٨٠.

٣- ھەمان سەرچاوە.

## ۲ — کاریگەری کوژانی موسەب لەسەر عبدالله ی کوری زوبیر و وتارەگە ی:

عبدالله ی کوری زوبیر کاتی ک هه‌والی کوژانی موسعه‌بی برای پیگه‌یشت، هه‌ستایه سه‌ر پێو وتاریکی خوینده‌وه و گوتی: سوپاس بۆ (الله) که دروستکردن و فرماندان هه‌مووی می خۆیه‌تی، به ویستی خۆی ده‌سه‌لات ده‌به‌خشی به هه‌ر که سێک بیه‌وی، ده‌سه‌لات ده‌سینێته‌وه له هه‌ر که سێک بیه‌وی، ویستی له‌سه‌ر کێ بێ ده‌سه‌لاتداری ده‌کات، ویستی له‌سه‌ر کێ بێ داماوێ ده‌کات، به‌لام: که سێک خاوه‌ن هه‌ق بێ داماوێ ناکا، با به ته‌نیاش بێ و که‌سی له‌گه‌ڵ نه‌بێت، خودا که سێک عه‌زیز و سه‌ربه‌رز ناکات سه‌ره‌پرشتیاره‌که‌ی شه‌یتان و حیزی شه‌یتان بێ. با هه‌موو خه‌لکی شه‌ی له‌گه‌ڵ بێت، ناگاداربێ: هه‌والیکمان له عێراق‌وه پیگه‌یشتوه، دلته‌نگمان ده‌کات و دلخۆشیمان ده‌کات، هه‌والی کوژانی موسعه‌بمان پیگه‌یشتوه، خودا په‌حمی پێ بکات، ئه‌وه‌ی دلخۆشمان ده‌کات که ده‌زانین کوژانه‌که‌ی شه‌هاده‌ته بۆ خۆی، ئه‌وه‌ی دلته‌نگمان ده‌کات: له‌ده‌ستدانی خۆشه‌ویست جه‌رگسوتانه و خۆشه‌ویسته‌که‌ی له کاتی موسیبه‌ته‌که‌دا نازاری هه‌یه، دوا‌ی ئه‌مه خاوه‌ن پایان ئاوێ بۆ ئارامگرنتی جوان و تازییه‌باری پێژدارانه ده‌ده‌نه‌وه، ئه‌گه‌ر ئیمڕۆ موسیبه‌تی موسعه‌ب هاتوه به‌سه‌رمدا، پێش ئه‌مه‌ش به (زوبیر) تاقی کراومه‌وه، کاره‌ساتی عوسمانیش موسیبه‌تیکی مه‌زن بوو، موسعه‌ب ته‌نها به‌نده‌یه‌ک بوو له به‌نده بچوکه‌کانی خودا و پشتیوانیک بوو له پشتیوانه‌کانم، به‌لام خه‌لکی عێراق خه‌لکی غه‌در و نیفاق داویانه به ده‌سته‌وه و به که‌مترین نرخ فرۆشتوویانه و به کوشتیان داوه، به‌خودا ئیمه‌ی ئالی زوبیر وه‌ک پۆله‌کانی (عاص) له شوینی پالدا‌نه‌وه‌مان نامرین، به‌خودا که سێک له ئالی زوبیر نه‌ له‌سه‌رده‌می جاهیلی، نه‌ له سه‌رده‌می ئیسلامدا له هه‌لاتندا و له پشته‌وه‌را نه‌ کوژاوه، مردنی ئیمه مردنی ده‌سته و یه‌خه و خێرایه، چ به تیر بێ چ به شیر بێ، ناگاداربێ: دنیا مولکی له‌نیوچه‌وه و به‌س مولکی خودا له‌نیو ناچیت و ده‌سه‌لاتی په‌ها می ئه‌وه، ئه‌گه‌ر دنیا به‌ره‌و لام بێت وه‌ک خۆبه‌زله‌ری شه‌پانی پێشوازی لیناکه‌م، باوه‌شی پێدا ناکه‌م، ئه‌گه‌ر پشتم تی بکات و وه‌ک ئه‌و که‌سه‌ی بسوتاوه و سوکوچه‌که‌ بۆی

ناگريه، ٺهه قسم ڪرد و له خودا دهخوادم چاوپوشي له منيش و ٺيوهش بڪات.<sup>١</sup>

٣ - هه ٺويستي عبدالملك سه بارهت به ڪوڙاني موسعه بي ڪوري زويير:

ڪاتيڪ سهرى بپاوى موسعه بي ڪوري زويير يان له بهردهستي عبدالملك دانا، گرياو  
گوتي: ڪاتي خوى ساتيڪ به بن هاوه لايه تي ٺهو خو شه ويستم مه دارم نه ده ڪرد، تا  
شير كه وته نيوانمانه وه، به لام دهسه لات نه زوك و بن وه فايه.<sup>٢</sup>  
عبدالملك تا نه گهيشته سهر ڪورسي دهسه لات، باسى دؤستايه تي نيوان خوى و  
موسعه بي فهراموش ڪردبوو، پاش ٺهه له هه مو ڪڙپو ڪڙبوونه وه ڪانيدا باسى  
په وشت و ڪرده وه جوانه ڪانى موسعه بي ده ڪرد، دهيزانى دواى نه مانى ٺهه باسانه  
زيان به دهسه لات كه ي ناگهيه نن.<sup>٣</sup> (ابن ڪثير) ده گيرپته وه: پوڙيڪ عبدالملك به  
دانيشتوانى ڪڙپه كه ي ڪوت: ڪي نازاي عه ره به؟ گوتيان: (شه بيپ، قوتپى ڪوپى  
فوجانه، فلان، فلان، هتد) عبدالملك گوتي: نازايه تي هي ڪه سيڪه ڪه چه قى  
به ستووه له نيوان سه ڪينه ي ڪچى حوسين و عايشه ي ڪچى ته لحه و دايكى  
حه ميده ي ڪچى عبدالله ي ڪوپى عامرى ڪوپى ڪريزه، دايكى: په بابى ڪچى ٺهه نه فى  
كه لبى يه، گه وره ي ضاحيه ي عه ره به، والى عيراق بووه له ماوه ي (٥) سالى  
ته واودا، هه زاراني هه ناگوتووه، ٺهه مانى پيدرا به لام په تي ڪرده وه، به شيره كه ي  
هاته مهيدانه وه و هه داي نه دا تا نه ڪوڙا، ٺهو ڪه سه موسعه بي ڪوپى زوييره،  
كه سيكى بن فيل بوو و فيري ٺهه مبه ره ويهر نه بوو.<sup>٤</sup>

پيدا هه لگوتنى عبدالملك به به زن و بالاي موسعه بدا، له مڙدا تۇزقاليڪ زيان  
به دهسه لاتى ناگهيه ني، ٺهو بولاي په روه ردگارى گه پايه وه و هه مو دنياى به زه پق و  
به پق و پاتاله كه ي وه بؤ به جي هيشته، دواى ٺهه وه موسعه ب مه ترسى بؤ دهسه لاتى  
عبدالملك دروست ناكات، قهيدى نيه باسى چاڪه ڪانى بڪات و په روشى خوى بؤ

١ - تاريخ الطبري (٥٣/٧).

٢ - هه مان سدرچاوه (٤٧/٧).

٣ - الامويون (٣٨٠/١).

٤ - البدايه و النهايه (١٥٢/١١).

دەرپێڕی، لەبەر ئەمە کاتێک سەری موسعه‌بیان هێنایە بەردەم، عبدالملك گوتی:  
بینیژن، سوێند بە خودا: حورمەت و پێزی نێوانمان دێرینە، بەلام دەسەلات بێ  
وەفایە، فەرمانیدا موسعه‌ب و عیسی ی کوری موسعه‌ب بینیژن.<sup>١</sup>

٤ — لاواندنه‌وی موسعه‌ب له‌لایه‌ن شاعیرانه‌وه:

عبدالله ی کوری قەسی پوقییات یەکه‌مین شاعیری بزوتنه‌وه‌ی (ئەبن زویبەر) و  
بەرگریکاری بەشێک له‌ لاوه‌ندانە‌ی که موسعه‌ب دا هە‌لی گوتوون:

نعت السجائب و الغمام بأسرها	جسداً بمسكن عاري الأوصال
تُمسي عوائده السباع وداره	بمنازل أطلالهن بوالی
رحل الرفاق و غادروه ناوياً	للريح بين صبا و شمال. <sup>٢</sup>

٥ — سه‌کینه‌ی کچی حوسین ی هاوسه‌ری موسعه‌ب:

موسعه‌ب چه‌ند شه‌ویک به‌ر له‌ دەرچوونی له‌ کوفه‌ ئەم چه‌ند دێره‌ شیعره‌ی بۆ  
سه‌کینه‌ی کچی حوسینی هاوسه‌ری نووسیوو:

و كان عزيزاً أن أبيت و بيننا حجاب فقد أصبحت منى على  
و أبكاها للعين والله فاعلمي إذا ازددت مثليها فصرت على  
و أبكى لقلبي منهما أننى أخاف بألا نلتقي آخر الدهر

ده‌لێن: موسعه‌ب له‌ پۆژی تێدا کوژرانیدا چۆته‌ لای (سه‌کینه‌)، پۆشاکه‌که‌ی  
داده‌نی و ملبه‌ندیك له‌به‌ر ده‌کات و به‌ ملبه‌چێك دایده‌پۆشی، شیره‌که‌ی به‌  
ده‌سته‌وه‌ ده‌گریت، لی‌ره‌دا (سه‌کینه‌) زانی که به‌ته‌مای گه‌رانه‌وه‌ نیه‌، بۆیه‌ هاواری  
کرد و گوتی: ئە‌ی هاوار موسعه‌ب چه‌ند خه‌مبارم؟! ئە‌ویش ناوپی لێدایه‌وه‌ سه‌کینه‌

١- تاریخ الطبیبی، الأمویون، للوکیل (٣٨١/١).

٢- البداية و النهایة (٦٥٦/١١).

ھەموو ئاۋ دىلى خۇي بۇ ھەلئە پىشتىبوو و شتى لى دەشاردەۋە، موسەب گوتى: ھەر  
ئەۋەندەت لە دىدايە بۇ من؟ گوتى: ئەو خۇشەۋىستىيە لىم شارىدوۋىيەۋە زۆر  
زۆرتەرە! موسەب گوتى: ئەگەر پىشدا ئاۋام دەزانى ھالى من و تۆ جورىكى تر  
دەبوو، ئىنجا دەرچوو و نەگە پايەۋە و كوزرا، (سەكىنە) چوۋە نىو تەرەكان و بە  
خالەكەي سەر پوومەتى ناسىيەۋە، سەرى بەسەر سەرىدا شۆپكرەۋە و گوتى:  
پەخمەتى خوات بەسەردا بېژىۋەللاھى چاكتىن دۆستى گىيانى بە گىيانى منى  
(موسلىمە) بووى، چاك لە عەنتورە دەگەم كە دەلى:

و خليل غانية تركت منجداً بالقاع لم يعهد و لم يتكلم  
مہتكت بالريخ الطويل إهابة ليس الكريم على لقنا بمحرم<sup>۱</sup>

سەكىنە خۇدى خۇي ئاۋا موسەبى لاۋاندۆتەۋە:

فإن تقتلوه الماجد الذي يرى الموت إلا بالسيوف حراماً  
و قبلك ماخاض الحسين منية إلى القوم حتى أوردوه حماماً.<sup>۲</sup>

۱ - المنتظم لابن الجوزي (۱۱۴/۶، ۱۱۵).

۲ - موقف الشعر من الحركة الزبيرية، ص: ۶۰.

باسی چوارەم: کۆتایی هاتنی ئەمیری ئیمانداران عبدالله ی کوری  
زویبیر <sup>حەبەشە</sup> :

یەكەم: هەولەكانی دەولەتی ئومەوی بۆ زەوتکردنی (حیجاز) پیش  
دواوەمین گەمارۆدان (ئێبن زویبیر).

ورده شەپ و پەلاماردانی نیوان (ئێبن زویبیر) و عبدالله لە بەرە ی حیجازدا  
دریژەیان هەبوو لە گرنگترین پەلاماری هەردوولا بۆسەر یەكتری ئەمانە بوون:

۱- هێرشی حوبەیشی کوری دەلجە ی قینی:

خەریكە هەموو گێڕانەوه‌كان كۆك بن لەسەر ئەوه كه (مەپوانی كۆپی حەكەم)  
دوا ی هاتنەوه ی لە (میسر) ئەم هێژە پەلاماردەره ی ناردبیتتە سەر حیجاز.  
وهك دەرده‌كه‌وی ئەم پەلامارە لەدواساتەكانی سەردەمی مەپواندا ئەنجامدرا بی و  
پیش ئەوه ی هیچ ئامانجێك ئامانجێك ببێكی مەپوان مردوو، ئەمە وای لەمیژوو  
نوسانێك كردوو بنووسن: عبدالملك ئەم هێرشە ی بەپێكردوو، ژمارە ی هێژەكه لە  
نیوان ٦٤٠٠-٧٠٠٠ جەنگاوه‌ردا بوو.<sup>۱</sup>

(ئێبن زویبیر) توانی بەسەر ئەم سوپایەدا زال بێ، (حاریسی كۆپی پەبیعه‌ی)  
والی بەسەر سوپایەکی بە سەرگردایەتی (ئێبن دەلجە) کردوو، (ئێبن زویبیر) پیش  
لە قۆلی خۆیەوه سوپایەکی تری بەسەرگردایەتی (عەبباسی كۆپی سەهلی كۆپی  
سەعدی ئەنساری) بەپێكد، تا لەگەڵ سوپاکە ی (حەتتف) یەكیگن و کۆتایی بە  
سوپاکە ی (حوبەیش) بێتن، ئەم بەره‌نگاریبونه‌وه ی بە سەرکه‌وتویی ئەنجامدرا<sup>۲</sup> لە  
پەبزه.

۱- تاریخ الطبری، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ۱۸۱.

۲- عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ۱۸۱.

۳- عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ۱۸۱.

۴- تاریخ الطبری (۵۵۳/۶).

۵- أنساب الأشراف (۱۵۱/۵-۱۵۳).



## ۲ - ھيرشى ئائىلى كورى قەيسى جوزامى:

دواى مردنى خەنتفى كورى سەجەف لە (وادي القري)، (ئىبن زوبير) فەرمانى بە (ئائىل) كرد بېرېتەو سەر سنوورەكانى (شام) و پوانگەيەكى سەريانى تىدا دابەزىنى،<sup>۱</sup> لە پىوايەتيكى تردا ساتوو (ئىبن زوبير) دواى مردنى مەپوان (ئائىلى) بەرپىكردو فەرمانى پىكرد بچى بۆ فەلەستىن،<sup>۲</sup> ھەرچۇنك بىت ھەردوك پىوايەتەكە پىكن لەسەر ئەو كە عبدالملك ى كورى مەپوان توانى لە (ئەجنادين) كۆتايى بە ئائىلى كورى قەيس بىنى، بەم شىۋەيە (ئائىل) و ھاۋەلانى لە سالى ۶۶ ى كۆچى لە ولاتى (فەلەستىن) كۆران.

## ۳ - ھيرشى عوپوھى كورى عەنەيف:

عبدالملك عوپوھى كورى ئەنەيفى بە (۶) ھەزار جەنگاۋەرە ۋە بەرەو (مەدينە) بەرپىكرد، فەرمانى پىكرد لاي كەس بە ميوانى دانەبەزن، بۆ پىۋىستىەكى زۆر ناچار نەبىت نەچنە نىو (مەدينە) ۋە، لە (عرصە گۆرپانى شار) سەريازگە دروست بىكەن، (عوپوھ) بەرپىكەوت و لە (عرصە) ھەلپىدا، بەپىي ئامازەي گىرپانەۋەكە، دەبىي حارىسى كورى خاتەبى كاربەرپۆەبەرى (مەدينە) ھەلاتبى: چونكە (عوپوھ) پۆزانى ھەينى دەچوۋە نىو (مەدينە) ۋە و (جمە) ى بەخەلك دەكرد، پاشان دەگەراپەۋە نىو سەريازگە، (عوپوھ) ھاۋەي مانگىك بەم شىۋەيە مايەۋە، (ئىبن زوبير) كەسى بۆلا نەنارد، ھىچ پوۋبەپوۋبوۋنەۋەيەكەش لە نىۋان سوپاي (عوپوھ) و سوپاي (ئىبن زوبير) پوۋى نەدا، عبدالملك فەرمانىدا ئەم سوپايە بگەپتەۋە شام، ئەۋىش گەراپەۋە،<sup>۳</sup>

## ۴ - ھيرشى (عبدالملك ى كورى حارىسى كورى جەكەم):

عبدالملك ى كورى مەپوان ئەم ھىزەي بەرەو (مەدينە) بەرپىكرد، ژمارەي (۴) ھەزار

۱. مەمان سەرچاۋە (۱۵۸/۵).

۲. مەمان سەرچاۋە (۱۵۹/۵).

۳. الطبقات، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ۱۸۵.

جەنگاوەر بوو، کاری پاراستنی ناوچه‌کانی نێوان مەدینه و شام بوو. عبدالملکی کوپی حاریس هیزه‌که‌ی له (وادی القری) جێگیرکرد، له‌وێر هیزێکی (٥٠٠) نه‌فه‌ری به‌سه‌رکردایه‌تی (ئه‌بو قه‌مام) نارده‌ سه‌ر (خه‌یبه‌ر و فه‌ده‌ک) که سلێمانی کوپی خالید به‌پێوه‌رایه‌تی ده‌کردن، (سلێمان) هه‌ولێ ده‌ربازبوونی دا، به‌لام له‌لایه‌ن ئەم هیزه‌ په‌لامارده‌ره‌وه گیراو کوژرا،<sup>١</sup> (ئیبێن زویێر) نه‌یده‌توانی به‌ر به‌ په‌لاماره‌کان بگرێت، (حاریسی کوپی خه‌تتاب)ی له‌ پۆسته‌که‌ی لا‌برد و (جابه‌ری کوپی ئەسه‌وده‌ی) له‌ جێگه‌ دانا، (جابه‌ر) له‌ قۆلێ خۆیه‌وه‌ هیزێ هیزشبه‌ری به‌سه‌رکردایه‌تی ئەبویه‌کری کوپی ئەبوقه‌یس نارده‌ سه‌ر (ئه‌بوقه‌مام) له‌ (خه‌یبه‌ر)، له‌ ئەجامدا (ئه‌بوقه‌مام) و هیزه‌که‌ی تێکشکاند.<sup>٢</sup>

#### ٥ - هیزشی (تاریقی کوپی عومه‌ر)؛

ئەمه‌ دوا‌هه‌مین هیزش بوو له‌لایه‌ن (عبدالملکی کوپی مه‌ه‌وان) وه‌ به‌ره‌و (حیجان) به‌رێکرا، ئاما‌نج له‌م هیزشه‌: زه‌وتکردنی ناوچه‌کانی (ئه‌یله‌) و (وادی القری) و به‌ هاواره‌وه‌چوونی کاربه‌ده‌سته‌کانی عبدالملك له‌ کاتی پێویستدا بوو، له‌ هه‌مان کاتیشدا ده‌بیته‌ به‌ربه‌ستێک له‌ به‌رامبه‌ر جموجۆله‌کانی (ئیبێن زویێر)، والی به‌سه‌ره‌ له‌سه‌ر فه‌رمانی (ئیبێن زویێر) هیزێکی (٢) هه‌زار که‌سی به‌ سه‌رکردایه‌تی (ئیبێن ئۆراس) بۆ پارێزگاری کردنی (مه‌دینه) نارده‌، ئەم هیزه‌ به‌ پێکوپێکی ئه‌رکه‌که‌ی خۆی پاده‌په‌پاند، به‌لام هینده‌ی نه‌برد (ئیبێن زویێر) فه‌رمانی به‌ (ئیبێن ئۆراس) کرد به‌ره‌نگاری (طارقی کوپی عومه‌ر) ببیته‌وه‌، ده‌ره‌نجامی تێک هه‌لچوونه‌که‌ سه‌رکه‌وتنی (طارقی کوپی عومه‌ر) بوو، تاریق بۆ (وادی القری) گه‌پایه‌وه‌ و خۆی به‌و کاره‌وه‌ خه‌ریک کرد که‌ له‌ لایه‌ن (عبدالملك) وه‌ پێی سپێدرابوو.<sup>٣</sup>

١ - الطبقات، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١٨٥.

٢ - الطبقات، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١٨٦.

٣ - عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١٨٧.

## دووهم: گه‌مارؤی دووهم و رووخانی خيلافه‌تی ئيبين زوبير:

سهرکه‌وتنی عبدالملك به‌سهر موسعه‌ب له‌جه‌نگی (دتیری جاسلیق) زه‌نگی ئاگاداری بوو بۆ کۆتایی هاتنی ده‌وله‌ته‌که‌ی (عبدالله ی کورپی زوبير)، که‌ نه‌و کاته له‌ هه‌موو هه‌ریمه‌کاندا کاروباری بۆ چه‌سپابوو، ده‌وله‌تی ئيبين زوبير له‌ هه‌ریمی (حیجازدا) گه‌مارؤ درا، چونکه‌ له‌ بواری دوو هیزی دارایی و سه‌ربازی هه‌زار بوو نه‌یده‌توانی زۆر خۆی پابگریت، هه‌روه‌ك خودی عبدالله به‌ له‌ده‌ستدانی موسعه‌بی برای نه‌ژنۆی شکان و تووشی خامۆشی بوو، به‌لام ئالاكه‌ی فېئ نه‌دا، تا دوا هه‌ناسه‌ی ژيانی له‌ سه‌نگه‌ری به‌رگریدا بوو.

عبدالملك دواي زالبوونی به‌سهر موسعه‌بدا کاتی به‌فېئ نه‌دا و بېیاری دا به‌ ته‌واوه‌تی کۆتایی به‌ ده‌وله‌تی (ئيبين زوبير) بېئ،<sup>۱</sup> سوپایه‌کی گه‌وره‌ی ساز کرد و چه‌جاجی کورپی یوسفی سه‌قه‌فی کرده‌ سه‌رکرده‌ی، چه‌جاج به‌سوپا که‌یه‌وه‌ به‌ره‌و (حیجان) به‌پێکه‌وت، له‌ (طائف) جێگیر بوو، له‌وێرا مه‌فره‌زه‌ی سه‌ربازی ده‌ناردنه‌ سه‌ر (مه‌که‌که‌)، (ئيبين زوبير) یش به‌ وێنه‌ی نه‌و مه‌فره‌زه‌ی سه‌ربازی ده‌ناردنه‌ سه‌ر نه‌و شه‌ریان ده‌کرد و ده‌گه‌رانه‌وه‌ سه‌ربازگه‌کانیان.<sup>۲</sup>

عبدالملك فه‌رمانی به‌ تاریقی کورپی عومر کرد (وادي القرى) به‌جی بېئ و له‌گه‌ل سوپا که‌ی چه‌جاج بکه‌وئ، تاریق به‌ خۆی و (۵) هه‌زار جه‌نگاوه‌ره‌وه‌ خۆی گه‌يانده‌ چه‌جاج.<sup>۳</sup>

### ۱ - گه‌مارؤی ئابووری:

چه‌جاج به‌ ئامانجی زیاتر ته‌نگ پێهه‌لچینی (ئيبين زوبير) گه‌مارؤی ئابووری له‌سه‌ر (مه‌که‌که‌) دانا.

۱ - العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص ۵۰۳.

۲ - عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ۱۸۹.

۳ - الطبقات، نقلا عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ۱۸۹.

ئەبەن حەزەم دەگێڕێتەو: عبدالله بە شەداری بێپاری گەمارۆدانی ئابووری سەر (مەككە) ی کردوو، و، کاری پێگرتن بە گەیشتنی خۆراك و دانەوێڵە بە (مەككە) ی بە (خالییدی کۆپی پەبیعە) سپاردوو.<sup>١</sup>

ئەم گەمارۆیە کاریگەری لەسەر (ئەبەن زویبیر) دروست کرد و خەلکی تووشی برسێتیەکی بێپەڕەزا بوون، کار بەو گەیشتن (ئەبەن زویبیر) ناچار بوو ئەسپەکی خۆی بکۆژێتەو و دەرخواردی هاوێڵەکانی بدا.<sup>٢</sup> لە هەمان کاتدا عبدالله ئارد و ئازوخە و نان و کێک و خواردەمەنی چۆرا و چۆری دەناردە دەوری مەكە و بەسەر خەلکی شامدا دابەش دەکرا،<sup>٣</sup> ئەمە وایکرد بارودۆخی نێو (مەككە) بگۆڕێت ز بوزین لە نێو پشتیوانانی (ئەبەن زویبیر) دروست ببێت، ئەو بوو یەك لە دواى یەك دەورەى عبدالله یان چۆل کرد، هاندەری زیاتری ئەم بەزین و پوخانە ئەو بوو: حەجەج ئەمانی دەدا بە هەر کەسێک واز لە شەپ بێنێت و لە ئەبەن زویبیر بکشیتهو.<sup>٤</sup>

## ٢ - دانانی مەنجەنیق لەسەر چیاکانی (مەككە):

حەجەج ویستی کۆتایی هاتنی دەسەلاتی (ئەبەن زویبیر) بە دەستی ئەو بێت، بۆیە نامەیهکی بۆ عبدالله نووسی، تا پێگەی بدا شەپی لەگەڵ بکات و بەرەنگاری بێتەو، عبدالله وەلامی دایەو گوتی: پات لەسەر چیه ئاوا بکە، کاکلەى وەلامەكە پەزەمانەندى بوو لەسەر داواکەى حەجەج، کە دەیهووست خۆی بپێکێش بکات و پەلاماری (مەككە) و عبدالله بدات، ئینجا حەجەج بە سوپاکەیهو بەرەو (مەككە) بەپێکەوت، مەنجەنیقی لەسەر چیاکان دامەزاندن، ئینجا بەبێ پسانەو بەردبارانی (ئەبەن زویبیر) کرد لە نێو حەمەدا، سوپاکەشى لەگەڵ جەنگاوەرانی (مەككە) دەسته و بەخە ببۆو،<sup>٥</sup> ژمارەیهك لە پیاوماقولاتی (مەككە) کە لە

١-جمهرة انساب العرب ص ٢٤٤.

٢- انساب الاشراف (٣٦١/٥)، عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١٩٠.

٣ - انساب الاشراف (٣٦٠/٥).

٤ - هەمان سەرچاوە (١٦٦/٥)، عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١٩٠.

٥ - انساب الاشراف (٣٥٨/٥).

٦ - هەمان سەرچاوە.

سه روپانه وه ئين عومر ده بينرا كه وتنه نيوبژيواني، داوايان له هه جاج كرد واز له به كارهيناني (مه نجه نيق) بيني، وه لامي دانه وه و گوتي: به خوا منيش وهك ئيوه نه مه م پي ناخوشه، به لام چ بكه م! نه و په ناي بۆ به يت بر دوه؟!

حاجياني نه و ساله له تيكراي ولاتاني جيهاني ئيسلاميه وه گه يشتنه نيو (مه ككه)، به هۆي به ردباراني مه نجه نيقه وه نه يانتواني ته وافي قدوم بكه ن، به مه يه كه له پوكنه كاني (حه ج) به كي ده خرا، بۆيه (ئين عومر) خۆي له مه سه له كه مه لقورتاند و نامه يه كي بۆ هه جاج نووسي و گوتبووي: (له خوا بترسه، تۆ ئيستا له مانگي حه رام و شاري حه رام داي، وا ميواناني خوا له م سه روسه ري سه ر زه مينه وه هاتوون فهرزك له فهرزه كاني خوا راپه رينن و خير و بييري خويان زياد بكه ن).<sup>١</sup> هه جاج فهرماني به تاريخي كورپي عومر كرد: له ئيستارا تاكو تايي (حه ج) كار به مه نجه نيقه كان ناكه ن، به وه فده كه ي مه ككه ي گوت: منيش وهكو ئيوه نه مه م پي ناخوشه، به لام (ئين زويپر) په ناي بۆ (بيت) بر دوه،<sup>٢</sup> هه رچۆنك بوو مه نجه نيقه كاني راگرتن تا خه لك له ته واف كرد ته واو بوون.<sup>٣</sup>

دواي ديمايي هاتني وه رزي (حه ج)، هه جاج بانگي حاجياني كرد ئينجا بگه رپنه وه بۆ ولاته كانيان، چونكه شه ر له دژي (ئين زويپر) ده ست پي ده كريت وه.<sup>٤</sup>

بلازي ده گيرپيته وه ژماره يه كه له هاوه لاني هه وليان دا قه ناعه ت به (ئين زويپر) بكه ن كه لك له نه ماني هه جاج وه ريگريت، به لام نه و وه لامي نه دانه وه و سوور بوو له سه ر مانه وه له نيو سه نگه ري به رگريدا، ميژوونوسان چه ند هلويسنتيكي جواميرانه ي ئين زويپريان بۆ خستويينه ته سه ر كاغه ز له كاتيكداه رهنكاري مه فره زه كاني هه جاج بۆته وه، به زين و دۆراني خه لكاني ده وروبه ري گۆراني به سه ردا نه هيتا و شل نه بوو و سل نه بوو، تا دوا هه ناسه له سه قامگيري له سه ر نه و

١- انسابل اشراف (٣٧٦/٥)، الهجاج بن يوسف المفترى عليه ص ٥٣.

٢- المنتقى في اخبار ام القرى ص ٢٦، الهجاج بن يوسف المفترى عليه ص ٥٣.

٣- الهجاج بن يوسف المفترى عليه ص ٥٤.

٤- انسابل اشراف (٣٧٦/٥)، الهجاج بن يوسف المفترى عليه ص ٥٤.

بىرۈپايە مايەۋە كە لە پىتئايىدا دەجەنگا.<sup>۱</sup>

۲ — ئەسمائەى كچى صديق: ئەخشەى رىيازى ئازادىغوزان بۇ كۆرەكەى دەكىشىت:

دوای ھاتنى زەرزى (ھەج)، ھەجەج جارىدا لە نىۋى ھاجياندا: بەرەۋى ۋىلاتەكانتەن  
بېۋىنەۋە: چۈنكە دەست بە بەردبارانى (بىت) دەكاتەۋە.<sup>۲</sup>

دەستى بە لىدانى (كەبە) كىردەۋە، (ئىبن زويىر) كەۋتە تەنگانەۋە، زۆرىنەى  
ھاۋەلانى دەۋرەيان چۆلگىرد، لە نىۋىياندا (ھەمزە ۋ خەبەبى) كۆپى دەبىنران،  
داۋايان لە ھەجەج كىرد ئەمانىيان بدات.<sup>۳</sup>

كاتىك (ئىبن زويىر) ئەم ۋەزەى بىنى چوۋە لای (ئەسمائەى) دايكى ۋ پىنى  
گوت: خەلگ بە دوو كۆرەكەى خۆشمەۋە بەجىيان ھىشتم ۋ شكاندىانم، جگە لە  
ژمارەيەكى كەم نەبىت، كە ئەۋانىش ھەر ماۋەيەكى تىر بىر دەكەن، كەسم بە  
دەۋرەۋە نەماۋە، ئەۋ خىلەى بەنى ئومەييە چ شتىك بخوازم لە دۇنيادا دەمدەنى،  
پات چىيە ۋ چۆنە؟

ئەسماء گوتى: بە خوا تۆ چاكتر شارەزاي بە ناخى خۆت، گەر دەزانى لەسەر  
ھەقى ۋ بۇ ھەقىش بانگەۋاز دەكەى ھەر لەسەر ئەۋە بېۋى، خۆ ھاۋەلە دىلسۆزەكانت  
كۆژان، تۆش سەرت شۆپ مەكە ۋ ملىت دىرئ مەكە بە گەپچارى دەستى مىندالانى  
(بەنى ئومەييە)! ئەگەر دەزانى بۇ دۇنياشت كىردەۋە، ئەۋا خراپترىن بەندە ئەتۆى،  
خۆت لە نىۋى بىرد، ھاۋەلانت لە نىۋى بىردن، ئەگەر دەشلىتى: مىن لەسەر ھەقم، بەلام  
ھاۋەلەكانم بەزىن ۋ مىنىش لاۋاز ۋ دەستەۋپاچە بووم، ئەمەش كارى مۇۋفى ئازا ۋ  
دىندار نىيە، چەندەت ماۋە ماۋە لە دۇنيادا؟!، كۆژان لە مىردنى سەرشۆپانە  
باشترە! (ئىبن زويىر) لە دايكى نىزىك بۆۋە ۋ سەرى ماچ كىرد ۋ گوتى: بە. خوا  
ئەمەى گوتت پاي مىنىشە، تا نىمىز بانگەشەم بۇ ھەق كىردەۋە ۋ تۆزقالتىك بالىم لە  
دۇنيا نەداۋە، پىشتم خۆش نەبوۋە تىيدا بىزىم، جگە لە تۈۋرەبوۋىن لەبەر خودا ۋ

۱. عبدۇللاھ بن الزبىر، للخراسى مى ۱۹۹.

۲. الكامل فى التاريخ (۶۹/۳).

۳. ھەمان سەرچاۋە (۷۰/۳).

ھالال كرانى ھەرامەكانى شىتېكى تر منى ھان نەداۋە بۇ دەرىچوونم، بەلام تەنھا پىم خۇش بوولە پاى تۇ دۇنيا بىم، پۇشنىيى زىياترت بە بىنايىم بەخشى، دايە: تەماشاكە، من لەم پۇژەدا دەكوژىم، دلى خۇت تەنگ مەكە و كارى خۇت بە خودا بسپىرە، دۇنيا بە كوپرەكەت خراپەيەكى نەكردوۋە، كارى پىسى ئەنجام نەداۋە، لە ھوكىمى خودادا سىتمى نەكردوۋە، ھەوالى سىتمى ھەر كارىبە دەستىكى خۇم پى گەشتىبىت، پازى نەبووم و دۇرى ۋەستاۋەتەۋە، ھىچ شىتېك بەسەر پەزەمەندى پەرۋەردىگارم ھەلنەبۇاردوۋە، خودايە: ئەم قسانە بە مەبەستى خۇ بە پاكدانان ناكەم، تۇ شارەزاترى بە خۇم، ئەم قسانە دەكەم: تا تازىيە و سەرەخۇشى لە دايىك بىكەم و سەبوورى و تەسەللالتى بى و تۇخۇنى بەسەر دۇدا بى.

دايىكى گوتى: ئومىدەۋارم، كە پىشم كەۋتى خودا دل و دەروون ئارام بىكات و تۇخۇنى بداتى، لە ئاقار لە دەستدانى تۇدا، ئەگەر پىشېشت كەۋتم دەربارەى خۇم ئارام بىكات، بىرۇ دەروۋە، تا بىيىم ئەنجامى كارت بۇ كوى دەكات.

– عبدۇللاھ گوتى: دايە: خودا پاداشتى خىرت بداتەۋە، لە پىش كوزرانم دا و لە دواى كوزرانم دا بۇم لە خوا بىپايتوۋە.

گوتى: ھەرگىز دەستبەردارى پارانەۋە ئابىم. ئىنجا گوتى: كەسانىك ھەن لەسەر ناھەق دەكوژىن و كوژراون، تۇ لەسەر ھەق دەكوژىي، گوتى: خودايە: بە بەزەيى بە لەگەلى، بە دىرېزايى شەۋان ھەستاۋە و بۇ عىبادەت پاۋەستاۋە، لە نىۋ دۇل و شىۋە چۆلەكانى مەككە و مەدىنە بە زارى بەپۇژوۋە لە ترسى تۇ كولى ھەستاۋە و گىراۋە، بەرامبەر بە من و بابى چاكەكار بوۋە، خودايە: بە تۇم سپارد و دامە دەست تۇ، پازىم بە بىپارت، لە ھەمبەر لە دەستدانى عبدۇللاھ دا پاداشتى ئارامگران و سوپاسگوزارانم پى بىبەخشە!

عبدۇللاھ دەستى گرت ماچيان بىكات، دايىكى گوتى: ئەمە خودا ھافىزە و مائىئاۋايىيە، دوور مەكەۋەۋە، عبدۇللاھ گوتى: بۇيە ھاتووم، خواھافىزەت لى بىكەم: چونكە پىم وايە ئەمە دوايىن پۇژى ژيانمە، گوتى: بىرۇ بە چاۋى پوۋنەۋە، لىم نىزىك

به‌وه، تا به خودات بسپیژم، لئی نزیک بۆوه، ده‌سته‌ملانیی کرد و ماچی کرد و ده‌ستی به زریی به‌ری که‌وت.

گوئی: ئه‌مه کاری به‌کیکه نیازیکی له دالدا بیئت.

گوئی: ته‌ها بۆ ئه‌وه‌م له‌به‌ر کردووه تا به تو پابگه‌م.

گوئی: ئه‌وه به منت پاناگه‌یه‌نیئت.

ئینجا زریکه‌ی به‌ری داکه‌ند و قۆلی لی هه‌لمالی و ئاودامانی کراسه‌که‌ی گورج کرد، ژیر کراسیکی چنراو له خوری و ئاوریشمی له‌به‌ر بوو، لچه‌که‌ی له پشتینی هه‌لچه‌قاند.

دایکی گوئی: خاو و خلیسک مه‌به و جله‌کانت به توندی له خۆت بالێنه.

ئینجا (ئین زوییر) پۆیششت و له‌به‌ر خۆیه‌وه ده‌یگوت:

إني اذا اعرف يومي أصبر

وأیما يعرف يومه الحرّ

دایکی گوئی له‌م قسه‌یه‌ی بوو و گوئی:

سویند به‌خوا، به‌ویستی خودا، ئارام ده‌گری، باپیره‌ت (ئه‌بو به‌کر و زوییر)ن،

دایه‌گه‌وره‌ت سه‌فیه‌ی کچی عبدال مطلب<sup>۱</sup>.

٤ — شه‌هید بوونی (ئین زوییر) په‌زای خوای لی بیئت:

مانه‌وه له‌سه‌ر بیروباوه‌پ نه‌گه‌رچی جیسی مه‌ترسی بیئت و به‌ دژی به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی خاوه‌نه‌که‌ی بیئت، به‌لام به‌به‌رزترینی سیفته‌ته جوانه‌کان داده‌نریت، ئه‌م سیفته‌ته به‌تۆخی له‌که‌سایه‌تی (ئین زوییر)دا په‌نگی دابۆوه، بۆیه له‌ پێی بانگه‌شه‌که‌یدا تا دوا هه‌ناسه‌ی ژیاانی تیکۆشا و نه‌به‌زی و لاوازی لی به‌ده‌ر نه‌که‌وت و سه‌ری دانه‌نه‌واند.

دواه‌مین پۆزی ژیاانی بوو، دوو پکات نوێژی سونه‌تی به‌یاانی کرد، ئینجا چوه‌ پیشه‌وه و بانگه‌ده‌ر قامه‌تی بۆ کرد، پێشنوێژی بۆ هاوه‌لانی کرد، سوپه‌تی ﴿بَ﴾



وَأَلْقَاهُ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴿٧١﴾ پيت به پيت خويند، ٺينجا سه لامي نويڙي دايه وه، هه ستايه سر پا، سو پاس و ستايشي خوداي ڪرد و وتاريڪي ڪاريگهري دا، ٿييدا گوٽي: به بهرڪه وٽني شير سامتان لي نه نيشيت، چه ندين جار هيئندهم و شيروٽير بهر ڪه وٽون به نيوه مردوويي هه ليان گرتوومه ته وه، جيئي هه برينٽڪ له نه وي تريان قوولتر و به نازار تر بووه، چون سر و دم و چاوتان ده پاريزن ناوا شيره ڪانتان بپاريزن، پياويڪم ده ست ناکه وٽ به ده ستي خوي شيره ڪهي خوي شڪانديت و دوايي خوي هيشتبتيته وه له ڙياندا، مرؤڙ ڪه چه ڪي نه ما وه ڪوڙن لاپه پ ده بيت، چاوتان مه پر نه پڙق و به پڙقي دنيا، هه رڪه سيڪ له ٿيوه با په يوه ندي به هاوه له ڪهي خويه وه هه بيت، پرسيار ڪردن له من خه ريڪتان نه ڪات، مه ٿين: عبدالله ي ڪوري زويپر له ڪوييه؟ نه وا من له گهل ده سته و تاقمه ي به ڪه مم:

أبي لابن سلمى أنه غير خالد ملاقي المنايا أي صرف تيمما  
فلسست بمبتاع الحياة بسبة ولا مرتق من خشية الموت سلماً

له سر بهر ڪه تي خودا هيرش بهرن، هيرشيان بو بردن تا (حه جون) پاشه ڪشه يان پي ڪردن له مه نه نيقيه وه بهرديڪي ٿيگيرا و بهر دم و چاوي ڪه وٽ و تاساندي، دم و چاوي خويندوي بوو، ڪاتيڪ هه ستي به گهرمايي خوين ڪرد ڪه به سر دم و چاو و پيشيدا ديته خواره وه، گوٽي:

فلسنا على الاعقاب تدمي كلو منا ولكن على اقدامنا تقطر الدما<sup>۱</sup>

ٺينجا شه پڙيڪي ده سته و به خهي له گهل ڪردن، نه وانيش به هه مووان  
گهله ڪومه ڪيان لي ڪرد، پوڙي سي شه ممه و له مانگي جهمادي دووه مدا و له ته مهني  
(۷۳) ساليدها ڪوشتيان.<sup>۲</sup>

۱- تاريخ الطبري (۷۹/۷).

۲- هه مان سرچاوه (۷۳/۳).

پیاویکی هۆزی (مراد) کوشتنه وهی گرتنه ئه ستر، سه ره که ی بۆ چه جاج برد،  
(چه جاج و تاریقی کورپی عبدالله) به رامبه ره به سه ری عبدالله پاوه ستان.  
تاریق گوتی: ژنان له مه یان زیره کتر نه هیناوه ته دنیا.

چه جاج گوتی: به دوژمنی ئه میری ئیمانداران هه لده لئیی؟

(تاریق) گوتی: به لئێ ئه و به هانه ی داینه ده ست، ئه گه ر ئه وه نه بووایه هیچ  
به هانه مان نه ده بوو، ئیمه ماوه ی (۷) مانگه گه مارۆمان داوه، به بی ئه وه ی هیزیکێ  
سه ربازی و قه لایه کی دامه زراوی هه بیته، وه کو ئیمه پاوه ستاوه و، به لکو له  
ئیمه یش زیاتر، ده م به ده مه کیان گه یشته وه عبدالملك، گوتی: تاریق راست  
ده کات.<sup>۱</sup>

کاتیک (ئین زوبیر) به دارداکرا بۆنی میسکی لی په خش بوو.<sup>۲</sup> ده لئین: (ئین  
زوبیر) له پۆژی شه هید کرانیدا گوتبووی: نیمرۆ به کوژراویم ده بیننه وه، نیمشه و  
خه ونم بینن: (ئاسمانم بۆ کرایه وه و چوومه ناوی)، به خوا له ژیان و گوزه رانی دنیا  
ماندوو بووم.<sup>۳</sup>

۵ — ئه سمائه به لگه له دژی چه جاج راست ده کاته وه:

که عبدالله کوژرا ئه سمائه هاته ده ر و به سواری و لاخیک بۆ لای پۆیشت و له  
به رامبه ری پاوه ستا، چه جاج له گه ل ده ست و پێوه نده کانی هاته لای، پرسیا ری  
ئه سماء کرد و نیشانیاندا، به ره و پیری پۆیشت و له به رامبه ری پاوه ستا و گوتی:  
چۆنت بینن؟ خودا هه قی سه رخست و به ده ری خست؟ له وانه یه ناهه ق به سه ر  
هه قدا زال بیت، ئیستا تۆ له نیوان سه رانگو یلکی زه لکاوی ناهه ق پاوه ستاوی.

چه جاج گوتی: کوپه که ت له نیو مالی خودادا سته می ده کرد، خودای مه زنیشت  
فه رموو یه تی: ﴿وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَكَامِ يُظْلَمْ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ﴾ (الحج: ۲۵).

۱- تاریخ الطبری (۷۳/۳).

۲- هه مان سه رچاوه (۷۳/۲).

۳- سیر اعلام النبلاء (۳۷۸/۳).

نهوا خودا سزاي دا و نازاري به نئيشي چه شت.

نه سماء گوتي: درؤت كرد، نهو يه كه مين له دايك بووي ئيسلامه له (مه دينه) دا، پيغمبر (ﷺ) به هاتنه دونيای شاد بوو، په نجهي پيرؤزي خسته بن مه لاشووي، موسلمانان ته كبريان ليذا و شاري مه دينه له خوشيان دهره وشايه وه، ئيستاش ده بينم تو و تاقمه كه ت به كوژراني شادومانن، نهوانه ي له پؤزي هاتنه دونيای شادومان بوون زؤر زؤر باشتر و چاكترن له تو و تاقمه كه ت، كه به له دنيا دهرچووني شادومانن، له گه ل نه مه دا عبدالله بؤ باوك و دايكي چاك بوو، پؤژاني به پؤژوو به پيده كرد و شهواني به شه و نويز و قورشان خويندن به سر دهربرد، حرامه كاني خوداي به گهره داده نان، كه سرپيچي خودا ده كرا تووپه ده بوو و پقي مه لده ستا.<sup>۱</sup>

نه سماء به م شيوازه به رگريه كي پر شكوي له كوپه شه هیده كه ي كرد، حه جاج شكستي خوارد و له وي پؤيشت، نه مه گه يشته وه عبدالملك، نامه يه كي بؤ حه جاج نارد و لومه و سرزه نشتي كردبوو گوتبووي: چيت داوه له كيژي پياوه چاكه كه.<sup>۲</sup>

۶ — ستايش كردني (ئيين زويير) دواي شه هيد بووني له لايهن (ئيين عومهر) هوه:

كه (زويير) شه هيد كرا و پاشانيش به سيډاره واكرا، عبدالله ي كوپي عومهر چوو بؤ لاي، گوتي: سلاوي خوات لي بيت نه ي (نه بي خوبه يب)، سلاوي خوات له سر بيت نه ي (نه بي خوبه يب)، به لام به خوا من پيگري نه م چاره نووسه م لي ده كړدي (۳) جار. سويند به خوا نه گهر چاكم نه ناسيبي ي و نه مزانييا، پؤژوگر و شه و نويز كړي و سيله ي په حم به جي ده گه يه ني، نهوا ده مگوت: تو خراپترين كه سي نئو ئومه تيكي چاك و پاكي)، ئينجا عبدالله پابووي و هه والي وه ستانه كه ي و

۱- البداية والنهاية (۲۵۹/۱۱).

۲- البداية والنهاية (۲۵۹/۱۱).

قسه‌کانی به‌حه‌جاج گه‌یشته‌وه، چه‌ند که‌سیکی ناردە لای (ئین عومەر) و ئه‌ویش له‌ داری دابه‌زاند.<sup>۱</sup>

## ۷- به‌یعه‌تدانی (ئین عومەر) به‌ عبدالله :

کاتیک خه‌ک به‌ گشتی به‌یعه‌تیان به‌ عبدالله دا، (ئین عومەر) بۆ نووسی، به‌لام پاشان ئه‌وا من به‌یعه‌تم دا به‌ (عبدالله) ئه‌میری ئیمانداران، به‌یعه‌تی گوێپایه‌لی و فه‌رمانبه‌رداری به‌ پیتی سوننه‌تی خوا و سوننه‌تی پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی به‌ گوێره‌ی توانا.<sup>۲</sup>

به‌ پیتی گێرپانه‌وه‌یه‌کی تر: (ئین عومەر) له‌ نامه‌که‌یدا ناوی خۆی خستبووه‌ پیش ناوی عبدالله و ئه‌مه‌ی نووسیوو: به‌لام پاشان: ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَ بَيْنَكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ﴾ (النساء: ۸۷). پیم گه‌یشتوو موسلمانان جه‌م بوون له‌سه‌ر به‌یعه‌ت پێدانت، منیش چوومه‌ نێو ئه‌و په‌یمانه‌ی موسلمانان چوونه‌ ناویه‌وه، والسلام.<sup>۳</sup>

ژماره‌یه‌ک ده‌ست و پێوه‌ندی خه‌لیفه‌ و یه‌ستیان دلی خه‌لیفه‌ له‌ به‌رامبه‌ر (ئین عومەر) دا تیک به‌ده‌ن، چونکه‌ ناوی خۆی له‌ پیش ناوی (خه‌لیفه‌) دا نووسیوو، عبدالله گوتی: ئه‌وه‌نده‌ له‌ لایه‌ن (ئه‌بو عبدالله‌رحمان) وه‌ بۆ من ژۆره‌.<sup>۴</sup> له‌ نامه‌یه‌که‌یدا بۆ چه‌جاجی نووسیوو: نابێ له‌ کاروباری (حه‌ج) دا سه‌رپێچی عبدالله ی کوری عومەر بکات،<sup>۵</sup> چونکه‌ ده‌یزانی (ئین عومەر) پایه‌دار و شاره‌زایه‌.<sup>۶</sup>

۱- مه‌مان سه‌رچاوه (۲۱/۱۱).

۲- الطبقات (۱۵۲/۴).

۳- الطبقات (۱۵۲/۴).

۴- عبدالله بن عمر، محی الدین مستو من (۱۰۸)، الطبقات (۱۵۴/۴).

۵- نسب القریش من (۱۰۸).

۶- عبدالله بن عمر، محی الدین مستو من (۱۰۸).

# ۸ - (ئىبن عومەر) و حەجج:

دوای كۆتايى ھاتنى (ئىبن زويپر) حەججى كورى يوسفى سەقەفى ۋەك والى لە (مەككە) دا ماىەو، عبداللهى كورى عومەر بەمەبەستى ئەنجامدانى (حەج) يان (عومەر) (مەدينە) ى بەجى دەھىشت و دەرچوو (مەككە)، گوشتار و كوردەوەكانى حەججى دەبىستن و دەدیتن پىچەوانەى شەرعن، دەچوو لای و فەرمانى پىدەكرد چاكە بكات و لە خراپەكارى دووربەگەوتەو، بە ھەموو جورنەت و ئازايەتسەو بەرەنگارى حەجج دەبۆو و پەدى گوشتار و كوردەكانى دەدايەو.<sup>۱</sup>

حەجج دوای زالبوونى بەسەر (مەككە) دا وتارىكى دا و گوتى: (ئىبن زويپر كتيبي خواى دەستكاري دەكرد، لە پىوايەتيكى تردا ھاو: كتيبي خوداي دەگورى).

(ئىبن عومەر) ھەستا و گوتى: درۆت كرد، درۆ دەكەى، درۆ دەكەى، نە ئەو نە تۆ ناتوانن ئەم كارە بكەن.<sup>۲</sup>

حەجج وتارى جومەى دەدا، ھىندەى درۆت دادپى خەريك بوو كاتى نوپۆ بەسەر بچيت، (ئىبن عومەر) ھەستا و گوتى: ئەى خەلكىنە، ھەستن نوپۆ كەتان بكەن، خەلك ھەستا و حەججيش لەسەر مینبەر دابەزى و نوپۆى كرد، كاتيك خەريك بوو بپوا بە (ئىبن عومەر) گوت: چ شتاك ھەلى ئاى ئەم كارە بكەى؟

(ئىبن عومەر) گوتى: ئىمە بۆ نوپۆ كردن ھاووین نوپۆ لە كاتى خۆیدا بكە، ئىنجا نۆر بليتى بكە، دوای ئەو چەندت حەز ليتە بلى.<sup>۳</sup>

ھەروەھا (ئىبن عومەر) بەتوندى ناپەزايى خۆى لە درۆى حەجج دەرپىو، سەبارەت بەو بى پىزىيەى دەينوپى لە بلاوكرنەوہى چەكۆچۆل لە نىو حەپەمى (مەككە) دا و بەرەلاكردى پىاوەكانى بە نىو شاردە و تەنگ پى ھەلچىنى موسلمانان و ژيان لى تالكرديان.

۱- عبدالله بن عمر، محي الدين مستو ص (۱۰۸).

۲- الطبقات الكبرى (۱۸۴/۴)، سير اعلام النبلاء (۲۳۰/۳).

۳- الطبقات (۱۸۵/۴ - ۱۸۶)، سير اعلام النبلاء (۲۳۰/۳).

له گێڕانه‌وه‌یه‌کی (صحیح)دا، سه‌عیدی کوری جوبیژ ده‌لێ: کاتێک (ئێین عومه‌ر) نوکه‌ر مه‌که‌ی به‌رکه‌وت له‌گه‌ڵیدا بووم، ئەم نوکه‌ر مه‌به‌ له‌ ئاوژینگی و لاخه‌که‌یدا له‌ بنه‌ پێی مه‌له‌چه‌قی، له‌ و لاخه‌که‌م دابه‌زیم و بۆم ده‌رکێشا، ئەم پووداوه‌ له‌ (مینا) بوو له‌ کاتی په‌جمدا بوو، ئەم مه‌واله‌ گه‌یشه‌ حه‌جاج و سه‌ردانی کرد، حه‌جاج گوێ: نه‌گه‌ر ده‌مزانێ کێ ئەم په‌می تیگرتووی؟

(ئێین عومه‌ر) گوێ: تۆ تێت گرتم و مه‌نگاوتم.

حەجاج گوێ: چۆن؟ (ئێین عومه‌ر) گوێ: له‌ پۆژیکێ وه‌کو پۆژانی جه‌ژن و په‌جمدا چه‌کت مه‌لگرتووه‌، که‌ نه‌ده‌بوو مه‌لت بگرتایه‌، نه‌خۆت و نه‌ پیاوه‌کان، چه‌کت مه‌ینایه‌ نیو (حه‌ره‌م)، نابێ چی‌کیش بێته‌ نیو (حه‌ره‌م)، له‌ پیاویه‌تیکی تر: ئیسحاقی کوری سه‌عید ده‌لێ: بابم گوێ: کاتێ حه‌جاج سه‌ردانی (ئێین عومه‌ر)ی کرد من له‌وێ بووم، گوێ: نه‌و چۆنه‌؟ گوێ: باشه‌، گوێ: چیت به‌رکه‌وتووه‌؟ گوێ: نه‌و که‌سه‌ به‌ سه‌ره‌ر مه‌نگاوتم که‌ فه‌رمانی دا چه‌ک مه‌لگیری له‌ پۆژیکدا که‌ حه‌لال نه‌بوو چه‌کی تێدا مه‌لگیری: مه‌به‌ستی حه‌جاج بوو.<sup>۱</sup>

کاتێک حه‌جاج چوو ده‌ره‌وه‌ و پۆیشت، (ئێین عومه‌ر) گوێ: له‌ ژبانی دنیا‌دا ته‌نها ناخ و خه‌فەت بۆ (۲) شت مه‌لده‌کێشم: له‌م سێ شتانه‌ ئەمه‌ی باس کرد: شه‌پ نه‌کردن له‌ دژی ئەم کۆمه‌له‌ و تاقمه‌ سته‌مکاره‌ی ئەو مه‌وو خراپه‌یان به‌سه‌ر مه‌تاوین،<sup>۲</sup> (زه‌بی) ده‌رباره‌ی تاقمه‌ سته‌مکاره‌که‌ ده‌لێ: مه‌به‌ستی پێ حه‌جاو تاقمه‌که‌ی بووه‌. منیش ده‌لێم: ئەوه‌ی نارده‌ووشیه‌تی.

۹ — به‌رنامه‌ی (ئێین عومه‌ر) له‌ کاتی ئاشووبه‌کاندا:

(ئێین عومه‌ر) له‌ گۆپه‌پانی پووداوه‌ سیاسیه‌کان دووره‌ په‌ریز نه‌بوو، به‌لکو تێبینی و لێکۆڵینه‌وه‌ی تایبه‌تی خۆی بۆ ته‌واوی بێنه‌ و به‌رده‌ و گۆپانکارییه‌کان مه‌بوو، ئەو به‌ مه‌لۆیسته‌ زه‌ق و دیاره‌کانی له‌ به‌رامبه‌ر ئەو فیتنه‌ و ئاشووبانه‌ی

۱. سیر اعلام النبلاء (۲/۲۳۲).

۲. سیر اعلام النبلاء (۲/۲۳۲).

۳. الطبقات (۴/۱۸۵).

تووشى نوممه تي ئيسلامى بېوون له خه لكانى تر جيا ده كرايه وه .

ده كرى بلىم نه م ناشوب و نازاوانه په رده يان له سهر حيكه تيكي فراوان و  
بيروبو چوونكي پووناك هه كدايه وه كه پتيويسته ده رباره ي پووداوه كان بگريته بهر .  
له راستيدا (ئيبين عومر) و بوچوون و هه لويسته كانى له و سهرده مه دا: وهك  
ماموستا و قوتا بخانه يهك بوو، خه لكانى كي زور چاويان لي ده كرد و بهر چاويان پووشن  
ده بووه و شوپنيان هه لده گرت.<sup>۱</sup>

سوفياني سه وري ده لي: شوپن پتي (عومر) هه لده گيرى له جه ماعه تدا، شوپن  
پتي كوپه كه شى هه لده گيرى له كاتى په رته وازه ييدا.<sup>۲</sup>  
گرنگترين په فتارى (ئيبين عومر) له بهرام بهر پووداوه كانى ناشوويدا:

ا — دووره په ريزى له كوشتار و داكوكي كردن له سهر خوښى موسلمانان:

چه ند پړوايه تيك نه م هه لويسته ي (ئيبين عومر) له هه رديو كاتى ناشووبى يه كه م و  
دووه مه دا پوشتنتر ده كه نه وه .

قاسمى كوپى عبدالرحمن گوتى: له ناشووبى يه كه مه به (ئيبين عومر) يان گوت:  
ناچيته ده ر و جهنگ بكه ي؟ گوتى: كاتيك جهنگم كردووه كه بهه كانى له نتيوان  
(پوكن) و (دهرگا) ي (بهيت) دانرا بوون، تا خوا له خاكى عه ربه نه يهيشتن، من هه ر  
ناكه م شه پ له گه ل كه سيك بكه م و بلي: (لا اله الا الله)....

گوتيان: نه ي بيروپات چيه ؟ تو ده ته وي هاوه لاني پيغه م بهر (ﷺ) يه كتر له نتيو  
به رن و كه سيان نه مينيت و پاشان بگوتري: به يعه ت به دن به (عبدالله ي كوپى  
عومر) و بيكه نه ئه ميري ئيمانداران.

گوتى: وه لاهى نه مه له دلى مندا نيبه، به لام نه گه ر گوتتان: (حي على الفلاح) به  
ده متانه وه دي، به لام كه نه گه ر په رته وازه بن له گه ل كه ستان نابم، نه گه ر  
هه مووشتان كوڅ بن ليتان جودا نابمه وه.<sup>۱</sup>

۱- أثر العلماء في الحياة السياسية في الدولة الأموية ص (۲۲۵).

۲- عبدالله بن عمر، محي الدين مستو ص (۱۱۲)

لە کاتی ناشوویی (ئێبن زویڤر) دا. دوو پیاو هاتنه لای و گوتیان: خەڵک بە بیروپای خۆیان دەست بە کار بوون، تۆش (ئێبن عومەر) ی و هاوێلی پێغه‌مبەری خوای، چ شتێک پێگای چوونه دەری ئی گرتووی؟  
(ئێبن عومەر) گوتی: پێتان دەلێم: خودا لەسەری حەپام کردووم خوینی برای موسلمانم بپێژم.

گوتیان: ئەو خودای بەرز نەیفەرموو: ﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ﴾ البقرة: ۱۹۳.

گوتی: کاتی خۆی جەنگمان کرد تا ناشوب نەما و گەردنکە چی بۆ خودا هاتەدی.

کاتێک تێگەشتن پای ئەو لەگەڵ پای ئەوان تێک ناکاتەوه، گوتیان: دەربارە ی عەلی و عوسمان چ دەلێی؟

(ئێبن عومەر) گوتی: قسەم لەسەر عوسمان و عەلی چۆن و چ بێ؟! کاتێک دەبینم: عوسمان خودا لێی خۆش بوو، بەلام ئێوه پێتان ناخۆشە خودا لێی خۆش بوو، (عەلی) ییش: خۆ ئامۆزای پێغه‌مبەری خودایە (ﷺ) و زاواوەتی و بە دەستی ئامۆزە ی کرد و گوتی: ئەمەش ماله‌کە یەتی وەك دەبینن.<sup>۱</sup>

ئێبن عومەر ﷺ هەر بەوه نەوێستا خۆی لە شەپ و براکۆژی دوورخاتەوه، بەلکو چەند پێگایەکی تریشی گرتەبەر لە پێناو دوورخستنه‌وه ی موسلمانان لە خۆینپێژی نێوانیان، لە سەردەمی ناکۆکی نێوان (ئێبن زویڤر) و عبدالملك ی کوپی مەروان دا هەولێ جێدەدی دا بۆ کۆتایی پێهێنانی شەپی نێوانیان و پاگرتنی خۆینپێژی موسلمانان.<sup>۲</sup>

۱- حلیۃ الاولیاء (۲۹۴/۱).

۲- پێواوەتیکی (وامذا بنته) واتە ئەمەش کچەکیەتی بە پێی پێواوەتەکی سەرەوه (وامذا بنته) ئەمەش ماله‌کیەتی.

۳- أثر العلماء في الحياة السياسية ص (۳۲۸).



مدائني ده گيڙپڙتو ه: عبدالله ي ڪوڙي عومر نامه يه ڪي بڙ عبدالملك نووسي و  
تييدا: فرماني پيڪردبوو: له خوا بتسي و خوي له شهر بڪشيته وه، عبدالملك بڙي  
نووسيبيو وه: ڪه ٿو له مه ولا واز له ده سلات دينيت و ڪاروبار به (شوپا)  
به پڙتو ده با.

ڪاتيڪ (ٺيبن عومر) ٺهه ي بڙ (ٺيبن زويپر) نووسي: ٺاوي لي نه دايه وه.<sup>۱</sup>

ب — هاندان بڙ گوڙپڙايه لي و فرمانبه رداري ٺيمام، به رگرتن له هه لايساندن قتيلاه  
ناشوب و په رته وازه ي له رادا:

ٺيبن عومر ده لي: له خيلافه تي عوسماندا يه ڪيڪ بڙ لام هات، ده بيستم  
فرمانم پي ده ڪات گازنده ي عوسمان بڪم!، ڪه قسه ڪي ته واو بوو، گوتم: ٺه و  
ڪاتش پيغه مبهري خوا (ﷺ) له نيواماندا بوو، ده مانگوت: دواي پيغه مبهري (ﷺ)  
باشترين ڪه ساني ٺوممه ته ڪي برپتين له: (ٺه بو به ڪر) ٺينجا (عومر) دواي ٺه ويش  
عوسمان، وه لاهي ٺيمه نه مانزانيو وه عوسمان ڪه سي به ناهق ڪوشتبني و تاوانتي ڪي  
گه وري ٺه نجام دابي، ٺيوه ده تانه وي و ڪو فارس و پڙم په فتار بڪن، ٺه وان  
سه رڙ ڪه ڪانيان به ڪوشتن نه بي نامرن، چاوه ڪاني (۴) فرمي سميان هه لوهراندن،  
ٺينجا گوتم: اللهم لاترد ذلك<sup>۲</sup>، خوايه ٺه مه پوونه دا.

سالمي ڪوڙي عبدالله ي ڪوڙي عومر ده لي: بابم گوتم: عوسمان هه ندي ڪاري به  
چه نجام گه ياندن، خه ڪ گاتزنده يان ڪرد، ٺه گهر (عومر) ٺه ڪارانه ي ٺه نجام دابان  
ڪه س گازنده ي نه ده ڪرد و ورته ي ليوه نه ده هات.<sup>۳</sup>

بنڙپه عبدالله ي ڪوڙي عومر چه نده سوور بووه له سهر به رگري ڪردن له  
عوسماني ڪوڙي عه فان و پاراستني ڪه رامه تي و به رپهرچ دانه وه ي ٺه و ٺوممه تانه ي  
خه لڪي ٺاواوه گيڙ له دڙي عوسمان دروستيان ده ڪرد، ڪاتيڪ عوسمان زاني  
مهينه ته ڪه ده وريه بووه و خه ريڪه سهر ده ڪيشيت بڙ ليڊاني، بانگي عبدالله ي ڪرد و

۱ انساب الاشراف (۱۹۵/۵).

۲ المعجم الكبير للطبراني (۲۸۵/۱۲)، ابن عمر، محي الدين مستو ص (۸۲).

۳ العواصم من القواصم ص (۱۰۴-۱۰۵)، ابن عمر، محي الدين مستو ص (۸۳).

دەربارە ی گە لە کۆمە ی ئازاوە چیه کان پوویژی پیکرد، عوسمان پیی گوت: بپوانە ئەوانە دەلێن چی؟! دەلێن: (یان واز بێنە یان دەتکوژین، (ئێبەن عومەر) گوتی:

ئایا تۆ هەتا هەتایە لە دنیا دا دەمێنی؟

عوسمان گوتی: نا، عبدالله وتی: زیاد لە کوشتن چی کەت بەسەر دەهێنن؟

عوسمان گوتی: نا، (ئێبەن عومەر) گوتی: ئایا بەهەشت و دۆزهخی تۆیان لە لایە؟

عوسمان گوتی: نا، (ئێبەن عومەر) گوتی: کەواتە ئەو کراسە ی خودا لە بەری کردووی دای نەئیی، دەنا دەبیته سوننەتیک، هە رکات خە لکانیک لە (خەلیفە) بێزار بن: یان وازی پی لێ دێنن، یان دەیکوژن.

ئەم پوویچوونە ی (ئێبەن عومەر) بە لگە یە لەسەر دووربینی و خوێندنەوە ی زیرەکانە ی ئەو بۆ پاشە پۆژ و دەرەنجامی کاروبارە کان، ئەو ئامادەیی خۆی دەرپێی: چە ک هە لگرت و بەرگری لە عوسمانی ئەمیری ئیمانداران بکات و بەرەنگاری ئازاوە چیه کان و گەمارۆ دەرانی مالی خەلیفە ببێتەو.

(ئێبەن سەعد) لە (نافیع) هەو دەگێڕێتەو:

(ئێبەن عومەر) لە پۆژی گەمارۆ دانی عوسماندا دووجار خۆی زڕیپۆش کرد، کاتیک عوسمان کوژرا: تەماشای کرد ئوممەت کەوتۆتە تەنگرە ی مەینەتەرە، چونکە کوژرانی (خەلیفە) بەم شیوازە تاوان و سەرپێچیه و بە لایەکی سامناکە و ئەنجامە کە ی لەسەر ئوممەتدا دەشکێتەو، بۆ یە کاتیک ئازاوە چیه کان خەلیفە یان شەهید کرد و پۆستی خلافەتیان خستە پییش (ئێبەن عومەر) گوتی: ئەم کارە تان تۆلە ی خۆی هە یە، بە خوا خۆی بۆ تەرخان ناکەم، بپۆن یە کێکی تر دانین.

ئێبەن عومەر (رضی اللہ عنہ) نامۆزگاریەکانی خۆی بۆ خە لک چڕ کردبوو لە یە کگرتوویی و برایه تی و دوورکەوتنەو لە پەرتەوازی و ناکۆکی و براکوژی و پشتنی خوینی یە کتری بە ناھەق.

۱- المواسم من المواسم ص (۱۴۰).

۲- تاریخ الطبری، نقلا عن أثر العلماء في الحياة السياسية ص (۲۳۲).

پياويك بڼى نوسيبوو: هه موو زانستم بڼ بنوسه وه، نه ویش بڼى نوسيبڼوه: زانست فراوانه، به لام نه گهر پيټ خوځه به ئاسانى بگه پيټه وه لای خودا: نهوا با کولت سووک بڼ و خوځنى موسلمانان مه خه کولته وه، با سکت مالى موسلمانانى نه که ويته ناوه وه، زمانت له باسکردنى نامووسى موسلمانان بگروهه پابه ند به به کڅمه لى موسلمانان وه، نه مه بکه، والسلام.<sup>۱</sup>

ج — به ده مه وه چوونى بانهيشتى لايه نه ناکڅکه کان بڼ هاوکارى له چاکه کردنادا بڼ خڅمه تي به رڅه ونلدى گشتى:

گيډر اوه ته وه: (ئيبن عومر) له سهرده مى ناشوب و پشيويډا چوويټ لای هر نه ميريك، نوټي لای دواوه کردوه و زه کاتى مالى خوى داوه تي.<sup>۲</sup>  
پيى گوترا: نوټي له گه ل نه مه ده کى و له گه ل نه وهش ده کى که به کترى ده کوژن؟!.

ئيبن عومر گوتى: هر که س بلڼى: (حي على الصلاة) به ده ميه وه ده چم، کى بلڼى: (حي على الفلاح) به ده ميه وه ده چم، به لام به لام هر که س بلڼى: (حي على اخيك المسلم وهر به گز براى موسلمانندا بچو ده ليم: نا.<sup>۳</sup>

ئيبن عومر پيگه يه کى به رزى له نيو نوممه تدا هيه، چونکه هاوه لايه تي پيغه مبه رى خواى کردوه و زانا و خودا په رست و دنيا نه ويست بوو، عبدالله ى کوږى موحه يريز په حمه تي خواى لى بيت عبدالله ى کوږى عومهرى به هه ويټنى هيمنايه تي سهر زهوى وه سف کردوه و ده لڼى: وه للاهى مانه وهى (ئيبن عومر) له زياندا به مايه ى نه مان و هيمنى داده نيتم بڼ خه لکى سهر زهوى.<sup>۴</sup>

۱- تاريخ ديمشق، نقلا عن أثر العلماء في الحياة السياسية ص (۳۳۴).

۲- الطبقات الكبرى (۱۴۹/۴).

۳- هه مان سهرچاوه (۱۷۰/۴).

۴- تهذيب التهذيب (۳۳۱/۵)، أثر العلماء في الحياة السياسية ص (۳۳۷).

د - (ئەبن عومەر) بانگەشەي واجب بوونی گەردنگە چي رەهای بۆ سولتان ئەکردوو:

— بەیعتدانی بە زۆریشی بە جەواز دانەناوه، یان ئەوی لە ژیایدا بەدی دەکریت کە گوايه بەنگەيه ئەسەر گرنگی ئەدانی بە کاروباری سیاسی موسلمانان؛

چونکە بەشداری تێدانەکردوو: بە پێچەوانەو: بە لکو عبدالله هەمیشە پارسەنگێک بوو لە هاوکیشەي سیاسی سەردەمی ئومەیدا، شینوای کاری: گفت و گو کردن و پەنا بردن بوو بۆ شورا و دوورکەوتنەو بوو لە براکوژی، کاتیکیش ناکۆکی و هەرا لە نێو موسلماناندا سەری هەلدا، بێلایەنی و دوورەپەریزی خۆی پاگەیاندا، ئەم کارەي بریتی نەبوو لە خۆ دوورخستەو لە کاری سیاسی و ژیانی سیاسی، بە لکو جۆریک بوو لە تێپامان و بیرکردنەو و ئاگادار بوون بەسەر هەلۆیستی لایەنە ناکۆکەکان و دوورکەوتنەو لە پشتنی خوینی موسلمانان و ململانی کردن لە پیناوی سولتە و دەسەلاتدا، لە گەل کارکردنی بەردەوام و شیلگیرانەي بۆ خۆشکردنی زەمینەيەکی لەبار و کەش و هەوایەکی گونجاو کە هێز و لایەنەکانی ئومەت کۆدەکاتەو لەسەر یەک، لە لایەکی ترەو هەلۆیستی بێ لایەنی (ئەبن عومەر) لە سەرەتای پەوداوەکاندا دەگەرێتەو بۆ مەترسی کەوتنە نێو فیتنە و ئاژاوەکانەو و یەکلای بوونەو هەش بۆ لایەنێکیان کاریکی گران بوو بە لایەو.

(ئەبن عومەر) دەیگوت: پێم بە خۆم ئەدا دەستم بچیتە شەپەو و پەژێوانیش نیم، مەوێ جەنگاوەری پێی هەق بێ فەزلی زۆرتر و باشتر.

لێرەدا چەندین بەلگە و حەقیقەتی مێژوویی هەن دەیسەلمێنن: کە کاتیکی (ئەبن عومەر) حەججی بیینی چ سەمێکی گەورە لە حەپەمی (مەککە) ئەنجام دەدا و خۆینپێژی تێدا دەکات و بێ پێزی خۆی و سولتەکی بەرامبەر بە پێرۆزی حەپەم دەنوێنێت، بەلێ لەو کاتەرا بیروپرای خۆی لە بێلایەنی گۆپیو، بە لکو پەشیمان

بوتوه كه له پږزي سوپاكه ي (علي كورې نه بي تاليب) دا نه بووه و دږي (معاويه) نه جه نكاوه، چونكه به بږچووني نه و (معاويه) ياخي بووه و له دږي شرعيه تي (علي) دهرچووه و به باغي و ياخي و ستمكار دپته ه ژمار، (هه بيبي كورې سابيت) ده گپږته وه: (نئين عومر) له كاتي سهره مرگيدا گوتي: شتيكي خراب له خږدا به دي ناكه م، جكه له وه له گه ل (علي كورې نه بي تاليب) له دږي تاقمه ياخيه كه نه جه نكام.<sup>۱</sup>

كه مڼك له وه پيش و ته يه كي تريمان گپږايه وه كه گوتېوې: (له ژيانې دنيامدا جكه له (۳) شت مه راق بږ هيچ شتيك ناخږم: يه كه م به پږوو بووني پږږگار، دوهم شه ونوږږي شه وگار، سنيهم له دږي تاقمه ياخيه كه ش شه پم نه كرد كه نه وه ي نه شيا به سهرين هيټاين)،<sup>۲</sup> (هي) ده لئ: مه به ستي له تاقمه كه ي هه جاجه.<sup>۳</sup>

له هه ندي كتيبي (ميږوو) دا هاتووه: كه گوايه نئين عومر عبدالله ي كورې زويږيشي له كږمه لي ياخي و ستمكار و پږپه پ هه شماردووه، په شيمان بوتوه له وه ي له دږي نه جه نكاوه، چونكه به دهرچوو داده نرږت له ژږر حوكمراني (به ني ږومه ييه) و ستم ي ليكردوون په يمانه كه ي هه لوه شان دوونه وه.<sup>۴</sup>

نهم پړوايه ته چهند تيبيني و پرخنه ي له سهره:

- نه گهر (عبدالله ي كورې عومر) له كاتي ناشوويده باوه پي ناوا بووايه كه (به ني ږومه ييه) له پيشترن و شايانترن بږ (خيلافه ت له (نئين زويږر)، بي شك به يعه تي ده داني، به لام نه مه ي نه كرد، جا چږن په شيمانه له پږزي نه واندانه بووه بږ شه پ، كه له كاتي كدا نه سلن به يعه تي نه داوئي!!

- قسه كاني تري (نئين عومر) كه له پړوايه ته پاسته كاتدا هات جهخت له سهر كږمه كي باغي و ياخي ده كه نه وه كه (به ني ږومه ييه) و پړاوه كانيان بوون، به

۱- سير اعلام النبلاء (۲۳۲/۳).

۲- هه مان سهرچاوه.

۳- هه مان سهرچاوه.

۴- هه مان سهرچاوه (۲۲۹/۳).

تایبه تیش هه جاج، قسه کانی دوازیانی پشتیان پی ده به ستری و سه نه دی  
پیوايه ته کانیشیان (صحیح) ن.<sup>۱</sup>

ئەم هه لۆیستانه ی به شداری ئەم پاپه پوچه ل ده که نه وه که (ئین عومه) به  
پیشه نگي (قوتابخانه ی گهرنگه چی سیاسی ی سولتان) داده نین، به تایبه تی (ئین  
عومه) ئەو که سه یه که ئەم فهرمووده یه ی له پیغه مبه ری خودا (ﷺ) وه  
گێڕاوه ته وه: ((على المرء المسلم السمع والطاعة فيما أحب أو يكره إلا أن يؤمر في  
معصية فلا سمع ولا طاعة)).<sup>۲</sup>

فهرمووده که به لگه یه له سه ر گوێپاپه لی نه کردنی سولتان کاتیک فهرمانی به  
سه رپیچی کردن ده رکرد و له فهرمانی خودا ده رچوو، بۆیه ناکریت (ئین عومه)  
پێچه وانه ی فهرمووده یه ک بجوولیت وه که خۆی گێڕابیت وه، پاو بۆچوونی (ئین  
عومه) راست ئەمه یه: (گوێپاپه لی و فهرمانبهرداری بۆ ئەو خه لیفه شه رعه یه که به  
یه کده نگي و پای زۆرینه ی موسلمانان هه لبژێردراوه و به یعه تی پێدراوه، واجبه  
گوێپاپه لی بۆ بکری، مادام فهرمانی به سه رپیچی کردن ناکات، ئەگه ر سه ته می کرد و  
لایدا نابێ گوێپاپه لی بکری، به لکو پێویسته ئامۆژگاری بکری، ئەگه ر ئامۆژگاری  
سوودی نه بوو له و کاته دا پێویسته په نا بۆ دژایه تی کردنی ئاشکرا به بردریت، به لام  
په نابردن بۆ توند و تیژی و شه پ له گه ل کردنی مه کپوه، چونکه خوینی تیدا  
ده رژیت و یه کیتی کۆمه لی موسلمانان لاواز ده کات.<sup>۳</sup>

۱۰ — به رنامه و بیروپای (ئه هلی هه ق) ده رباره ی (ئین زوبیر):

نه وه وی له سه رچی (موسلیم) دا ده لی: (ئین زوبیر) به بیروپای ئه هلی هه ق  
سه ته لیکراوه، هه جاج و هاوه لانی له دژی ده رچوون، دوا ی کۆژانی (ئین زوبیر)  
هه جاج ده چیت ه لای (ئه سمائه ی) دایکی و پیتی ده لی: بینیت چیم به سه ر کۆپه که ت

۱- الفقهاء والخلفاء، سلطان بن حثلین (ص: ۶۶).

۲- مسلم رقم (۱۸۲۹).

۳- الفقهاء والخلفاء (ص: ۶۶).

هيتا؟!، (ئەسمانە) گوتى: تۆ دنيات لى تىكدە، ئەويش ئەو دنيالى لى تىكدە،  
پىغەمبەر(ﷺ) ھەوالى داينى: لە ھۆزى (سەقىف) دا لە نىوبەرەك و درۆزنىك پەيدا  
دەبن، درۆزىنەكە مان بىنى واتە: (موختار)، بەلام (لە نىوبەرەكە) خەيال ناكەم جگە  
لە تۆكە سىكى تر بىت.<sup>۱</sup>

۱۱- بوخاندنى (كەعبە) و بىناكردنە ھەي لە سەردەمى (ئىبن زويپىر) ۱۱

سالى (۶۴) ى كۆچى (ئىبن زويپىر) كەعبەى پوخاند، چونكە ديوارەكانى لار  
ببونە ھە،<sup>۲</sup> و دارپوخابوون لە سۆنگەى بەردبارانى مەنجنىقەكەى (حصين ى كورى  
نەمير) و سوپاكەى.<sup>۳</sup>

كاتىك (ئىبن زويپىر) ويستى (بەيت) بپوخىنى، پراوئىزى بە خەلك كرد، جابرى  
كورى عبدالله و عوبەيدوللاى كورى عومەير دەريارەى ئەمە پراى خۇيان دەريپى،  
(ئىبن عەبباس) گوتى: ئەگەر ئەمە بكەى دەترسم كەسانىكىش دواى تۆ بىن و بە  
تۆرەى خۇيان بپوخىنن و چاكى بكەنە ھە و پىز و حورمەتى بە كەم بزانن، بەلام من  
پىم چاكە كوئى دارپابى چاكى بكەيتە ھە لە بەيت و لەو بەردانە گەپى كە  
پىغەمبەر(ﷺ) بۆى ناردوون، (ئىبن زويپىر) گوتى: ئەگەر مالى ھەر كەسىكتان  
بسووتى دانانىشىت و پازى نابىت تا نۆزەنى نەكاتە ھە، ئەي چ لە مالى خوداى  
پەرۋەردگار تان دەكەن؟!<sup>۴</sup>

ئىنجا (ئىبن زويپىر) (۳) پۆز لە سەرىك نوئىزى ئىستىخارەى دەكرد و داواى لە  
خودا دەكرد بۆ ئەنجامدانى ئەم كارە پى خىرى بۆ پوون بكاتە ھە.<sup>۵</sup>

ئىنجا لە چوارەمىن پۆزى تەكبىر و پا و ئىستىخارەدا پىپارى تەواوى دا و خۆى  
بۆ ئەم كارە يەكلا كەردە ھە، خەلك پەرت و بلاو بوون، ھەندىكيان بەرەو (تائىف)  
ھەلاتن، ھەندىكى تىرىش بەرەو (عەرپەفات) و (مىنا) پۆيشتن، (ئىبن زويپىر) بە خۆى و

۱- مسلم، رقم (۲۵۴۵).

۲- تاريخ الطبري (۵۲۰/۶).

۳- شذرات الذهب (۳۰۸/۱).

۴- البداية والنهاية (۶۹۱/۱۱).

۵- البداية والنهاية (۶۹۱/۱۱).

عەبدیکی حەبەشی لاق باریک بە ئومیدی ئەوەی خاوەن قاچە باریکە حەبەشیەکی بەیت دەپوختنی ئو بی و بەس که له فەرموودهی (صحیح) دا ناوی هینراوه دەست بەکار بوو.<sup>۱</sup>

دەستی بە هەلۆه شاندنی دیواری (پوکن) کرد، تا گە یاندیه سەر بناغه تەماشایان کرد بناغە ی بەیت گە یەنراوه تەو بە (حیجر) ئیسماعیل و بەر دە کانی بناغە ی وە ک پەنجە کانی دەست پزیزەند کراون، (ئین زویپر) پەنجا پیای بانگ کردن و کردنی بە شاید لە سەر ئەمە، که (حیجر) یش لە چوارچێوە ی (بەیت) دا بوو و کاتی خۆی بە جێیان هێشتوو ئینجا (بەیت) ی بینا کردەو و (حیجر) یشی خستەو نێو چوارچێوە ی سنووری بەیتەو.<sup>۲</sup>

له باری تەختانیەو دوو دەرگای بۆ (بیت) دانان، دەرگایە ک بۆ پێداچوونە ژوورەو و ئەوە ی تریش بۆ پێدا هاتنە دەرەو، بەر دە پەشە که چونکە درزی دابوو بە زیو قایمی کردەو و بە دەستی خۆی له شوینی خۆی دانایەو، پانتاییەکی له (۱۷) باسکەو (۲۷) باسک فراوان کرد، دیوارە کانی (کەعبە) ی بە میسک سواخ دا، پۆشاک ی (دیباچ) ی بە بەردا کرد، ئینجا چوو مژگەوتی عائیشە له (تەنعیم) ئیحرامی عومرە ی بەست، تەوافی (بەیت) ی کرد و نوێژی له لای مەقامی ئیبراھیم کرد و سەعی سەفا و مەرۆی ئەجامدا، ئینجا پاکسازی تەواوی (بەیت) و دەرۆبەری کرد و هەرچی دار و بەرد و خاشاک و خوینی وشکە لاتووی پاشماوە ی شەپ هەبوو هەمووی فرێدایە دەرەو، چونکە بە هۆی بەردبارانی مەنجەنیقەو دیوارە کانی (کەعبە) له سەر پرا بۆ خوار ی داتە پابوون و شوپ بیوونەو و بە دوکە ل پەشە لاتبوون و بەر دە پەشە کهش له نێو ناگر دا درزی دابوو.

هۆی تۆژەن کردنەو ی بیانی (کەعبە) له لایەن (ئین زویپر) هەو له نێو دوو کتێبە (صحیح) هەکی بوخاری و موسلیم و کتێبە کانی (مەسنەد و سونەن) دا دەست دەکەوێت، له چەند رێبازیکەو له عائیشە ی دایکی ئیماندارانەو گێڕاوه تەو که پیغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: ((لولا حدثان قومك بكفر، لنقضت الكعبة،

۱- شذرات الذهب (۳۰۹/۱).

۲- البداية والنهاية (۶۹۲/۱).



ولادخلت فيها الحجر فان قومك قصرت بهم النفقة ، وجعلت لها باباً شرقياً و باباً غربياً يدخل الناس من احدهما ، ويخرجون من الآخر، ولألصقت بابها بالارض، فإني قومك رفعوا بابها، ليُدخلوا من شأؤوا ويمنعوا من شأؤوا))،<sup>۱</sup> واته: نه گهر هؤزه که ت له سهرده می نه فامی نزيك نه ده بوون، که عبه م ده پوو خاند، (حيجر) م ده خسته نیو چوارچیوهی که عبه وه، چونکه هؤزه که ت به هؤی که م ده رامه تیه وه لییان که م کردوته وه ده رگایه کم له لای پۆژه لاته وه بۆ ده کرده وه و ده رگایه کی تریشم له لای پۆژئاووه بۆ ده کرده وه، تا خه لک به یه کیاندا بچنه ژووره وه و به ده رگاکه ی تریشدا چووبانایه ده ره وه، ده رگاکه یشم ده هینایه وه سر ته ختی زه وی، چونکه هؤزه که ت ده رگاکه یان به رز کردبۆوه تا به ئاره زووی خو یان کییان پی خوش بیت پی بدهن بجیته ژووره وه و بۆ کیشیان پی ناخوش بیت پیگای پی نه دهن.

(ئوبن زوبیر) به گویره ی نه م فهرمووده پیرۆزه که له عایشه ی پوریه وه وهی گرتبوو (که عبه) ی بینا کرده وه، خودا پاداشتی خیری بۆ بنووسیت.

سالی (۷۲) ی کۆچی حه جاج کۆتایی به (ئوبن زوبیر) و ده سه لاته که ی هینا و کوشتی و هه لی واسی، پاشان دیواری لای باری سه ره وه ی هه لوه شانده وه و (حيجر) ی له (بهیت) جودا کرده وه، وه کو پیشدا، به رده زیاده کانی بردنه نیو که عبه وه و سه فته ی کردن، ده رگاکه ی برده وه شوینی خۆی و به رزی کرده وه، ده رگای لای خۆراوای لابرده و شوینه که ی قه پات کرد، تا ئیستاش هه ر به م شیوه یه، نه م کاره ی حه جاج نه نجامیدا به فهرمانی عبدالملك بوو، چونکه فهرمووده پیرۆزه که ی پی نه گه یشتبوو، کاتیکیش فهرمووده که یان بۆ خوینده وه، گوته: خۆزگه وازمان له (ئوبن زوبیر) و نه و کارانه ی هینابا که به نه نجامی گه یاندن و سه ره رشتی کردوون.<sup>۲</sup>

۱- البخاري، رقم (۱۵۸۳، ۴۴۸۴).

۲- البداية والنهاية (۶۹۳/۱۱).

## سێیه‌م: هۆکاره‌کانی پوو‌خانی خیلافه‌تی (ئێبن زوبیر).

له کاتی خۆینده‌وه و توێژینه‌وه‌ی ئەم باباته‌دا چەند هۆکارێک خۆ زه‌ق ده‌گه‌نه‌وه که له پشت پوو‌خانی خیلافه‌تی (ئێبن زوبیر) و سه‌رکه‌وتنی (نومه‌وییه‌کانه‌وه) بوون، گرنگترین ئەم هۆکارانه:

### ۱ - ئێبن زوبیر (حیجاز) ی کردبووه مه‌لبه‌ندی خیلافه‌ت:

ژماره‌یه‌ک لێکۆله‌ر<sup>۱</sup> یه‌ک ده‌نگن له‌سه‌ر ئەمه که گه‌وره‌ترین هۆی ئاوابوونی ئەستێره‌ی ده‌سه‌لاتی ئێبن زوبیر مانه‌وه‌ی بوو له (مه‌ککه) دا،<sup>۲</sup> ئەگه‌رچی له سه‌ره‌تای بزوتنه‌وه‌که‌یدا پووی کردۆته (مه‌ککه) و به‌لگه‌ی به‌ ده‌سته‌وه بوون،<sup>۳</sup> به‌لام سووریوونی له‌سه‌ر مانه‌وه له (مه‌ککه) و کردنی به‌ باره‌گای (خیلافه‌ت)، له به‌رزه‌وه‌ندی ئەودا نه‌بوو، چونکه (حیجان) به‌ گشتی و (مه‌ککه) به‌ تایبه‌تی به‌ شوێنێکی گونجاو دانانرێت بکریته مه‌لبه‌ندی ده‌وله‌تێکی گه‌وره‌ی واپه‌لی بۆ هه‌موو لایه‌ک هاویشته‌بێت، (مه‌ککه) دوا‌ی کۆچی پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) و هاوه‌له‌ به‌پێژه‌کانی ده‌وری سیاسی خۆی له‌ ده‌ست دا، و ده‌وره‌ سیاسیه‌که بۆ (مه‌دینه) گوازیه‌وه و تا کۆتایی خیلافه‌تی عوسمان به‌رده‌وام بوو، کاتیکیش ناشوب به‌ شه‌هیدکرانی عوسمانی خه‌لیفه‌ سه‌ری مه‌لدا، عه‌لی کورپی ئەبو تالیب چووه (عیراق) و (کوفه‌) ی کرده پایته‌ختی (خیلافه‌ت)، ئینجا (معاویه) دوا‌ی وازه‌ینانی خیلافه‌ت بۆ ئەوه له لایه‌ن حه‌سه‌نی کورپی عه‌لیه‌وه له شام (دیمه‌شق) ی کرده پایته‌ختی خۆی، پاشان ده‌وره‌ سیاسیه‌که بۆ حیجاز به‌ تایبه‌ت (مه‌ککه و مه‌دینه) نه‌گه‌رایه‌وه، ده‌کرێت کارتیکه‌ره‌کانی مانه‌وه‌ی ئێبن زوبیر له (مه‌ککه) دا له‌م چەند خاڵه‌دا کورت بکه‌ینه‌وه:

#### ا- شوێن:

مه‌ککه وه‌ک زانراوه له پووی شوێنی جوگرافیه‌وه له (شام) و (عیراق) دووره،

۱- وه‌کو (ناور، قبلان، خراشي) و ه‌ی تریش.

۲- عبدالله بن الزبیر، للخراسي (ص: ۱۹۳).

۳- عبدالله بن الزبیر، للخراسي (ص: ۱۹۳).

ئەم دوو ھەرىمە گىرنگىزىن قۇناغەكانى مەملەئىتى نىۋان (ئىبن زوپىر) و (بەنى ئومەييە)يان بە خۇۋە بىنى، ئەم دوورە دەستە دەرفەتى بە (ئىبن زوپىر) نەدا ئاگادارى پووداۋەكان بىت و چاۋدىرى مەملەئىتى نىۋان سوپاى خۇى و سوپاى دوژمن بىكات و پەيوەندى بەردەۋامى بە شوئىنكەۋتوۋانىيە ھەبىت، بەلگو لايەنى پەيوەندى و ھەۋالگىرى زۆر بىھىز بوۋە، بەم شىۋەيە (ئىبن زوپىر) نەيدەتۋانى بىريارى گونجاۋ و پىر بەپىستى پووداۋەكانى سەرگۈزەپانى سىياسى و سەربازى دەرىكات. لە لايەكى تىرىشەۋە ئومەوييەكان پىك بە پىچەۋانەۋەى ئەۋەۋە، خۇدى خۇيان پاستەۋخۇ لە نىۋ پووداۋەكاندا دەژيان، شارى (مەككە)ش دەكەۋىتە نىۋ دۆلىتىكى گەمارۆدرا و بە ژمارەيك چيا و لوتكەى بەرزن شىۋەى ئەمە شىۋەى نىچىرىكە پەناى بۇ ئەۋ دۆلە بردوۋە و پاۋچىيانى دەۋرى دەدان و پىگاكانى دەرجوون و بە ھاۋارەۋە چوونى لى دەگىرن، بىنىيمان سالى (٦٤)ى كۆچى كاتىك (ھەسىنى كوپى نەمىر) گەمارۆى (مەككە)ى دا، خەرىك بوۋ (بىزوتنەۋەكەى ئىبن زوپىر)بە تەۋاۋەتى بىھەۋىتى، بەلام مردنى (يەزىدى كوپى معاۋىيە) بوۋە ھۆى كىشانەۋەى ئەم سوپايە و بىزوتنەۋەكەش لە لەنىۋچوون پىزگارى بوۋ.

### ب - لايەنى ئابوورى:

(ھىجن) بەگىشتى و (مەككە)ش بە تايىبەتى بۇ داھاتى ئابوورى و خۇراك پىشتى بە داھاتى ۋلاتانى دەۋرۋەرى دەبەست، بە تايىبەتى ۋلاتى (شام و مىسەر)، گىرانى پىگەكانى ئەم داھات و خۇراكەش دەبوۋە ھۆى پەيداۋوونى قات و قىرى و بىرسىايەتى و شىپىزەبوونى دانىشتۋانەكەى، (بەنو ئومەييە) لە كاتى مەملەئىتىيان لەگەل (ئىبن زوپىر)دا زۆريان سوود لەم ھۆكارە ۋەرگىرت، ھەر دۋابەدۋاى گىرتنەۋەى (شام و مىسەر) پىگەيان لەۋ ھارىكارىانە گىرت كە بۇ شارى مەدىنە دەنىتران،<sup>١</sup> بەشىۋەيەكى سىروشتى (مەدىنە) توۋشى چ بىت، (مەككە)ش توۋشى ئەۋە دەبىت، لە ھەردوۋ گەمارۆى يەكەم و دوۋەمدا ئەم چەككەيان بەكارھىنا<sup>٢</sup> و گەمارۆى ئابوورىيان خىستە سەر ھىجاز بەگىشتى و (مەككە) بە تايىبەتى.

١- فتوح البلدان للبلاذري (ص: ٢١٨)، عبد الله بن الزبير (ص: ١٩٤).

٢- عبد الله بن الزبير، للخراسي (ص: ١٩٤).

## ج - هیڙی مرویی:

بزوتنه‌وه‌ی فتوحاتی ئیسلامی کۆچکردنی ژماره‌یه‌کی زۆری هۆزه‌کانی به دوا‌ی خۆدا هیڤا به‌ره‌ و ولاته‌ فه‌تح کراوه‌کان، به‌تایبه‌تی عێراق و میسر و شام<sup>۱</sup>، ئەمه‌ بووه‌ هۆی لاسه‌نگی تا ته‌رازوی دابه‌شبوونی دنیشتوان له‌ نێوان عێراق و شام له‌ لایه‌ک و حیجاز له‌ لایه‌کی ته‌ره‌وه‌، حیجاز به‌ ده‌ست که‌می کادییر و هیڙی مرویی‌وه‌ ده‌ینالاند، له‌واقیعه‌دا هه‌ر ئەم که‌م و کورپه‌ نه‌یه‌شت ئین زوییر سوپایه‌کی که‌وره‌ و به‌ هیڙی وا دروست بکات. که‌ هه‌میشه‌ ناماده‌ و له‌ سه‌ر پێ بیت و هه‌ر کاتی‌ک بیه‌وی پهلamarی دوژمنی پێ بدات و به‌رگری له‌ خۆ بکات، بۆیه‌ ده‌بینین له‌ کاتی‌کدا هی‌رش ده‌کری‌نه‌ سه‌ر حیجاز و (مه‌که‌)، (ئین زوییر) هه‌میشه‌ داوا‌ی به‌ هاواره‌وه‌چوون ده‌کات له‌ عێراق‌وه‌ بیگاتی، به‌م شی‌وازه‌ (ئین زوییر) جولانه‌وه‌کانی خۆی به‌ عێراق‌وه‌ ده‌به‌ستیت‌وه‌، ئه‌ویش به‌گوێره‌ی هی‌من بوونی بارودۆخی نه‌وی و ناماده‌باشی والیه‌که‌ی تا به‌ هاواریه‌وه‌ بچیت، به‌مه‌ش هه‌ول ته‌قه‌لایه‌کی زۆر له‌ ده‌ست (ئین زوییر) به‌ فیرۆ ده‌چوو.<sup>۲</sup>

## ۲ - سیاسه‌تی له‌ به‌ری‌وه‌به‌رایه‌تی و دارایی دا:

ئه‌گه‌ر چی (ئین زوییر) له‌ دیاری کردنی چه‌ند والیه‌کدا سه‌رکه‌وتوو بووی، له‌ هه‌موو حاله‌ته‌کاندا ئەم سه‌رکه‌وتنه‌ی به‌ ده‌ست نه‌هیناوه‌، دیاره‌ جیگیر بوونی له‌ (حیجان) دا و نه‌گه‌رانی به‌ سه‌ر هه‌ری‌مه‌ ئیسلامیه‌کاندا، ده‌رفه‌تیان نه‌دایه‌ تا دانیشتوانی ئه‌وه‌هه‌ری‌مانه‌ له‌ پووی ته‌بیات و بۆ چوونیاوه‌ بناسیت، وێنه‌یه‌کی داب و نه‌ریت و حاله‌تی ده‌رونیان بکیشیت و والی گونجاویان به‌ سه‌ره‌وه‌ دابه‌زرینیت، له‌وانه‌ زه‌قترین وێنه‌ بۆ جیگیرنه‌بوونی حوکمرانی (ئین زوییر) له‌م بواره‌دا هه‌ری‌می (عێراق) بیت به‌ هه‌ردوک شاری (به‌سه‌ره‌ و کوفه‌)یه‌وه‌، عێراق له‌و سه‌رده‌مه‌دا

۱ - مجرة القبائل العربية الى البلاد المفتوحة، للعلي (ص: ۲۳، ۵۷).

۲ - عبدالله بن الزبير، للخراسي (ص: ۱۹۵).

مەلەندى چەندىن ھۆز و تايەفە و بزوتنەۋەى سىياسى و عەقىدەى و مەزھەبى جۆراۋجۆر بوو، پىتۈستى بە والىيەكى كامىل و سىياسى و ژىرى واپوۋى بىتۈنى ئەمانە لە ژىر بالى ئىدارەكەى خۇيدا كۆبكەتەۋە و پىكىيان بخات و ئاراستەيان بىكات، ئەگەر تەماشايەكى ژياننامە و ھەلۋىستەكەى والىيەكانى (ئىبن زوپىر) بىكەين لە عىراقدا ئەم لاۋازىيەيان لەپوۋى ئىدارەۋە پىتۈ دەبىنن و خودى خۇيان بوۋنەتە ھۆى جى پى لىژبوۋنى ھالە سىياسىيەكە، يەك لە والىيەكانى (ئىبن زوپىر) لە عىراقدا عبدۇللاھى كوپى موتىيەى عەدەۋى بوو بەسەر (كوفە)ۋە، كە نەيتۈانى بەرەنگارى موختارى ئەبى عوبىدەى سەقەفى بىتەۋە و لە بەرامبەرىدا بەزى و (كوفە)ى بەجىيەشت بەشۋەيەكى گىشتى والىيەكانى (ئىبن زوپىر) نەيانتۈانى زەبت و پەبى ئەم ھەرىمە بىكەن كە بە گەرەتەرىن سەرچاۋەى ھىزى مالى و مەزى و دەۋلەتەكەى دەژمىرا لە پوۋبەپوۋنەۋەيدا لەگەل ئومەۋىيەكان، ئەم خراب بەپىۋەبەردنەى عىراق ھۆيەكى پاستەۋخۇى پوخانى خىلافەتى (ئىبن زوپىر) بوۋە ئەمە كاتىك دەركەۋت كە خەلگەكەى ژىرەژىر لە دژى موسەبى كوپى زوپىر پەيۋەندىيان بە ئومەۋىيەكانەۋە كرد بەلام دەريارەى پەيۋەندى (ئىبن زوپىر) بە والىيەكانىيەۋە: ۋەك دىبىنرەت ئەۋ ھەر والىيەكى لە ھەر ھەرىمەك دانابايە، ئەۋا ھەرىمەكەى لە ھەموو بوارەكانى بەپىۋەبەردنەۋە تا بە بۋارى شەپكەرن و سەريازىش دەگات بە خودى والىيەكە دەسپارد، ئەۋ دەستى نەدەخستە كار و بارى والىيەكانى، ۋەك دەلەين خەرىك بوو پەيۋەندى بە ھەندىكىانەۋە بېچرەت، ئەم سىستى پەيۋەندىيە بوۋە ھۆى خىرا گىرانى ئەۋ ھەرىمانە لە لايەن ئومەۋىيەكانەۋە، گىرانى (قرقىسىيا) بەلگەيەكى پوۋنە لەسەر ئەمە، زوفەرى كوپى ھارىسى كىلابى والى ئەۋ ھەرىمە بوو، ماۋەى چەند سالىك لە بەرامبەر عبدالمەلك ۋەستايەۋە و جەنگا، پىگاي دەرچوۋنى بەرەۋ عىراقى لى گىرا، ماۋەيەكى زۆرى خاياند ھىمدادى نەگەيشىتى، (ئىبن زوپىر) ھىزى بە ھاۋارەۋە نەنارد، لە كۆتايىدا و بە ناچارى خۇى بە دەستەۋە دا و چوۋە ژىر بالى دەسەلاتى

عبدالملىكى كۆپى مەرۋانەۋە، دىۋى ئەۋەى ھۈزەيلى كۆپى زۇفەر (زۇفەر)ى بابى خىستە سەر ئەۋ باۋەپەى كە عبدالملىك لى (ئىبن زۆيىر) باشتر دەبى لى بەرامبەرياندا.<sup>۱</sup>

بەلام دەربارەى سىياسەتى ئابۇورى (ئىبن زۆيىر)، ۋىپراى كەمى داھاتى ئابۇورى ئەۋ، تىبىنى دەكرىت لى بۆچۈنەكانىدا سەبارەت بەۋ مال و سامانەى لەبەر دەستىدايە، كارىگەرى خەلىفە پاشىدەكانى لەسەر بوۋە، بە تايىبەتى عومەرى كۆپى خەتتاب ﷺ دەپەۋىست لى پۈۋى بەخشىنەۋە شوپىن پىي پىيازى ئەۋان مەلبگرىت، پىيى وابوۋ بەيتولمالە: مالى خوايە، مافى موسلمانانە، بەكارھىتانى لى پۈۋى شەرەيەكەيەۋە نەبىت دروست نىە، زۆر داكۆكى لەم بۆچۈنەۋە دەكرە، ئەم سىياسەتە لەۋ كاتەدا نەدەچۈۋە مىشكى زۆرىەى خەلگەۋە، چۈنكە (خەلك) ۋەك د. العىش دەلتى: توانايان نەبوۋ لەم سىياسەتە بگەن و ھەزمى بگەن.<sup>۲</sup>

(ئىبن زۆيىر) بەيتولمالەى نەكرە ئامرازىك، بۆ داكوتانى پاىەكانى دەۋلەتەكەى پراكىشانى خەلكى ئازا و شارەزا و كارامە لە دەۋرەى خۆى و سەرخستنى پىپۆژەى شوپاكەى و بەھىزكردى مىزەكانى لى پۈۋى چەك و چۆلەۋە، بە شىۋەيەكى ئاسايى ژمارەيەكى باشى لە پىشتىۋانانى خۆى لە دەستدان، لە كاتىكدا زانىمان (ئومەۋىيەكان) مال و سامانى گىشتيان بەسەر سەركە ھۆز و كەسانى دىار و شاعىراندا ھەلدەپشت تا بە لاي خۇياندا پايانكىشەن.

### ۳ - بە خۇنەگرتنى سەركە ھۆزەكانى عىراق؛

ھوكمپانان دەتۋانن زۆرىەى سەركە ھۆزەكان بە مال و سامان و بەخشىن بە لاي خۇياندا پراكىشەن، چۈنكە چەكى مال و سامان ترسناكە و كارىگەرە و دلان كەمەندكىش دەكات و كار لە دل و دەروون دەكات، گىپدراۋەتەۋە: موسەبى كۆپى زۆيىر) دوابەدىۋى كۆتايى ھىنان بە موختار و كوشتنى، بە خۆى و سەركە

۱ - انساب الاشراف (۳۰۵/۵).

۲ - الدولة الاموية (ص: ۲۰۷).

ھۆزەكانى عىراقى ۋە دەچىتە (مەككە) ۋە سەردانى (ئىبن زويپر) دەكەن، موسەب دەلى: ئەى ئەمىرى ئيمانداران، لەگەل سەرك ھۆز ۋە پىاوماقولاى عىراق ھاتوۋە خزمەتتان، ھەر يەككە لەم پىاوانە لە نۆ ھۆزەكەى خۆيدا برا گەورەيە ۋە پەيپەۋى لى دەكرىت، ئەم پىاوانە ئەو كەسانەن كە بە پەلە ۋە بى دواكەوتن بەيەتياى بە جەنابتان دا، ژيانيان بە بانگەشەى تۆ بەخشى، سەپىچى كەرانى تۆيان لە ناو برد، ھەوليان داۋە ۋە دەدەن دوژمنەكەت بىنپ بكن، تگايە لەو مال ۋە سامانە بەخشىشيان پى بدەن، عبدالله ى كوپى زويپر گوتى: بەخۆت ۋە كۆيلەكانى عىراق ھاتوۋىتە لام، فەرمانم پى دەكەى لە مالى خودا بياندمى؟! كارى ناۋا ناكەم، سوپند بە خوا ھەزم دەكرد ئالوگۇرپم پى كرىبان چۆن ئالوگۇپى دىنار بە درەم دەكرىت، (١) نەفەرم لە ئەمانە دەدا بە يەك نەفەرى شام.<sup>١</sup>

لە پىوايەتلىكى تردا ھاتوۋە: (أبو حاضر الأسدي) ى قازى بەسرە گوتى: پەندىك ھەيە بۆ ئىمە ۋە بۆ ئىۋە ئەى ئەمىرى ئيمانداران، ئەۋىش ئەۋ دىپرە شىعەرەى (أعشى) يە:

علقناك عرضاً وعلقت رجلاً...غيري وعلق أخرى غيرها الرجل

ئەى ئەمىرى ئيمانداران: ئىمە خۆمان بە تۆۋە بەستۆتەۋە ۋە تۆش دلت بە خەلكى شامەۋەيە، خۆ خەلكى شام خۆيان بە (مەروان) ۋە بەستۆتەۋە، ئىستا ئىمە چى بكن؟! <sup>٢</sup>

شەبى دەلى: ھىچ ۋەلامىم ۋەك ئەۋ ۋەلامە جوان ۋە پىر بەپىستە نەبىستوۋە! <sup>٣</sup> پاش ئەمە ئىبن زويپريان لىخست ۋە نامەيان بۆ عبدالملك نووسى كە: بەرەۋ لامان ۋەرە <sup>٤</sup> بۆ عىراق.

١- العالم الاسلامي في العصر الاموي (ص: ٥٠٦).

٢- البداية والنهاية (١١/١٤٦، ١٤٧).

٣- العالم الاسلامي في العصر الاموي (ص: ٥٠٦).

۴- به یهت پی نه دانی له لایهن (بهنی هاشم) و دژایهتی کردنی دهوله ته که ی:

عبدالله ی کورپی عه باس و (محمدی کورپی عه لی ناسراو به ئیبن له نه فیه) و چه ندین که سایه تی تری به نی هاشم به یه تیان به (ئین زویبەر) نه دا، ئه ویش به نه رم و نیانی هه لسوکه وتی له که نه کردن، به لکو جاروبار توند و تیژیشی له دژ به کار دیتان.<sup>۱</sup>

۵- زیده پوویی موسعه بی برای له خوین ریژیدا دوا ی کوتاییه ئیان به موختار:

موسعه ب هاته لای (ئین عومه) و سه لامی لی کرد و گوتی: تو کی؟ گوتی: من برازا که تم، موسعه بی کورپی زویبەر گوتی: والی عیراق؟ گوتی: به لی، ئینجا به (ئین عومه) ی گوت: پرسیا رت لی ده که م ده رباره ی خه لکیک: دژمنایه تیان کرد و له فه رمان ده رچوون و شه پیان کرد و تا کاتیک شکستیان خوارد، ئینجا چوونه نیو قه لایه که وه، خو یان تیدا مه لاسدا و داوای ئه مانیان کرد تا نه کوژرین، ئه مانیان پیدرا به لام دوا یه کوژان؟

(ئین عومه) گوتی: نه ی موسعه ب: ئه که مر موفیک لای به ره به یانیه ک بکه ویته نیو ناژه لی (زویبەر) وه و (۵) هه زار مه پ سه ریبپی، تو ئه و که سه به (زیده پو) نازانی؟ وه لام بده وه. گوتی: به لی، که سیک له پوژیکدا پینج هه زار مه پ سه ر بپیت، من به (زیده پو) ی داده نیم، ئین عومه ر گوتی: بۆ ناژه لی به زیده پو ده زانی به لام بۆ موفی به زیده پو نازانی؟ باشه تو خودا نا په رستی لی ناترسی؟ نازانی خودا چ زاتیکی به سامه؟ که سانیکت کوشتووه خودایان به یه ک ده زانی! ئایا تییاندا نه بوو به زۆر پیکرابوو و تۆبه له تاوانه که ی ده گێپرایه وه، یان هه موویان بوو



نه قام بووه و ئوميدي گهړانه وي لي ده كرا.<sup>۱</sup>

نه و كوشتاره زړه ي موسعې له عيراق نه نجاميدا دل و دېروني عيراقيه كانې  
پېر كړد له توپه يې و پق و توله، پي ده چيټ نه و هلويسته ي عيراقيه كان له جهنگي  
(دير جالسيق) به رامېر به موسعې نوانديان په يوه ندي به نه موه هېوويټ، نه و  
كه سې موسعې كوشت (زيادي كورې زوييان) بو، كاتيک چووه لاي عبدالملك ،  
فرمانيدا هزار ديناري زړې به خشيش پي بدن، به لام (زياد) نه م به خشيشه ي  
په ت كړدوه و هېچي ورنه گرت و به (عبدالملك) ي گوت: من به فرماني تو و  
له سر داوي تو نه مكوشتوه، به لكو له توله ي (نابي) برامدا كوشتوومه ته و.<sup>۲</sup>

گوتراويشه: (زايدې كورې قودامې سه قه ي) به شداري كوشتنې موسعې  
كړدوه و كاتيک كوشتوويه ي گوتوويه ي: هاوار بو تو له سيناني موختار!<sup>۳</sup>

## ۶- به كه م داناني ده سه لاتي ئومه وي له لايه ن (ئيبن زويير) هوه:

ده بوايه (ئيبن زويير) نه يه لايې ئومه ويه كان دواي مردني يه زيد له (مه دينه)  
دهرچوويان و به ره و شام پويشتبان، به تاييه ي (مه پواني كورې حه كم) و  
(عبدالملك) ي كورې، نه گهر (ئيبن زويير) پشتگيري نه م كوچه ي كردبان ئومه ويه كان  
كه سيكيان ده ست نه ده كه وت له په رته وازه يې پزگاريان بكات و پيزه كانيان پړك  
بخاته وه و ده سه لتيان بو بگيړيته وه، (مه پواني كورې حه كم) تا نه گه يشته شام  
بيري له حوكمراني نه كړدېوه، له لايه كي تر يشته وه (عبدالله ي كورې زويير) وه  
پيويست پشتيواني پشتيواناني خو ي له شام نه ده كړد و به جيدي گرنكي به نه وي  
نه دا، كه ده بوايه له م ساته وه خته دا به خو ي و سويپايه كي گه وړه و به هيزه وه به ره و  
شام بچيټ و پاشماوه ي ده سه لاتي ئومه وي له په گه وه ده ركيشيت.

۱- مصنف ابن ابي شيبة (۸۵/۱۵).

۲- الكامل في التاريخ (۵۴/۳).

۳- الكامل في التاريخ (۵۴/۳).

## ۷ - گوی نه‌دانی به لایه‌نی راگه‌یاندن و پروپاگه‌نده:

واته بایه‌خی به شاعیران نه‌ده‌دا و به پیشکەش کردنی به‌خشیش و دیاری مه‌ستی نه‌کردن، راسته ده‌سته شاعیرێك خۆبه‌خشانه به شیعره‌کانیان پشتگیری عبدالله و بانگه‌وازه‌کە‌ی ئه‌ویان کردوه، به‌لام زۆریه‌ی شاعیران به‌بی به‌رامبه‌ر نه‌م کاره‌ ناکه‌ن که له بانگه‌سه‌کان له لایه‌ن نه‌وانه‌وه په‌واجیان پێ ده‌دریته:

عوبه‌یده‌ی کوپی قه‌یسی روقییات<sup>۱</sup> له ستایشی عبدالله دا گوتویه‌تی:

أنت ابن معتلج البطاح      كَدَدُهَا فَكَدَائِهَا  
فَالْبَيْتُ ذِي الْأَرْكَانِ      فَاَمْسِتَ مِنْ يَطْحَائِهَا

تا نه‌و شوینه‌ی ده‌لی:

وَلِدْتَ أَعَزَّ مَبَارَكَا      كَالْبَدْرِ وَسَطَ سَكَائِهَا  
فِي لَيْلَةٍ لَا تَحْسُ فِيهِ      سَحَرِيهَا وَعَشَائِهَا  
إِنَّ الْبِلَادَ سَوَى بِلَادِكَ      ضَاقَ عَرْضُ فَصَائِحِهَا  
فَاجْمَعْ بَنِي آلِي بَنِيكَ      فَانْتَ خَيْرَ رَعَائِهَا  
نَشْهَدُكَ مِنَّا مَشْهَدَا      ضَمْتَنَا عَلَى أَعْدَائِهَا  
نَحْنُ الْفَوَارِسُ مِنْ قَرِيضِ      يَوْمَ جَدِّ لِقَائِهَا<sup>۲</sup>

ئومه‌ویه‌کان له گۆره‌پانه‌کانی جه‌نگی راگه‌یاندن و پروپاگه‌نده‌ی له‌گه‌ڵ عبدالله دا سه‌رکه‌وتنی گه‌وره‌یان به ده‌ست هێتان، نه‌وان سه‌روه‌ت و سامان و پول و پاره‌یه‌کی زۆر و زه‌وه‌ندیان ده‌کرده شاباشی شاعیران، بۆیه ده‌بینین شاعیره‌کانیان به که‌یفی خۆیان به به‌ژن و بالای ئومه‌ویه‌کانیان هه‌لده‌گوت و تانه و تاشه‌ری خراپیشیان له عبدالله ده‌دان، ته‌ماشاکه‌ن چۆن آهشی ی کوپی ربیعه‌ی شاعیری

۱- دیوان عبیدالله بن قیس، تحقیق محمد یوسف (ه: ۱۱۷).

۲- موقف الشعر من الحركة الزيرية (ه: ۲۶).

ئومەوى تانە و تەشەر لە عبدالله دەدات:

أل الزير من الخلافة كالتى عجل النتاج بجمالها فأحبالها  
أو كالضعاف من الحمولة حُمِلت مالا تطيق فضيحت أحمالها  
قوموا اليهم لاتناموا عنمه كم للغواة أطلتم أمهالها  
ان الخلافة فيكم لا فيهم مازلتم أركانها وثمانها  
أمسوا على المعروف مغلقاً فانفض يمينك فافتح أقفالها<sup>۱</sup>

## ۸ - بەکارهێنانى لیڤدان و توند و تیزی زیاد لەگەڵ عەمرى بىراى:

شیوازی لەنیو بردنى عەمرى كوپى زوبير لە لایەن عبدالله ى كوپى زوبيرەوه و دواى بە دیلگرتنى، كاردانەوهى خراپى لێكەوتەوه بۆ سەر خودى عبدالله، واى لە خەلك كەرد بە پیاویكى بى سۆز و بەزەبى تەماشای بکەن، و لەمەولا هاوسۆزىیان نەبیت لەگەڵ كیشەیه كدا.

عەمرى كوپى زوبير بە تۆمەتى هاوسۆزى و پشتیوانیان لەگەڵ عبدالله ى كوپى زوبير لە مەدینە لە خەلكى دەدا، ئەم كارەى لە لایەن دەولەتەكەیهوه پى سپێردرابوو، كەواتە ئەمە بەرەمەى تەبیعی و سروشتى پۆستەكەى بوو، هەرچەندە حاشا لە تاوان و ستم و غەلەتى خودى خووشى ناكړیت، بۆیه زۆربەى خەلك خۆزگەیان دەخواست عبدالله عەمرى بەندكردبايه و بەس، یان داواى لەو كەسانە كەردبايه كە عەمر سزای داوان چاوپۆشى لى بکەن و لە هەلەكانى ببوون،<sup>۲</sup> هەندیکیش پێیان وایە عبدالله تەنھا خوازیارى كورسى دەسەلات بوو، دەنا ئاوا دلێرەقانه و بى پەرحمانە لە بەرامبەر براکەى هەلسوكەوتى نەدەكرد،<sup>۳</sup> شاعیرانى دوژمنى ئەم پووداوهیانم بە سوودی خۆیان و ئومەوییەكان شکاندهوه، تەماشای چۆن زوحاکی كوپى فەیرۆزى دەیلەمى گالته بە عبدالله و بانگەوازی دنیا نەویستی و

۱- موقف الشعر من الحركة الزيربية (ص: ۸۷).

۲ - موقف المعارضة في خلافة يزيد (ص: ۵۳۵).

۳ - موقف المعارضة في خلافة يزيد (ص: ۵۳۵).

چاکسازی که ی ده کات و ده لئ:

تخبرنا ان تكفيك قبضة وبطنك شبر أو أقل من الشبر  
وانت إذا نلت شيئاً قضمته كما قضمت نار الغضا حطب السرر  
فلو كنت تجزي أو تبيت بنعمة قريباً لردتك العطوف على عمرو<sup>۱</sup>

عبدالله ی کوری زوبیری نه‌سه‌دی ی شاعیری ئومه‌ویش به‌م شیوه‌یه به‌سه‌ر  
عبدالله و بانگه‌وازه‌که‌یدا ده‌یکا به‌ه‌را:

تحدث من لاقيت انك عائد مصرعت قتلي بين زمزم وركن  
قتلتهم احاكم بالسياط سفاهة فيالك للرأي المشلل والأمن<sup>۲</sup>

تا نه‌و شوینه‌ی ده‌لئ:

قطعت من الأرحام ما كان واشجا على الشيب واتبغت المخافة<sup>۳</sup>

## ۹- بالاده‌ستی دوژمنانی عبدالله :

جیی سه‌رسوپمان نیه‌ تا قمی (به‌نی ئومه‌ییه) بالاده‌ستتر و ده‌ست پۆیشتووتر  
بن، له‌ بواری ئیداره و به‌پۆیه‌بردندا له‌ عبدالله ی کوری زوبیر، (به‌نو ئومه‌ییه) له‌  
سه‌رده‌می (معاویه) وه‌ پۆستی حوكمپانیان وه‌رگرت و شاره‌زای هونه‌ری  
به‌پۆیه‌بردن بوون، به‌لام عبدالله ی کوری زوبیر له‌م بواره‌دا تازه‌ بوو و ته‌نانه‌ت  
سه‌رقالیه‌كان نه‌یانهیشت به‌ خودی خۆی سه‌رپه‌رشتی ه‌ریمیک له‌ ه‌ریمه‌کانی  
ده‌وله‌ته‌ ده‌وله‌ته‌ فراوانه‌که‌ی بکات، ه‌روه‌ها له‌ بواری سه‌ریازیشدا: ه‌ست ده‌که‌ین  
(به‌نو ئومه‌ییه) له‌ تاکتیکی جه‌نگی و سه‌رکردایه‌تی کردنی سوپادا زۆر له‌ عبدالله

۱ - الحرب الزیبری فی ادب العصر الاموی، ثریا ملخص (ص: ۲۲۵).

۲ - ه‌مان سه‌رچاوه (ص: ۲۲۸).

۳ - ه‌مان سه‌رچاوه (ص: ۲۲۸).

دهست پويشتوتور و شاره زاترن، زه قترين به لگي نه م قسه يه مان نه وه يه: ته ماشا ده كه ين مه پواني كوري حه كم خودي خوي سهر كرده يي نه و سوپايه ي كرد كه هيرشي كرده سهر ولا تي (ميسر) و له ژير پي والي عبدالله ي هينايه دهر وه و خستيه وه ژير پكي ي ده وله تي نومه ويه وه، ئينجا دواي نه مه (عبدالملك) ي كوري ده كاته سهر كرده ي نه و سوپايه ي كه بق جهنگي عيراق ده نيري، به م كاره يان ده يان بيني راسته و خو چ شتيك له گورپه پاني پوداوه كاندا ديته ناراه و له لايه كي تريشه وه لايه ني دهر ووني و مه عنه وي هيزه هيرش به ره كه نه ده پووخا و به رز ده بروه.

له به رامبه ريشدا ده بينين عبدالله ي كوري زويپر خوي له (مه كه) ده مي نيته وه و بو پي كاني نامانجه كاني و به ده سته ياني سهر كه وتنه كاني جهنگ پشت به سهر كرده ي سوپاكان، يان والي هه ري مه كاني ده به ستي، عبدالملك په خنه له م سياسته ي عبدالله ده گري و ده لي: نه گهر عبدالله ي كوري زويپر خليفه بووايه وهك خوي گوتوييه تي خوي دهر ده خست و خودي خوي سهر كرده يي تي پشتيوانه كاني ده كرد و كلكي خوي له حه پهم نه ده چه قاند.<sup>١</sup>

وهك ده كري: نه م جهنگ و ململاني يانه ده گري ده بينين: (به نو نومه ييه) هه ميشه لايه ني هيرش بهر و په لاماردهر بوون، عبدالله ي كوري زويپر ش هه ميشه له سهنگري به رگري و به رهنكاريدا بووه.<sup>٢</sup>

## ١٠- كهش و ههوا و زه مينه ي په يدا بووني بزوتنه وه ي (عبدالله ي كوري

زويپر):

نه گهر به ويژدانه وه قسه بكه ين، ده بي بلين: نه و بارودوخه ناسازه ي بزوتنه وه كه ي عبدالله ي له خو گرتبوو به هو كاري هه ره گه وري پووخاني خيلافه ته كه ي داده نري، چونكه له م سهرده مه دا چه ندين بزوتنه وه ي مه زه بي و

١- الطبقات (٢٣٢/٥).

٢- عبدالله بن الزبير، للخراشي (ص: ١٩٩).

سیاسی و عهشیره تگه‌ری له شه‌رع ده‌رچوو په‌یدا بوون و ئارامی و ئاسایشی جیهانی نی‌سلا مییان تی‌کدا، ئه‌وه‌له‌ کاتی‌کدا ئارامی سیاسی به‌گرن‌گترنی مه‌رجی پاوه‌ستاو بوونی حکومه‌تیکی دامه‌زراو داده‌نریت، ماوه‌یه‌کی دوور و درێژ عبدالله به‌شه‌پی (خه‌واریج) ه‌کان سه‌رقالّ بوو، بزووتنه‌وه‌که‌ی موختاریش زۆری ماندوو کرد و کاتیکی زۆری لّ به‌زایه‌دا و خه‌لکانیکی زۆری لّ به‌کوشه‌ت دا، ئه‌م بزووتنه‌وه مه‌زه‌بیانه ه‌ینده‌یان عبدالله به‌خۆوه سه‌رگه‌رم کرد کار به‌وه گه‌یشته‌که‌مه‌تر به‌ر له‌ پێکوپێک کردنی ده‌وله‌ته‌که‌ی بکاته‌وه، له‌ هه‌مان کاتیشدا وزه‌یه‌کی زۆری مادی و مرۆییان لّ به‌ فیرۆدا.<sup>۱</sup>

### چواره‌م: لاواندنه‌وه‌ی عبدالله ی کوری زوبیر

عبدالله ی کوری زوبیر له‌لایه‌ن ژماره‌یه‌ک شاعیره‌وه به‌قه‌سیده‌ی دوور و درێژ و گریان ه‌ینه‌ر و خه‌مبار لاواندراوه‌ته‌وه، می‌ژوو تو‌ماری کردوون و شه‌وگاریان و سه‌ره‌سه‌ده‌کان و ئالو‌گۆپی زه‌مانه و لاقاوی ه‌یرشه‌کان به‌ لایدا نه‌داون.

(عبدالله ی کوری آبی مسروع) ده‌یلاوینیته‌وه و ده‌لّ:

لقد أدرکت کتائب أهل حمص لعبدالله طرفاً غير وعمل  
شجاع الحرب اذشدّت وقوداً وللحادین خير محل رحل  
ومن ذا یکره الأبطال منه اذا إعتنشوا طریقاً غير سهل  
فما للشامتین بنا أصیبوا وقلّوا من سراتهم لمثل<sup>۲</sup>

(قه‌یسی کوری هه‌یسه‌می سه‌له‌می) ده‌لّ:

فقدنا مصعباً وأخاه لما نفث سماؤهما المخولا  
وكنّا لا یرام لنا حريم نستحب فی مجالسنا الذیولا

۱- عبدالله بن الزبیر، للخراسی (ص: ۱۹۹).

۲- تاریخ دیمشق، لابن عساكر (۱۹۳/۳۰).

اذا أمن الجناب وإن فزغنا      ركبنا الخيل واجتنبنا الشليلا  
ونرمي بالعدواة من رمانا      ونوطئهم بها وطأ ثقيلا  
فيالهي ولهي أبي وأمي      لقد أصبحن بعدها ذليلا  
ويالهفا على مافات مني      ألا أصبحت في القتلى قتيلا  
ولم أصبح لأهل الشام نصبا      يذكرني ابن مروان الدحولا  
فلا رقدا يعد ولا غناء      ولا اذنا ولا حبسا جميلا  
ولكن بين ذلك بين بين      لقد ضل ابن مروان السبيلا.<sup>١</sup>

١- تاريخ ديمشق، لابن عساكر (١٩٣/٣٠، ١٩٤).

## ناوه پوک

- پیشه کی ..... ۷
- به شی یه که م ..... ۱۱
- ناو بنه چه و ناسناو پیگه یشتن وشپوه ی و ..... ۱۱
- یه که م: ناو بنه چه و ناسناوی ..... ۱۱
- دووه م: له دایکبوونی و به یعه تدانی به پیغه مبه ر ..... ۱۱
- سیهه م: (زوییری کوری عه ووام) ی باوکی عبدالله ..... ۱۲
- چواره م: (ئه سمانه ی کچی صدیق) ی دایکی عبدالله ی کوری زوییر ..... ۱۴
- گرنه گرتین سیفه ته کانی ئین زوییر: ..... ۲۰
- له وتاره به ناویانگه کانی: ..... ۲۶
- چهند شایه دی یه که له سه ر سه خاوه تی ئین زوییر: ..... ۲۸
- به شی دووه م: عبدالله ی کوری زوییر له سه رده می ئه بو به کر ..... ۳۱
- ۱ - له یه پوک: ..... ۳۱
- ۲ - ئین زوییر له گه ل عومه ری کوری خه تقاب ..... ۳۲
- ۳ - نووسینه وه ی په راوگه کانی قو پنان له سه رده می عوسماندا ..... ۳۲
- ۴ - جیهاد و تیکوشانی له باکوری ئه فریقیا له سه رده می عوسماندا ..... ۳۳
- ۵ - به رگریکردن له عوسمان کاتی گه مارۆدرانی: ..... ۳۵
- به شی سیهه م: بزوتنه وه ی عبدالله ی کوری زوییر له سه رده می ..... ۳۹
- ئه و کاره ساتانه ی له سه رده می یه زیددا پوویندا ..... ۴۴
- به شی چواره م: به یعه تی عبدالله ی کوری زوییر بق خیلافه ت ..... ۶۷
- باسی یه که م: مردنی یه زیدی کوری معاویه و خیلافه تی معاویه ی کوری یه زید ..... ۶۷
- باسی دووه م: ده رچوونی (مه پوانی کوری حه که م) له دژی (ئین زوییر) ..... ۸۴
- یه که م: ناو وینه چه که ی وژیانی پیش ده رچوونی له دژی ئین زوییر ..... ۸۴
- نخشه ی جهنگی (مه پوان) له دژی (ئین زوییر) ..... ۸۶
- دووه م: له نئو بیردنی پشتیوانانی (ئین زوییر) له شام ..... ۸۶
- سیهه م: گرته وه ی (میس) و مه ولی گرته وه ی (عیراق و حیجان) ..... ۹۶
- چواره م: کرانی عبدالملک به والی عه د و مردنی مه پوان: ..... ۹۸
- باسی سیهه م: عبدالملکی کوری مه پوان و مملانیی له گه ل عبدالله ی کوری زوییر ..... ۱۰۲



- يەكەم: ناو و بىنەچە و ناسناو و كەمىك لە ژيانى. .... ۱۰۲
- دوۋەم: ژيانى سىياسىيەتتىكى پېتىش ھۆكۈمگىچىپان. .... ۱۰۶
- سىيەم: ئەو زانا يەنە ئەگەل عبدالمەك بوون. .... ۱۰۷
- چوارەم: بىزوتتە ھەي (توۋابىن) و جەنگى (عين الوردە) لە ۶۵ كۆچىدا. .... ۱۰۸
- پېنجەم: بىزوتتە ھەي موختارى ئەبى عوبىدى سەقەقى: .... ۱۱۱
- موختار و قەلاچۆكرى بىكۆزنى ھوسىن. .... ۱۱۵
- شەشەم: بىزوتتە ھەي ھەمىرى كورى سەعەدى كورى عاص (الاشرىق) و كۆزنى. .... ۱۲۵
- ھەوتەم: ئاشتى عبدالمەك لەگەل (پۆم) و تەنگەلچىنى بە (جەراجىمە). .... ۱۳۰
- ھەشتەم: (زوفەرى كورى ھارىسى كىلابى). .... ۱۳۱
- تۆيەم: زەوتكرىنى (عېراق) و كۆتايى ھىتان بە موسەبى كورى زويېر: .... ۱۳۳
- ياسى چوارەم: كۆتايى ھاتنى ئەمىرى ئيمانداران عبداللاھى كورى زويېر ب: .... ۱۴۳
- يەكەم: ھەولەكانى دەولەتى ئومەوى بۆ زەوتكرىنى (ھىجان). .... ۱۴۳
- دوۋەم: گەمارۆى دوۋەم و پووخانى خىلافەتى ئىبن زويېر: .... ۱۴۶
- سىيەم: ھۆكارەكانى پووخانى خىلافەتى (ئىبن زويېر). .... ۱۶۹
- ۱ - ئىبن زويېر (ھىجان)ى كىرەبۇھ مەلبەندى خىلافەت: .... ۱۶۹
- ۲ - سىياسەتى لە بەرپۇھ بەرايەتى و دارايى دا: .... ۱۷۱
- ۳ - بەخۆنەگىرتى سەرىك ھۆزەكانى عېراق: .... ۱۷۳
- ۴ - بەيەت پىئەندەنى لە لايەن (بەنى ھاشىم) و دژايەتى كىردى دەولەتەكەي: .... ۱۷۵
- ۵ - زىدەپۇيى موسەبى بىراى لە خويىن پىژىدا دىواى كۆتايىھىتان بە موختار: .... ۱۷۵
- ۶ - بەكەم دانانى دەسەلاتى ئومەوى لە لايەن (ئىبن زويېر) ھە: .... ۱۷۶
- ۷ - گۆئەندەنى بە لايەنى راگەياندىن و پىرپاگەندە: .... ۱۷۷
- ۸ - بەكارھىتانى لىدان و توند و تىزى زىاد لەگەل ھەمىرى بىراى: .... ۱۷۸
- ۹ - بالادەستى دوژمنانى عبداللاھ: .... ۱۷۹
- ۱۰ - كەش و ھەوا و زەمىنەنى پەيدا بوونى بىزوتتە ھەي (عبداللاھى كورى زويېر): .... ۱۸۰
- چوارەم: لاۋاندە ھەي عبداللاھى كورى زويېر. .... ۱۸۱
- ناۋەپۆك ..... ۱۸۳

Filename: آخر تصميمين زبير مصححة  
Directory: C:\DOCUME~1\VAIOCO~1\LOCALS~1\Temp\Solid  
Documents\SolidConverterPDF\Create  
Template: C:\Documents and Settings\Vaio Computer\Application  
Data\Microsoft\Templates\Normal.dot  
Title: خلافتی نمیری نیمانداران  
Subject:  
Author: Sarwar  
Keywords:  
Comments:  
Creation Date: ۱۰:۴۶:۰۰ ۲۰۰۹/۰۸/۱۳ م  
Change Number: ۲,۱۳۷  
Last Saved On: ۱۰:۵۱:۰۰ ۲۰۰۹/۱۱/۱۷ م  
Last Saved By: shno  
Total Editing Time: ۹۹۹ Minutes  
Last Printed On: ۱۰:۰۸:۰۰ ۲۰۰۹/۱۱/۱۸ ص  
As of Last Complete Printing  
Number of Pages: ۱۸۴  
Number of Words: ۳۵,۷۴۸ (approx.)  
Number of Characters: ۲۰۳,۷۶۴ (approx.)

Printed by

**DAR EL-MAREFAH**  
Publishing & Distributing



التنفيذ الطباعي  
**دار المعرفة**  
مطبعة ومنتجة

Tel: 834309, 834630, Fax: 835414, Beirut-Lebanon  
<http://www.marefa.com>

E-mail: [info@marefa.com](mailto:info@marefa.com)



